

BATASUN ETA ZATIKETEN ARTEAN

Martin Ugalde

kronika

ELKAR

BATASUN ETA ZATIKETEN ARTEAN

Martin Ugalde

Kronika

Elkar

Liburu honek Eusko Jaurlaritzako Kultura eta Turismo Sailaren dirulaguntza jaso du

Azaleko ilustrazioa: Itsaso UGALDE

© Martin Ugalde

© ELKAR S.A. Esterlines, 10. DONOSTIA. 1989

L.G. NA-1491/1989

ISBN 84-7529-760-9

Inprimatzaile: Gráficas Lizarra, S.L., Tafallarako bidea 1. Km. - LIZARRA (Nafarroa)

BATASUN ETA ZATIKETEN ARTEAN

*Buru argiz ikusi,
bihotzez ekin
eta
hamaika zauriz markatua irten zen
gure
Koldo Mitxelenari...*

Batasunaren apostua

Hau da inprimatzen didaten lehen kazetaritzako idazlanen bilduma.

"Elkar" argialetxeak proposatu zidanean, berehala baitetsi nion. Berezko asmo batek eraginda: kazekaritzako lanak arinago eta libreago pentsatu eta idatziak izaten direnez, ez dago iraunkortasunaren ardurak atximurtuta galbahetik pasatzeko denborarik, eta nigandik kanpora dagoen aukera hau ezagutzea interesgarria iruditu zitzaidan.

Bi aldiz libreak iruditzen zaizkit, beraz, liburuxka honetan bilduta agertzen diren nire kazetaritzako idazlanak.

Hilondoko aukera baten antzekoak.

Eta, hala eta guztiz ere, argitaratu aurretiko probak irakurri ditudanean konturatu naiz beste norbaiten ezinbesteko aukera aseptiko horren gainetik nire mamikoa den zerbait babesten duela. Harritu naiz loturarik izan ez duten nire tarte sakabanatu eta galduak ere asmo setati baten inguruan lotuak geratu direla ikusirik; eta neroni naizela hori, ustekabea behin eta berriz lelo berak errepikatzen bizia joan zaidan gogoeta salatzen duela, radiografia batek bezain ongi erretratzen duela nire asmo nagusiaren eskeletoa!

Ustekabea norbaitek egindako argazkiak ez bezala.

Liburu honek beste asmo bat ere sortu dit.

Orain hogei urte, belaunaldi baten tartea, beldur ginen denon ardurak eta minak inorako irtenbiderik aurkituko ez ote zuten. Alegia gure artean nozitu izandako su eta garrak, hainbesteko erredurak, inora eramango ez ote gintuzten. Eta bai, norabait heldu gara; alperrikako ziruditen lan eta istiluak, gure arteko gatazka haien ondorioak, ez dira alperrikakoak izan. Gaur batasunaren aldeko lan haiek agerian daude gure komunikabideetan, irratietan, telebistan, aldizkarietan, administralgoko paperetan. Bada oraindik kexarik, eta egiazkoak dira asko, baina batasunaren inguruan sufritutakoek, alperrikakoak ziruditen lanek, denak, egosi dute gaur Euskal Herriak duen hizkuntza normalizatua.

Ez dut esaten egindako guztian asmatu dugunik.

Herri bateko hizkuntza gauza bizia da, egunero egiten dena.

Baina ni, tarteko baino hobe, lekuko, izan nintzen gara hartako Euskaltzaindiak etengabeko lana egin zuen, eta fedearekin egina; gidari kalifikatuak ere izan zituen, eta hauen artean untxiaren branka gisa herri-itsasoaren erasoak jasan zituena, Koldo Mitxelena izan zen!: "Mitxelenak egin zuen lana ez zen bakarrik harena", dio Pierre Lafitte jaunak, "Euskaltzaindiak izendatu zuen batzorde edo komisione bat horretarako eta ni hor barnean nintzen oroitzen naiz haren gain utzi genuela (hots, Mitxelenaren gain), gure iritzien biltzeko eta jakintsuki ari-arazteko saila. Alabaina, prest giñaden Arantzazun besteen arrazoi onak entzun eta gero hala beharrez gure iritzien xuxentzeak egiteko. Iduri zait zenbait puntutan Mitxelenak amor eman zuela. Uste dut, Euskaltzaindiak beste batzorde bat izentatuko balu, eragozpen ber-berekin agertu

litekeala: oiuka ari diran buru-beroekin, edo ixil-ixila bere artean dauden kaska gogorrekin".

Gaur oraindik bada h-ren aurka dagoenik.

Zailtasuna sortu besterik ez omen zuen egin.

Mitxelenak argitu zuen bada arazo hau:

"Ez ahaztu -zion-: batasunaren alde lanean ari garenean, batasuna da helburu, eta ez erraztasuna; batasunaren kalterako ez danean, erreztasuna behar dugu billatu, noski, baina batasuna da gure jo-muga. Jokaera batek ez du bestea (eta hau batzuetan) menderatu besterik egiten, naiz eta biak bakoitza berean, onak izan".

Eta batasun honen alternatiba, euskalki guztiak ikastea zenez gero, hara zer zion honetaz:

"1) Euskerazko hitz guziak gordetzea, aberatsago izango litzakelako; bainan kontuan euki behar da aberastan honek euskeraren eriotza daramala barnean, eta 2) euskotar guziok euskelki guziak ezagutu eta erabiltzea, baina eziña da hau.

"Orduan, euskera biziko bada, batasuna behar beharrezkoa dugu."

Eginak egin, gaur, hogeit hamar urte geroago, euskarak aurrerakada handia egin duela bistan da.

Euskara idatziari bagagozkio, batasun honi esker egiten diren liburuen tirada zabalak. Eta liburuak berak ere ugaritu dira hainbat. Juan Mari Torrealdayk esan berri digunez, joan den urtean, 1988an, egin diren euskal liburuak 774 izan dira, egunean bi liburu baino gehiago: 1980an 209 baziran, gaur arte gorakadan datoz: 200, 316, 401, 421, 523, 602, 606 eta joan den urtean, 1988an, esan bezala: 774 liburu.

Norbaitek esango dit, hau Eusko Jaurlaritzak ematen duen diru-laguntzari esker gertatu dela. Noski. Baina laguntza honekin ere, euskara batzeko kemenik izan ez bagenu, ez zen eskola-liburuaren politika bat egiterik ere izango.

Tiradari bagagozkio, 2.500 alekoak maiz egiten dira, eta Fernando Amezketarra liburu ezagunarena, 40.000tik gorakoa izan da.

Beraz argi geratu da, euskararen batasunak, gure Ikastolari eta eskolari eta irakurleari mesede handiak egin dizkiola, eta idazteko tankera kultural bar ere bultzatzen ari dela.

Neronek ikusten dut gertatu zaidana: Lehen liburuxkak idatzi nituenean, aukerako hiztegi eskasiak lotzen ninduen, eta sortu berriak zirenek, bazituzten beren artean aldeak. Begien bistan zegoen, behar genuela euskal idazleok hiztegi normalizatu bat, beste hizkuntza guztietan dutenen modukoa. Gaur ugaritu zaizkigu, eta Euskaltzaindiak emandako arauak jarraitzen dituztenen idaz bide seguruak dira. Harrez gero Lhanderen iparraldeko hiztegi ederretik hasi eta Mitxelena eta Ibon Sarasola, Kintana eta Badiolarenak bezala ezagutzen direnak, eta Luis Maria Mujika eta gainontzekoak osatzen dira; bestalde, honek ez die Plazido Mugika eta h gabeko beste hiztegiei baliorik kentzen, denak ditugu baliagarri gaur gure hizkuntz-molde berrira egokitzeke.

Idazleok gehien zain gauden zerbait, "Adorez I"ek egin duen Sinonimoen hiztegiaren jarraipen batzu, ahalik eta aberatsenak.

Beste hizkuntzetako idazle guztiek dituzten bezala.

Euskaltzaindiak bultzatutako eta landutako Batasun bide bat egina dugulako sortu da gaur beste behar hau.

Hara bada orain hogei urte pasa genituen estuasun eta hasarre haiek zertarako balio izan duten. Gaur gure arteko batasun eta zatiketen artean darabilzkigunok beste horrenbesterako balioa dutela baneki ez nintzateke hainbeste kezkatuko.

Martin Ugalde

Argitaratzailearen oharra

Liburu honetako zati handi bat euskararen batasunari buruzko elkarrizketa eta artikuluek osatzen dute: 1968ko Arantzazuko batzarraren ostean sortu zen giro nahasia -h-aren auzia eta beste- argitu asmoz egindako lanak dira, eta haien ortografia ere nahasia iruditzen zaigu gaur egun; ez bait dira alferrik iragan hogeit hamar urte. Dena den, artikulua guzti horien ortografia bere horretan uztea erabaki dugu, beren balio handienetakoak garai baten lekukotasuna eskaintzea bada, orduko idazkera ere harez gero egindako bidearen erakusgarri delakoan.

Euskara batuaren hastapenak

Lekuona-tar Manuel apaiz jauna

Euskera batuaren aurka dagoan euskaldunik ez da izango; ala ere, oraindik orrenbeste euskalkitan adarkatua dagon izkuntza nola idatzi behar dugunaren asmo zuzen, ziur eta bakar baten billa gabiltza; asmoak ba dira, bai, baiña gehiegitxo; ta asmo askok ez dute asmo bakar bat osatzen. Ala ere, beharrezko eta ezin-besteko aukeraren konzientziak emango ahal digu behar dugun ausardia eta indarra; itxaropen horrekin gaude danok.

Baiña: burua ere ekarriko ahal digu?

Auzia ez da oraingoa. Campi3n eta Broussainek 1920-an Euskaltzaindiari "Informe sobre la unificaci3n del euskera" agertu ziotenean erabaki hau eman zuten: Igo Gipuzkera ta Lapurtera, edo biak aurrez elkartutako euskalkia, oiñarritzaz artu. 2n. Behar diran batzorde bereziak izentatu; bi euskaltzaindiar hoi en ustez, gutxienez iru: "fonetika ta ortografiari" dagokiona, bestea "gramatikarena", eta azkenik "euskera batuaren iztegiari" dagokiona. Aukera honetarako bere arrazoi sakonak ematen zituzten orain dala 50 urte luze. (Ez zuten lapurterak berekin zuen *h*-rik aitatu, hala ere). Ikusten danez, orain dala gizaldi erdi bat ere *larritasun gorriko arazoa* zan hau; alaxe diote emandako argibide honetan; eta diote, gaiñera, *bidea Euskaltzaindiak iriki behar duala, berari dagokion lana dala-ta*.

Ara ba denbora ta sujetoa garbi aitatu.

Gizaldi erdi baten buruan, Koldo Mitxelena jaunak ikasketa sakonak egin eta gero (Euskaltzaindiaren izenean noski) bere asmoa erakutsi digu, eta lehenengo euskera batu edo osotu horretarako behar ditugun bi milla itz ere eman dizkigu (*Lehen euskal hiztegi bateratua*. Kriselu; Ricardo Arregi ta bere arreba Begoñaren ardurapean argitaratua, eta gero *Euskera*, Euskaltzaindiaren aldizkarian, eta baita Iñaki Beobidek Euskaltzaindiaren babesean argitaratutako *Euskera Batua* liburutxoan ere). Emen dago *h* hori! Behar ba da (nere iritzi bat emen azaldu ahal badut) gehiegitxo ere bai.

Eta emen gabiltza oraindik erabaki ziur bat artzeko bildurrak.

Auzi honen argitzeak *arreta* eta *burua* eskatzen du, noski; baiña larri gorriko *presa* ere bai.

Gaurko egunean erriak zer-ikusi aundia dute auzi hoietan; zer-ikusi ahal dutenean beintzat. Neurri berriak baztertu edo onartzeko, Euskalerriak arazo honen kontzientzia izan behar du. Egiak eltzeko bere denbora behar du, noski, baiña bakoitzak bere iritzia eltzeko nahi-ta-nahi-ezko duan informazioa ere behar du.

Jakin ditzagun gure izkuntzaren nekean aspaldi dabiltzan gizonen ardurak; gure errian asko dira; danekin itz *egitea* gehiegi litzake; "muestreo" bezelako aukeramen bat egin dut. Utsak egingo ditut, noski; baiñan ez dira maliziz egiñak izango. Aukeratutako sei-zortzi gizonen artean mugaz arunzko ta onuzkoak izango dira; h-ez onuntz eta aruntz daudenak ere bai; batzuek besteak baiño radikalagoak; danok osatzen baitugu gure erri hau.

Izketaldi hoiek Lekuona jaunarekin asi nahi izan ditut; batetik, Euskaltzaindiko lehendakari dalako; baiña baita bere duan eta iñork erantsi behar ez dion berezko gure erriaren jakintsuenetako seme bat dugulako ere.

Alaxe iritxi nintzaion bere Andoaingo bizi-lekura.

– *Euskeraren batasuna dala-ta –esan ziran sarrerako– Euskaltzaindiak erria behartuaz ezin du joka.*

– Ez, behartuaz ez, noski –esan nion– baiñan ala ere auzi hau gehiegi luzatzeak gure erriari, eta izkuntzari, kalte aundiak ekarriko dizkio; nolabait, bide-erakustaille bat beharko dugu; ez ahal du beorrek hala uste?

– *Bai, noski.*

– Euskaltzaindiak ba du, berez, itzal berezi bat; eta bakarra gaiñera; ala, Arantzazun bere babesean artutakoak, esan ahal genezake benetako Euskaltzaindiko erabakiak dirala?

– *Agertu dan textoa bera hala da, noski ("begi onez ikusiko lukela Euskaltzaindiak h bi bokal berdin nahiz ez-berdiñen artean erabiltzean astea; honek ez duala esan nahi gorago jo nahi dutenen saioak ez direla ongi ikusiak izango"); baiñan interpretazioa beti berdiña ez da izaten; han erabakirik ez zan artu; orain, esan dezagun Arantzazun ikasbide bat eman zala. Ikasbide honek zenbat indar duan? Indar normatibu bat, norma-bide bat, nola nahi. Or esan nahi dugu: "zuri ere ala ba derizkiozu, ara guk bide bat erakutsi"; baiñan ezin dugu bide hori derrigorrean jarraitzera iñor behartu; gizonari, ta erriari, askatasunean utzi behar zaie, erakusten zaizkieten bide hoietako betiko bakar bat aukera dezaten; h nola erabilli behar dan?; ba h erabiltzerakotan orrela erabilli behar dala derizkiogu; Euskaltzaindia ezin dezaioke iñorri h hori erabiltzeko beharrik sortu arazi; hori ez bait dago gure eskuan.*

– Baiñan, Euskaltzaindiak bereko dituan ainbeste maixu or dirala, hori esateak ba du berezko indar berezi bat –esan nion don Manueli.

– *Bai, baiña Mitxelena berak esan zuan bezela: Euskaltzaindia ez da iñor bide bakar bat ezartzeko; eta alaxe da, euskeraren jaun eta jabe erria da; erriak agintzen du, eta Euskaltzaindiak ez; dekretorik ezin dugu, beraz, atera.*

– Ala ere guk bide bakar bat behar –esan nion.

– *Batasunak len ere ba zuan naiko zailtasun, eta orain beste bat erantsi diogu: h-bai eta h-ez –dio don Manuelek.*

– Ala da, baiña mugaz aruzko anaiei amore pixka bat ez ahal diogu ba eman behar?

– *Bai –erantzun ziran– gu gehiago gera, haiek gutxiago; aundiak txikiari amore ematen dio errezago, ala da; beti alaxe izandu da. Ala ere, Euskaltzaindia sortu zanean bere alfabetoa ba zuan, eta h zuberotarrentzat etu Lapurdi ta Benaparrako nahi zutenentzat utzi zan; Bizkaian eta Gipuzkoan ezin hori egotzi; gaiñera, ohiturak agintzen duan bezela ikusi behar gauzak; ez orduko oiturak, orain dala 50 urte Euskaltzaindia osatu zaneke ohiturak, baita 200 urte aurrekoak ere; Gipuzkoan eta Bizkaian noizean behin erabiltzen zan h, baiñan oso gutxi, azkeneko bi gizaldi hoietan ez da erabilli; orain danak bat egin behar badugu, errexa da: berak gorde dezatela guri ezarri gabe; hori da bidezkoa.*

– Nola nahi dala, don Manuel, erri honek ba du gidaritza baten beharra; gidaritza esan dut; ez derrigorrez ezer ezartzeko agintea, baizik ikas eta jarrai bideak maixuki ta irakaspidez erakutsiko dizkiguna.

– *Bai, Villasantek berak ere alaxe esan zuan: Euskaltzaindiaren erakutsiak normatiboak zirala, eta ez prezeptiboak.*

– Baita.

– *Eliza berak ere sinesmen eta moral-gauzetan ba du aginte; eta deklaratu lezake hereje sinismen eta moral bidean oker dabillena. Akademia batek ez du horrelako aginterik izkuntzaren gain. Euskararen jaun eta jabe erria da, ez beste inor; guk erriari erakutsi dezaiokegu, agindu ez.*

– Hauxe egia da –esan nion– Euskaltzaindiak erriari erakutsi dezaioke, orretarako gai da-ta; baiña nere ustez egi osoa hau izango litzake: Euskaltzaindiak erriari erakutsi behar dio, orretarako behartua daga-ta.

– *Baiña, bestaldetik –esaten ziran Lekuona jaunak– h hau dala-ta euskaldunen artean gutxi ixil eta mingorra sortu da, ba dakizu; eta guda honetan Euskaltzaindiak, danon instituzioa danez, "neutralidade" bat gorde behar duala uste dut; "neutralidade" honi buruz esan lezake norbaitek, h-rekin idazten badut neronek autsi dedala neutralidadea. H-rikan gabe idatziaz, nik Euskaltzaindiaren lehengo ortografiari jarraitu diot; hori bait zan Euskaltzaindiaren Gipuzkoarako ta Bizkairako lehengo ortografia. Auzi hontan lehengo ortografiak bere alde du "la ley de la ventaja" esan ohi dana; edo-ta jurista zaharrak esaten zutena: in dubio, melior est conditio posidentis (holakoetan lehenean dagoanak du bentaja); edo-ta dialektikoak ziotena: asserentis est probare (zerbait berri esaten duanari dagokio gauza probatzea, azaltzea; zaharreen dagoanak ez dauka arrazoirik eman beharrik).*

– Ez dakit arrazoi zahar hoiek gaurkotasanik ba duten –esan nion don Manueli erdi jostaketako, eta berak ere irripar egin zuan–. Nola nahi, ni ez naiz h hori jarri edo kanpoan utzi behar dugularen asmoak elkar-izketa hoietan esatekoa; horretarako iritziak jasotzen bakarrik ari naiz; erriarentzat, noski; gero, erriak bere aukera egingo du. Baiñan nik, periodista bezela, lendabiziko arazo hau nahi nuke gure irakurleentzat argitu: Euskaltzaindiak *neutral* edo *bide-erakusle* bezela joka-behar du?

– *Euskaltzaindiari dagokiona –esan ziran don Manuelek– giro paketsu bat prestatzea da, bideak ahal dan garbien ikusteko. Orregatik diotzut, nik h-rikan gabe idatzi dut; bestela neutralidade hori puskatuko nuan. Beraz-eta, aukera bat egin behar nuan; h-rik gabe idatzi, edo ezer idatzi gabe, mutu, geratu. Idatzi gabe egotea, ordea, esku-artearen gendukan auziari oker aundi bat egitea zan. Auzi honek bi alderdien artean ekilibrio bat eskatzen zuan. Arantzazun alderdi bati eman zitzaion (alako giroa zegon) lekurik gehiena. Beste alderdiari ere eman behar zitzaion bere lekua. Nik hau euki det kontuan egin dudana bezela jarrai dudanean. Auzi honen ekilibrioak hau eskatzen zuan. Mitxelena jaunaren itzak berak askorentzat et ziran ezagunak, arik-eta orain Euskeran azaldu diran arte. Egoera hortan sortu diran bi alderdi berezi hoietako bateri laguntzea zuzenbidearen aurka jokatzea zan. Orretxegatik jarraitu dut nik lehengo ortografian idazten, besterik ez. Ez fanatikeriz, hori ez da-ta, ez nere izatez, ezta nere oraingo jokabidez, nik egin nahi dudana. Bestalde, ain xuxen, auziaren ekilibrioa eta Euskaltzaindiaren neutralidadea zaitzeagatik. Nik hontan Mitxelena beraren itza artuko*

dut: Euskaltzaindiak bide hoiek ezartzeko ez duala "ez eskurik eta ez indarrik". Estaduak ba du indarra, elizak ba du eskua; guk ez dugu eskurik, ez indarrik euskeraren izaera ukitzeko; bideak erakutsi bai, ezarri ez. Kontuan euki behar dugu, batasuna bi gauza hoietarako eskatu zala: aldizkarietarako eta ikastoletarako; eta h hau dala ta ez dala, batasunak esku-artetik alde-egin digu. Zer egin orain? Ikastolari buruz, beti ere gogoan euki bearreko gauza da, ikastolak umeen gurasoenak dirala, ez gureak. Eta guztiok dakigu gurasoen iritziari buruz. Arantzazu ezkerotik igaro diran urte ta erdi hontan, Bizkai aldetik batez ere Pedagoji-lege bat aipatu dala: umeak gurasoen izkuntzan eta izkuntzaeran ezi behar dirala (orixe bait da, ain xuxen, ikastolak sortzeko euskaldunok daukagun eskubidearen oiñarri); ez dala bidezko beraz, umetxoei beren gurasoengandik bestelakoa dan izkuntza-erarik erakustea. Pedagoji-legea da, lege arrunt-arrunta. Gurasoen iritzia entzun beharra daukagu, beraz.

– Beorren puntua ikusten dut, ala ere, beorrek lortu nahi duan giro hori er da oraindik sortu.

– *Behar ba da denborik ez da izandu. Bide hau aukeratzeko larria ba dugu, bai; ala ere Pompeu Fabrak Kataluña erriari amar urteko epea eman zion, bakoitzak bere bideak erakutsi ta esperientzi bat izateko. Gu hontan ari gera. Giroa konpondu ez bada, ez da gure errua bakarrik izan. Euskaltzaindiak bideak artzeko aukera-denbora eman nahi du. Hauxe da gertatua.*

Ikusi dugunez, Euskaltzaindiak ba du bere jokabidea: bakoitzak bere bideak aztertu ta ibiltzeko denbora eman. Denbora hau gure izkuntzaren eta erri osoaren kaltean luzatu ez dedin, guetatik alde bateko edo besteko *gogorak* erdi-bide batera etortzeak zenbat on ekarriko liguken oldoztu behar luteke. Euskaltzaindiari erabaki baten bideak erreztuko litzaizkioke-ta. Don Manuel Lekuona, bere lendakari ospetsua danaren argi-biderik eta laguntzarik ez zaio erriari paltako. Izketaldi honen ondoren inpresio hori geratu zait beintzat.

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Juan San Martin, Euskaltzaindiko idazkaria

Euskaltzaindikoak illean behin bildu ohi dira, ta billera ondoren Donosti bertakoak ez diranak (eta hoietako batzuek ere bai) "Aurrera" jatetxera joaten dira bazkaltzera. An arkitu nituan joan daneko ostiral batean mugaz-azuko Larzabal antzerkilari trebea ta Bidasoz onuzko: Satrustegi, Onaindia, Berrondo, Garmendia (Xalbador), Aita Intza, Beobide, Zeleta, Lizundia ta San Martin bera. Euskaltzaindiko idazkaria 47 urteko gizon gaztea da: eten gabe lanean aritzeko gizona; kemen guziak euskerari eskeiñiak dauzkanez, artu du alde honetatik gure izkuntzak irabazi ederra.

Orain arte batasunaren alde egin diran lanak ontzat artzen dituan jakin nahi izan dut lehen.

– *Egin diran guziak izan dira onuratsuak –erantzun ziran–. Batez ere azken urte hoietan egin diranak ondo finkatuak utzi ditu batasunerako egin diran lehen urratsak. Orain arte morfologian zenbait partetan eta ortografian egin dugunari jarrai beharko diogu zerbait egingo badugu. Batez ere Arantzazun azaldu ziran ponentzietan egin zan lanari. Gero, itzen aldetik egin behar dugun butusunerako, Lafitteren oiñarrietan Mitxelenak eraturako ia bi milla itzen iztegia artu dugu oiñ-azpi bezela. Lehendabizi lan hoiek bukatu behar ditugu, ta aditzaren beste egin-beharrari geroxeago ekin beharko.*

– *Ekin, diozu; don Manuelek aitatzen duan Euskaltzaindiaren "neutralidadea" ez zaizu, beraz, gogozko.*

– *Ez, zeren kontu hoietan "neutralidadez" jokatzea Euskaltzaindiaren araudiaren 5.gn. puntuaren kontra joatea da. Araudiaren bere lehen partearen 5-garren kapituluaren 2-en zatian, argi jartzen du Euskaltzaindia batasuna sortzera ahalegindu behar dela.*

– *Beraz, Euskaltzaindiak onartu behar dituan itz hoiek erabaki, itz hoi ortografiari dagozkien normak betiko onartu ta gero honen zabalkundea egiten ahalegintzea izango litzake lehengo lana. Ondo oldoztuta artuak izan ahal ziran oiñarri hoiek?*

– *Bai, bai –dio bizi-bizi San Martinek– lan guzi hoiek Euskaltzaindiaren ardurapean artuak izan dira, ta ez nola-nahi, gero.*

– *Nola, ba?*

– *Gertakizunak bata-bestearen ondoren, sortu diran bezela, esaten ahaleginduko natzaizu: 1) Euskaltzaindia aspaldi dabil batasunaren lanak aztertu tu zuzendu nahirik; izan ere araudiak berak hori eskatzen du: euskera literarioaren batasuna; eta lehen, Campion eta Broussainek egin zuten 1920-an azterketa bat; horren berri eman duzu zerorrek Lekuona jaunarekin izan duzun izketaldian. 2) Urrungo ekiñaldian idazleak aurreratu zitzaizkion Euskaltzaindiari, ta 64-ean Euskal Idazkaritzak eta Baionan ortografiaz artu zituan erabakiak guztiz onartuak izan ziran, eta gero, 1968-an "Gerediaga" elkarteak idazle guziei Ermuako deia egin zien eta batzar bat antolatu zan (Jakin-en azaltzen du, maiatza-urriko 31-32 zenbakian: "Zenbait iritzi batasunari buruz", J.A. Letamendiak; "Euskeraren batasuna", Salvador Garmendiak; "Euskal*

joskera", Imanol Laspiur-ek; "Literatur-euskera batasun baten aldera", Aingeru Irigarayk; "Batasunaren bideak", Pierre Laffitek, eta, azkenik, "Gerediaga elkarteak eraturako biltzar-kideei", Txillardegik eskutitzez bialdutako lana); ta 4) "Arantzazuko Billera".

- Esan zaidazu, mesedez –galdetu nion– Arantzazun zer gertatu zan.

- Arantzazun ez genitun behar bada, batzuek dioten bezela, "egitazko erabakirik" artu. Asteko kontseillua bai; an Euskaltzainiak aho batez ontzat eman zuten oiñarrizko agiria, eta biltzartueri irakurtzen denak txalo beroz artu zutena Euskera aldizkariaren (XIII, 1968) 250.go orrialdean dator.

- Baiñan, ala ere, han ez omen zan egitazko "erabakirik" artu.

- Egitazko erabakirik ez zala artu? Euskaltzaindiak garbi asko errekomendatu zituan asierako bide batzuek. Eta besteontzat errekomendatzen duena berak bete beharra du. Euskaltzaindiaren babesean danok onartutako asmoak izan ziran; ain zuzen, oraintxe atera berri ta aitatu berria dugun Euskera aldizkariaren alean agertzen dira, Euskaltzaindiaren babesean, noski: "Arantzazuko biltzarrak". "Euskeraren batasuna", M. Lekuonak; "Literatura euskeraren batasunari buruzko biltzar nagusiak Arantzazun"; "Batasun buruz bibliografia", A. Luis Villasantek; "Deklinazio", S. Garmendiak; "Euskerazko itz berriak", Zatarain-dar Anbrosik; "Antziñako euskal hitzen formaz", A. Luis Villasantek; "Ortografia", Luis Mitxelenak; "Batasunari batzuk agurka ta beste batzuek aurka"; "Elkarhizketak"; "Azken-itz", M. Lekuonak; "Literatura euskeraren batasunari buruz Euskaltzaindiaren agiria", Euskaltzaindiak berak; eta, azkenik: "Batasunerako hiztegia", batzuen laguntzaz (bereziki Lafittenaz) Mitxelenak eraturia.

- Aurrera jarrai baiño lehen, Juanito –esan nion–: emen, Euskaltzaindiaren aldizkari bertan, Euskeran, ematen diran arau, norma, guziekin konforme ahal zera?

- Ponentzietako normekin, bai, noski. Idazleak toki guzietan jarraitzen dituzte izkuntzalarien kontseillu eta normak; gurean ezin genezake bestera jokatu.

- Beste bat: euskeraren batasun billa gabiltzanok oso maiz "euskera literarioa"ren asmoa erabiltzen dugu elburu bezela; nere ustez, literaturako erabilli behar dugun euskerak izan behar luke askatasun aundienekoa; arte-izkuntza baita; don Manuel Lekuona ere honetan konforme dago; nere ustez, beste era batera aitatu behar genduke arazo hau; Jakin-en ikusi dut ondoen etorriko litzaioken izentatzeko bide bat: "Euskera idatziaren batasuna"; honek idazten dan euskera guzia behartuko luke, baiñan literatura bereziki aitatu ta behartu gabe, ta gaiñontzeko izparringi, ikastola-liburu ta beste zabalkunde lanetan erabilli behar dugun idatzi-bideko euskera guzia aitatuaz.

- Arrazoi duzu; hor ere konforme natzaizu; ala behar du izan. Literario batasunaren izena ondo ez badago ere, orrela erabiltzen oituak gaude, Euskaltzaindiaren araudian ola jartzen duelako.

- Orain, Arantzazun garrantzi aundiz gertatu zan lanari buruz, ba: nola izan zan lan hori eraturia?

- Arantzazun joan dan urteko (1968) urriaren 3, 4 ta 5-ean, Euskaltzaindiak deituta, euskeraren batasunak kezkatuta, bildu giñan gizon pillo bat. Lendabiziko egunaren goizean 72, ta gauerako 95; geroko egunetan 100-dik gora; ta batez beste andik pasiak 200-dik gora izan ziran. Baiñan batzarra bera ez zan, gero, emen asi; aspaldi Euskaltzaindiak egiñak zituan elkartze hau gertatzeko behar ziran zenbait lan: 1) lehen, batzorde bat osatzeko gizonak aukeratu ziran, gutxienez bi euskalki zekizkitenak izan

ziran danak. 2) Gero, batasunari buruz bibliografi bat egin zan, *batzordeko bezela izentatutako* bakoitzari bere gaietan ordurarte izan ziranak jakiñarazi zitzaizkion *ortografiari buruz lana gertatu behar zuanak, hontaz, eta iztegiari buruz egin behar zuanak beste ainbeste*; Arantzazun Euskaltzaindiak egindakoak ez ziran, ba, utsetik asitako lanak izan; *aurretik batasuna buruz egindako lan guziak ahaztu gabe, eta bestalde, egindakoak oiñarritzat artu ta gero, egiñak baizik*. 3) Batzordeko bakoitzak bere *lana aurkeztu zuan*.

– Hoiek ahal dira *Euskera* aldizkarian agertu diranak?

– Bai. Ta honetaz, *gaiñera, Arantzazun aurretik multikopiaz argitara ziren txosten hoiek batzartu ziran guziek jakiñaren gaiñean egon zitezten*.

– Euskaltzaindiak buruz eta astiro egindako lana izan zan, beraz!

– Bai, oso arretaz egiña izan zan *dana*. Euskaltzaindiaren 50 urterako eratu genduan batzar honek hori merezi zuan eta *alaxe, bero-bero, aritu giñan lanean; neroni izan nintzan-eta batzorde horretako idazkaria; ala ere nik ez nuen iritzirik eman, erakundearen laguntzaille bezela egin nituan guziak*.

– Garbi dago orduan –esan nion San Martineri– *Campion-Broussainek* orain 50 urte dala egin zuten lana baztertu gabe ta hortik gora jo zuala Euskaltzaindiak Arantzazun.

– Bai –erantzun zian San Martinek– eta *Campionek* esan zuan bezela, *aditzaren batasuna lortzeko lanak izango dira zaillenak, bai, ta hori gerorako utzi genduan*. Nola nahi, *aditza dala-ta gero ere Campionek pentsatzen zuan bezela egin beharko zala uste izan dugu beti*.

– Ba dugu, ba, lanari garbi nondik ekiña; aurren-aurrena, *ortografia: zergatik ez dugu auzi hau lehen eta betiko erabakitzen?*

– Bai, *baiñan, badakizu –esan ziran Lekuona jaunak bezela San Martinek ere– h or dago ordea!*

– Bai –esan nion– askotan arazo txikiak, eta seta dala-ta, izaten dira mintsuenak; eta min-eragozpen hau teknika-eragozpena baiño zaillagoa izatera iritsi liteke, nere ustez iritxi dan bezela; ala, lehen auzi hau erabaki behar dalakoan nago ni; begira ezaiozu gure gaurko egoerari, ta ainbeste *behar* dugun batasun abiada hau *h* batek geldituta, lotua, geratuko ote da?

– Ez luke ala behar, *baiñan ementxe dago gaurko gure koxka zaillena*.

– Zu *h*-ren aldekoa; zergatik?

– Ni ez naiz *h*-ren alde edo aurkakoa; nik ez dut *h*-rik berandu arte erabilli; ez baitut txikitandik *h*-rik jaso; ala ere, gure mugaz auzko anoiak badute, ta emen ere idazten duten askok darabilkite; ta batasuna behar ba dugu, batek edo besteak amore eman beharko.

– Don Manuel Lekuonak esaten ziran ber-bera galde-esango dizut nik ere: zergatik ez dute *h* darabilkitenak berak letra hori utzi nahi?

– Ez litzake legezko izango –esan ziran San Martinek–; aiek, 1964-an, konsonante ondorengoak utzi zituzten, eta gure ortografia artu (*ordurarte ez zuten erabilli tx, x eta horrelakorik!*), guk beren *h* hori berak derrigorrezko behar zuten tokietan eta itzetan erabiltzearen trukez

Arrazoi bat da hauxe.

– *Bestalde –jarraitu zuan San Martinek– pronuntziatzen dutenaz ezin utzia dutelako da berak gorde nahi duten h hau; ta 1964-tik onera iru aldiz egin dira batasunari buruz billerak, billera nagusiak, antolatzekeo deiak: Baionan 1964-an, 1968-an Ermun eta Arantzuzun; iru billera nagusi hoietan joera berdiñeko iritziak nagusitu ziren, eta batasuna nahi dugunok jarraitu beharko. H-ren aurkako iritziak beti agertu dire urriak h-ren aldekoen ondoan. Bestetik, Mitxelenak ainbeste izkuntza jakiteaz gaiñera, beste iñork ez bestean ezagutzen ditu euskeraren euskelkiak, eta bere asmoak garbi erakutsi dizkigu. Ta, gaiñera, gure erriak, gutxi edo asko, h erabiltzen du. Euskera (Igo urtea, Igo zenbakia, 1920, 64-rrren orrialdean) aldizkariak agertu zuan euskeraren abezedarioa, eta h ere or daoa; ez du esaten angoentzat edo emengoentzat dagoen, baiñan or dago. Baiñan hori bai, aitortu beharra dago; beti izan dala h-ren aurkako seta hori; arrazoiz berdiñak ez direnak, baiñan goiburuz seta hori dutenak asko dira.*

– Ala da; baiñan batetik eta bestetik ere ageri da seta hori –esan nion San Martineri– aitortu behar dugu danok hau.

– *Baliteke ala izatea; baiñan Orixe aitatzen dute batzuek beren h-ren aurkako oiñarri sendo bat jartzeko asmoetan; baiñan nik galdetzen dut: zein Orixe? Neri (Zirikadak argitaratu eta gero) beti eirbatarrez idatzi behar nuela Karmel aldizkarian (iraila-urrilla, 1960) esan zidana, edo Itxu mutilla bizkaieraz egin zuana, Aitorkizunak gipuzkeraz idatzi zuana, Barren muiñetan lapurdieraz (eta gaiñera h-rekin) egin zuana, ala Euskaldunak napar izkuntzan idatzi zuana? Zein Orixe? Euskaldunak-en itzaurrean euskera baturako nafarrera eskatzen duana? Baiñan bere jarraitzaille diran gipuzkoarrak hori ez dutela nahi agirian dago; ez hori, ta ez Azkueren "gipuzkera osotua" ere, zeren argi dago dut ere ez dutela artu nahi det-en orde. Eta horrelako txikikeri batean amor eman ezin dutenak ez dute besteetarako amor emango.*

– Edo bai; seta kalte ta ondagarri hau utzi beharko dugu.

– *Ala behar genduke, zentzurik bagenduke –esan ziran San Martinek.*

– Euskaltzaindia da, nere ustez, zentzuz artu behar dugun bide bakarra.

– *Ortan naiz aspaldi –esan ziran.*

– Orain atera berri-berria dan Euskera aldizkarian Euskaltzaindiak erakusten dituan bideak jarraitzen asiko bagiña, ondo ahal legoke?

– *Bai ba –erantzun ziran.*

– Zergatik ez dugu orain arte egin dan lan orretatik maillatxo bat artzen; esate baterako: ortografia ta iztegia (biak elkarrekin dijoazelako) ta gero zabalkunde bereri bat egiten (batere ikastola-liburu, izparringi, alfabetatze lan guzietan)? –galdetu nion.

– *Ni irizkide natzaizu.*

– Uste ahal duzu *Zeruko Argiak* lehen-maillako neurri hau artu ta aurrera eramango balu ongille izango litzakela?

– *Bai.*

– Utzi ditzagun oraindik aditza (batez ere) eta beste zailtasun batzuek, eta asi gaitzen, orduan, itzak batasunerako lehengo iztegi hortakoak erabiltzen, eta Euskaltzaindiak esan bezela demostratiboetan eta bi bokalen artean *h* jartzen: hau egiten ba dugu aurrera bidean abiatuak gera –esan nion.

– *Alaxe da. Bi bokalen erdian, diptongo ez diranean, bi silabetan eten behar diranean, eta demostratibuen asieraz, gutxienez. Erdi-bide batera jo nahi ba dugu beintzat.*

– Zer diozu "gutxienez"? –esan nion nere karga ta guzti.

– *Ba ondo legokeala.*

– Ala behar; ezin baitugu gaur *hau* eskatu, *lortu ahal dugun hau* eskatu, ta gero emendik *gora* jo; ala balitz, bestaldekoak ere emendik *bera* joko luteke, ta lengoan giñake berriz. Seriotasunean joka behar dugu danok baliozko ezer egingo badugu.

– *Ala da.*

– Ta emen dijoa garrantzitsuena iruditzen zaitena: Lafitte-Mitxelenak emandako 2.000 itzetako iztegi horretan, zuk esandako (ta uste dut Don Manuel Lekuonak ere onartuko luken) *minimo* honera errenditzeko, jarritako *h* batzuek kendu beharko lirakela. Hauxe da entzun nahiko nukeana; erdi-bide batean arkitu ahal izango baitugu neurria. Neurri honetatik gorako *h* hoiek gure izkuntza gaur gehien erabiltzen dan erriaren euskera geitxo zailduko luke; agerian da hori; gaurko egoeran batez ere; ta gehiegikeri horrek *h*-ren aurka dagoen asko gogortzen du.

– *Danak eman behar dugu amor –esan ziran San Martin-ek– hortan naiz ni, ta zuzentzeak, bai batetik eta bai bestetik zuzentzeak, ondo ikusten ditut; ala ere ni ez naiz iñor, noski, Mitxelena ta Lafittek egindako lan hau nola zuzendu behar dan esateko. Nola nahi, batasun osoak bide luzea artuko digu; lehengo bidetxurrak hoiek dira; bide hoiek zuzentzen eta ibiltzen asi gaitezen, arren. Elkar amor eman dezagun. Eta lenengo mailla hontan ematen ba dugu, geroko bideak ere asko erreztuko zaizkigu. Baiñan asi, ta asi ez direnak beude isilik.*

Ba dira itzez eta eskutitzez elkar-izketa hoiek dirala-ta, beren arrazoiak ematen asi zaizkidanak; sei-zortzi elkar-izketa hoiek agertu arte itxaron dezagun; danak bukatzen diranean, iritzi nagusiekin kuadro bat egiteko asmoa dut; hor ikusiko ditugu *h*-ren aldeko ta aurkako arrazoi nagusiak. Andik aurrera irakurleen asmoak jasotzen asiko naiz, eta hoiekin ere ondorengo laburpen bat eman ahal izango dut. Uler-erreza den sintesi batera iritxi ahal ba dugu, auzi hau pixka bat erreztuko zaigulakoan nago. Hauxe da lan hoi en elburua beintzat.

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Akesolo-tar Lino, Edeslaria

Akesolo-tar Lino, Donostiko Karmeldarren Prior-aita da, ixtori-lan askoetako aztertzaile ospetsu eta ezaguna, Euskaltzaindikoa, eta gizon argi eta neurriduna gaiñera. Orain artekoei bezela galdetu diot, ea ba, aurreko elkar-izketetan esandakoaz zer dion.

- *Ni Lekuona jaunaren uste berekoa nauzu –esan ziran-Arantzazun ez baizan egitazko erabakirik artu; erabaki antzeko bat artu bazan ere, iritzien bitarteko konponketa bat bezela bakarrik artua izan zan.*

- Konponketa? –galdetu nion.

- *Nolabait deitu behar diot. Arantzazun batzorde bakoitzak aurkeztutako lanak banan-bana izketatuak izan ziran; eztabaidatuak ere bai!; ala ere ez zan erabakirik artzeko argirik sumatzen; zerbait egin behar zala-ta horrelako abantzu edo aurrerapen bar bezela eman zan Arantzazuko agiria.*

- H-ri buruzko hori –esan nion.

- *Bai, zerbait bide eman zan h hortaz hori nahi zutenentzat, noski; baiñan ez erabateko erabakirik; erabaki hoiek ofizialki urrungo batzar batean artu behar ziran-da.*

- Lenengo aldiz entzuten dut hau –esan nion.

- *Baiñan alaxe da. Hori Arantzazuko batzarrak baiño lenago*

zabaldutako orri batean dago: Billeren asmoak eta besteak or datoz.

(Euskera aldizkarian, XIII 1968, 142 orria, agertzen da: "Literatura euskeraren batasunari buruz biltzar nagusiak Arantzazun" "Billeren asmoa", "Biltzarreko deiak", "Biltzarren araudia", "Izlari autatuak", "Maiburukoak" eta "Azken erabakiak").

Batzarren araudia da hau; eta ikusten dutanez h-rikan gabe idatzia dago; Euskera-batasunan ez da hau agertu. Ementxe dio: "Agerpen bakoitzak bere ondorean izango duen elkarrizketa aintzat artuko da erabakiak emateko". Eta Aita Lino-k esan bezela, garrantzi aundiko beste puntu hau: "Maiburuko eta Euskaltzaindiak izentatutako batzorde teknikoen artean artuko dira azken erabakiak. Guztiak bat ez datozenean botoetara joko da; botua. Euskaltzainiak eta batzorde teknikukoak (!) izango dute; erabakirako, gutxienez irutik biren diferentzia izan beharko da".

- Orain artekoak dionez –esan nion don Linori– erabakia bertan artu behar zala ematen du.

- *Emen ala dala badirudi ere, araudi hoiene beste zati batean hauxe dio: "Azken erabakiak ofizialki azaroan Oñatiko Unibersidadean Euskaltzaindiaren urre-eztaiak ospatzeko izango diran jai-aldietan emango dira"*

- Eta zergatik ez ziran eman? –galdetu diot.

- *Hori ez dakit; eta ara aurreraxio diona: "Batasunerako norma guziak liburu batean argitaratuak izango dira".*

- Liburu hau ez ahal da Euskaltzaindiaren babesean argitaratua izan dan Euskera-Batasuna liburua bera?

– *Ez dakit, baiña liburu hontan jasotzen diranak ez ziran azken-araudiak izan, Arantzazun egindako itzaldiak baizik.*

– Itzaldi hoiak *azken-erabakiak* ez baziran –esan nion– nolatan agertu da liburua Euskaltzaindiaren baimenarekin, eta zergatik ez zan Oñatin, araudiak agintzen duan bezela, beste azken erabakirik eman? Argi billa gabiltza Aita Lino eta ni. Biok ikusi dezakegun bezela, Arantzazuko batzarrak bukatu eta gero Euskaltzaindiak eman zuan agiriak hauxe dio:

"Arantzazun izan diren eta ez diren euskaltzaleak argi-bide bat izan dezaten, Euskaltzaindiak *geroago eta astirago argitaratuko dituen erabaki eta lanen aurrerapena* agertu nahi du orain... 2) H-ren auzian (h eta guzti idatzia) izan diren iritziak entzun ondoan, *erdi-bide (!)* bat *aukeratu (!)* da hasteko: alegia, *begi onez ikusiko lukeala* Euskaltzaindiak letra hori bi bokal berdin naiz ezberdinen artean erabiltzen hastea".

– Batetik, Euskaltzaindiak Oñatin beste *erabakirik* eman ez bazuan, ez ahal da Arantzazuko aurrerapena legezko bezela geratzen? Eta, bestetik, Arantzazuko batzar aurreko agiria h-rik gabe dator, eta batzar-ondokoa h-rekin idatzia; honek ez ahal du esan nahi *h* hau Arantzazun erantsia izan dala?

– *Ez dakit –esaten dit Aita Lino-k– gora-bera hoiak esan nahi dutena da, erabaki hau nola-nahi zailla dala; honek bere epea behar duela; gauzak eldu egin behar dute-ta; ementxe dago koxka!*

– Koxka hau zarra da –esan nion– baditu 50 urte; egoera honetan euskerak ez digu beste 50 iraungo.

– *Ez dugu politikarako gairik, zer nahi duzu.*

– Itz bat, *politika*, ikutu duzu –esan nion– eta ondo datorkio gure auzi honeri. Nik uste gure *h* lehen teknika-arazoa bakarrik bazan ere, guk arazo hau politikatu egin dugula; gizonen arteko auziak askotan irixten dira egitazko politika maillara; setaz kanpoko diran erri politika-bideak dira hoiak; behar bada euskaldunon *arazo politiko* bat bezela tratatu behar genduke. Zer derizkiozu?

– *Nola ordea? –galdetu ziran.*

– Ondo aztertua dagonez, batasunerako euskerak duan teknika-maillik zaillena aditza da; aditza batzeak oztopo zaillak jartzen dizkigula aitortu du Euskaltzaindiak, eta aditzaren auzi hau behar bezela aztertzeke epe bat eman da. Ala, teknika-gaiz errezena danarekin asi nahi izan da; horretxegatik aukeratu da (*h* eta guzti) *ortografia*. Orain, ikusi danez, teknika aldetik erreza dan *h* auzi hau oso zaildu zaigu. Zergatik? Auzia teknika arazotik kanpora urten dalako, edo-ta batzuek atera dutelako. Nola nahi, setaz nahastua daukagu gaur auzi hau. Nondik nora gaiztotu zaigun aztertzen ibiltzeak ez gaitu iñora eramango; gaur gure aurrean daukagun korapilloa artu behar dugu eskuetan; ez gure eskuetan *euki genezaken* edo *behar gendukeana*, baizik *gaur egitan daukaguna*. Eta zer –esan nion, galdetzen bezela– auzia politika maillara eldu zaigula eta ezin ahal dugu ikutu? Nere ustez, politika kutsua artu duanari politika jarduna eman behar zaio. Ez ahal duzu ala uste?

– *Baiña nolakoa? –esan ziran Aita Lino-k berriz, eta kezkatu nik uste.*

– Ba euskaltzaindikoak berak agirian bigarren puntuan agertu duana bera jarraituaz –esan nion– eta irakurri nion: "2) H-ren auzian, izan diren iritziak entzun ondoan, *erdi-bide bat aukeratu da hasteko*". *Erdi-bide* hau politikako erabaki bat duzu, ez

teknikazkoa. Neri alaxe iruditzen zait. Eta erabaki hau Euskaltzaindiak aukeratutako teknikoak berak: Intza, Irigaray, Irigoyen, Labayen, Lafitte, Mitxelena, San Martin, Satrustegi eta Villasantek (eta Lekuona Lendakariak berak) artua izan zan; hoiiek baitira azken agiri hau izenpetu zutenak. Barka eidazu –esan nion– gehiegi luzatu banaiz, baiñan nere puntua esan nai izan dizut bide honetaz zuk duzun iritzia jaso nezakean.

– *Ikusten dut zure asmoa –esan ziran Aita Linok– baiñan bide hori konponketa bezela artu zan, eta konponketarekin nik ez dut uste* batasun osora *iñoiz iritxiko geranik.*

– Eta beste biderik arkitzen ez bada? –galdetu nion– Errusitarrek eta ipar-amerikarrek ez dira gai askotan elkar, baiñan guda-gorrian bazterrak kixkaltzeko arrixkoari iges egitearren konponketa pranko egiña dute azkeneko ogeitabost urte hoietan. Gure arteko gaurko guda hau euskerarentzat (ez guetako bakoitzarentzat, ezta gure alderditasunarentzat ere, alde edo aurka *h* honeri lotzeak alderdiei kalte aundiak ekarriko baidizkie!) *ondagarria* da, eta *ondagarriagoa izango dala dirudi*: gu danok erri eta izkuntz berberekoak gera; ez ote gera Euskaltzaindiak erakutsitako politika-bide, erdi-bide, honen ongarriak ikusteko gai izango?

– *Ez da erreza. Badakizu –esan ziran Aita Lino-k– gure artean bi asmo erabilli izan dirala gai honetaz: 1) bakoitzak gainontzekoen euskelki guziak ikasi, eta 2) osorik h-ko bidea artu edo osorik h-gabeko bidea ibili.*

– Polita da –esan nion–; oso; baiña, lastima, eziñezkoa. Ba dago gure mundu berri hontan euskeraren euskelki guziak ikasteko baiño aurreragokorik!; bat ezin, eta danak!; jendea *motibatu* egin behar da; *ez egin behar duala* esan, baizik *orretarako zaletasunez eragin!* Gaurko egunean masa-komunikazio (*mass communication*) eta *public opinion* edo erri-iritziaz ikasten eta erakusten ibili geranok badakigu *a-b-c* hau ondo asko. Bestetik, bata-besteei *h* guziak edo batezko joera irentsi nahi izatea oso zailla iruditzen zait, setaz ez baitator iñola ere (*arerioa* luperatzez lortzen ez bada beintzat) buruzko erabakirik; iritzi aldaketak lortzeko pasio eta setak *arrazoiztu*, biotzetik burura jaso, oztu, egin behar dira; arrazoi-mailla otzera igotzen ahalegindu behar dugu auzia, ez bestela; hau da (askok konprenitzen ez badirate ere) nik egin nahi dutan lana; beste biderik ez baitut ikusten. Bitarte larri honetan batasunaren ongarri izango liraken indar guziak gure izkuntzaren aurka gogor jokatzan jarri ditugu, eta gure aurrean erri bezela ditugun ainbat eta ainbat lan seta honek kutsututa okertzen ari zaizkigu: ikastola, editorial eta nik ez dakit zenbat arazo. Gure erria buru-erailtzako miñak jota ote dago? –galdetu diot Aita Lino-ri.

– *Nola nahi, nik arazo bat ikusten dut emen: h artu arren ez dugu batasunik egiten.*

– Zergatik ez?

– *H hau guk ez dugu esaten, eta mugaz auzkoak bai; batzuetan ixilleko letra izango da; begietarako or egongo da, baiñan belarrietarako ez. Aiek esaten dutelako bada, zergatik ez bizkaierako j eta beste horrelako asko kontuan artu? Batasuna egiteko h honen artu beharra ez det ikusten.*

– Puntu ona duzu hor –esan nion–. Alaxe da. Eta nere ustez *h* honek teknika aldetik ez dio euskerari, izkuntz bezela, errextasunik emango; ni ez naiz izkuntzalari, eta barruko irabazi-galerik ez det aztertuko, baiñan izkuntz-zabaltzeari dagokionez bai zerbait, eta esaten dut *h* honek euskera zailduko duala; zuk esan bezela, esaten ez diran letrak gain-bera dijoaz izkuntz guzietan; ala ere, izkuntzak ez dira ezer pertsonaz kanpo,

pertsonak itzegin edo idatzi edo irakurriz eta komunikazio-bidez ibiltzeko baizik; eta ala, pertsonak letra honeri bere *maitasun-beroa* edo *gorrotoa* galtzen ez dioten bitartean gure artekoa izango dugu, iluntasun guzien iturria dan asarrea izango da gure euskeralanetan; eta kalte hau nola konpondu guk, euskaldunok, erabaki beharrekoa izango da. Bukatu daigun lenbailen guda hau, eta gero berez artuko du *h* honek bere bidea.

– *Euskaltzaindiak berak eman behar zuan erabakia, baiño lehenago batzuek aurreratu dira egitazko erabakiak balira bezela zabaltzera, eta honek ekarri du kaltea.*

– Ala dala garbi badago ere, hontan geratu behar ahal dugu? Nere ustez Euskaltzaindiak inora begiratu gabe joka behar du bere egia eta bere legea eta bere zuzentasuna elburu duela. Euskaltzaindia errespetatzen dugunok ahaleginduko gera bere araudiak zabaltzen eta zaintzen; eta egia eta legezko eginbidea aterako dira azkenean garaille, batere federik badugu beintzat.

– *Nere ustez emen dago kaltea –esan ziran Aita Linok– Euskaltzaindiak ez dituala Arantzazuko argi-bideen ondoren bere erabakiak atera. Ala ere nere ustez ez da konponketa bat egin behar; lehenagoko bideak ere (Bonaparte, Sabin Arana) gorako eta batean biltzeko bideak izan ziran, eta ez amore ematekoak.*

– Hori egin ahal bada konforme nauzu, noski; baiñan ezin badugu, ez ahal duzu uste Euskaltzaindiak berak aurreratu zuan erdi-bide hau onurakorra danik, eta beste batzarririk egin ez eta beste erabakirik artu ez badu, ez ahal duzu uste honentxegatik izan dala, aurrerapen harrezkero beste ezer egiterik izan ez dualako?

– *Ez dakit hori –esan ziran Aita Lino-k–. Nola nahi, batasuna egiteko elkar egin behar dugu; elkartzea, bata besteari amore ematea da, bata bestearena artzea da lenengo.*

– Eta teknika-neurrian eziña bada, zergatik politika edo konpromiso neurrian erdi-bide batera iritxi ez, pekatu hau ez ahal da ba elkar jota euskeraren bide-gurutzean geratzea baiño txikiagoa?

– *Baliteke.*

– Esan ahal nezake –bukatzeko– zuk ez duzula erdi-bide bat gaizki ikusten? –galdetu nion.

– *Nik esan nezakeana da –esan ziran– ni ez nintzakeala horren aurka jarriko; orain, nik ez nioke horrerik indar aundirik emango ere. Oraingo gazteak pentsa behar dute urrungo gaztediak ere bere araudiak ezarri nahiko dituztela.*

Aita Lino Akesolok esan bezela jartzen ahalegindu naiz.

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Satrustegi-tar Jose Mari, Idazlea

Satrustegi jauna ikustera Alsasutik bi bat kilometrora dagoan Urdiain erritxora joan nintzaion, emengo apaiz bai-ta. Erri polita; arri garbia eta egurra non nahi agerian duan erri txukuna; apaiz-etxeko ezkatzean ia metro eta erdi lodiko aritz-gerri bat dago zutik mahi bezela; zuhaitz hau ez da amar urtean egiten dan piñua!, eta Urdiain ere ez da oraingoa. Ba da euskal-erri hontan bereziki nabarmen dan dotoretasun egoki bat. Apaizaren lan-tokian, gela berotzeko egur-sua bizi-bizi. Ementxe, sutondoan, eseri giñak elkar-izketa hau egiteko.

Jose Mari Satrustegi orain dala 40 urte Arruazun, Naparroan, jaioa da; Iruñako apaiz-etxean egin zan apaiz eta Euskaltzaindikoa da; euskeraren alde lan asko ari da egiten Naparroan; Naparroko Diputazioak argitaratzen duan *Príncipe de Viana*-ko euskal aldizkariaren lankidea da, beste aldizkarietan euskeraz eta erderaz maiz idazten du, eta bietara idatzitako liburuak ere ba ditu. Baiña, noan lenbait len arira, ala ere gai honek beti gehitxo luzatzen nau-eta.

- Zure iritziz, zein da gaur euskeraren batasunerako dugun oztoporik aundiena? -galdetu nion.

- *Euskaldunon gerekoitasuna; bakoitzak berea du onena, eta ez dugu iñorenik entzun nahi; hau betikoa izan dugu, eta honekin kontatzen genuen asiera-asieratik. Baiña sortu dira beste oztopo batzuk ere, eta usterik gutxienea genduan aldetik: ustez batasunaren alde jokatzeko asi eta gero atzera itzuli diranetatik. Hau da gaurko atzerabiderik aundien-aundiena.*

- Zergatik itzuli dirala uste duzu?

- *H honek ikurrin baten indarra artu digu: batetik h-zaleak eskualde guzietara ireki nahia ikusten dute letra muttu hontan, euskeraren batasun zabala, anai arteko berdintasuna; eta h-ren etsaiak ikasia dute lehengo, oraingo eta betiko euskera nagusia, eta ez dute iñungo txertorik nahi; batasuna nahi dute, bai, baiña berena.*

- Buruzko oztopoa baiño setakoa gehiago?

- *Buruzko oztoporik ezin da izan. Mitxelenaren esanetatik artutako bide erdia oso gutxirekin astekoa da. Euskal idazletan ortaz jabetzeko on ez denik ba ote da? Setaz dela sinistea, beste alde, oso gogor egiten zait. Bakoitzak jakinen du. Nola nahi dala, une hau egokienetakoa zan batasuna egiteko; alde guzietatik eskez zegoan jendea. Noiznahi traba gehiago izango genduan. Negargarri izan da ain gutxirekin itotzen gerala ikustea. Aundiagotan nola sartuko gera?*

- Zuk batasunerako egin diren bideak nola ikusi dituzunaren asmoak jaso nahi nituzke -esan nion.

- *Zerorrek aurreko elkar-izketetan aitatu dituzunak berak ezagutzen ditut: Baionan 1964-an egin zutena (ni ez nintzan izan) lur-lantzea bezela izan zan; ikusi zanez, danak arrera ona eman zioten. Gero Ermuan egindakoa ezaguna da, eta dana Arantzazurako prestaketa bat bezela egiña. Azkenik, Arantzazun izkiñak eta koskak kentzen, lurrak*

berdintzen, gogor arituak gera danok; kontzientzi bat sortu ere egin zan; erriak ikusi duana hauxe da: "nik nere aldekoekin ezin uler!"; bizkaikoak naparrekin, baxenaparrekoak gipuzkoarrekin, senide izan arren (sinistu behar senide generala) elkar ezin uler, ezin artu. Hau erriaren kontzientzian dago; nik bertso eta eskutitz askoren probak izan ditut; ala, erriari erantzun bat eman beharra zegoan, eta giro hortan, usterik oberenean, urbildu giñan Arantzazura.

– Non asi da, ba, zure ustez, giroa txartzen? –galdetu nion.

– Egi-egia esatea nahi baduzu... (nik baietz egin nion nere buruarekin, horretxan billa bainabil) nere ustez Gipuzkoako batzuk bazekiten Arantzazura joan aurretik nola jokatu behar zuten: Gipuzkoako euskera danen gain ipiñi eta deneri hura sar arazi.

– Zure ustea horixe dala sinisten dut, baiñan Arantzazun asmo hori erakutsi ahal zan ba?

– Orain diotenez, alde baten itza bakarrik entzun omen zan Arantzazun; baiñan, ametsetan ez banabil, h-ren aurkako talde "ixil" horrerik entzun genion: "beste batasun bat zertarako!", alegia euskeraren batasuna erdi egiña zegoela, eta beste erdia bide onez zijoala, gipuzkera zala gehienik idazten, eta gipuzkera zala, gaurkoan, gehienik mintzo; gipuzkerari bidea zabalik utzi eta berak ekarriko zuela, berez, euskeraren batasuna. Itz gutxitan esateko: gipuzkera edo euskera batua artu, hau da gaur daukagun aukera. Euskera batuan ere erdiko bezela gipuzkera artu dugu, baiña batzuk aien bidea osorik artua ikusi nahi zuten *nonbait*.

– Teknika aldetik, batasunaren lehengo oztopo errezena hauxe zan –esan nion– eta emen geratu gera.

– Ortografia batua genuen onezkero burruka hau izan ez balitz. Lehen aitatu dugun bezela, h honekin ikurrin bi egin eta bata bestearen aurka jarri ditugu. Eta artekari baten beharra dugu. Guk Arantzazun esan genuan komeni zala norbait batasunaren bide honetan aurrelari bezela (nik ez nuke esango, ez buru, ez agintari ezin da horrelakorik, baiña bai bide-erakusle) eta orduan aho batez Euskaltzaindia artu zan danen asmoak betetzeko bide egoki bat bezela. Eta pozik giñan danok. Baiñan ikustekoa zan oraindik Euskaltzaindia aukeratu zutenak zenbaiterañoko eskubideak eman nahi zizkioten; emen baitago kako guzia; eta, horretxegatik, erresistentzi txikia jarri zan: bokal arteko h-ak bakarrik. Norbaitek esan ere egin zuan, ia ba horretarako bakarrik bildu giñan, ezer gutxi zala hori; eta nik esan nion: ikuskari bat bezela zala, proba bat, ortik agertuko zala geroan zenbat egin genezaken zaillago diran gaietan.

– Zer indar du Euskaltzaindiak?

– Euskaltzaindiak ezin du iñor behartu, esan zitzaigun. Eta izan ere ala da. Orretarako egin zan dei zabal hura, eta iritzi guziak entzun ondoan artu zan erabakia. Gure agiria ez zan gurea: an bildu ziranen ezberdintasunak erdi-bideratu zireneko itza zuen jaso Euskaltzaindiak, eta bere erabakiaren oiñarritako artu. Berea bakarrik izanez ez zuan ainbeste indar izango.

– Ala ere, erabakirik ez omen zan artu –esan nion.

– Euskaltzaindiak emandako agiria egin zutenen artean negoen ni; irakurri ere neronek egin nuan lehendabiziko aldiz batzarraren aurrean. Erabakia artzeko ainbat euskaltzain-oso ba giñen gela txikian, eta gure ustez eskubide osoz baliatu nahi giñuen eta baliatu ere giñen, orduan.

– Zergatik ez zuan Euskaltzaindiak, agindu bezala, erabakia Oñatiko Ikastetxe Nagusian egiteko zuan batzarrean eman?

– *Bai, egia da, Oñatin bertan festa bat antolatzeke asmoetan giñela 50-garren urteburuan. Arantzazuko billerak ere antxe egin balira obe. An ziran, Oñatin, gure Euskaltzaindiaren oiñarriak ezarri, eta an giñuen gure festa nagusia egiteko asmoa. Asmoa! Danok dakigu gero sortu ziran oztopoen berri. Momento batez, Arantzazun bertan ere eragozpenak izango genituela uste izan genuen, eta Oñatiko Ikastetxe Nagusian egiteko zen jaialdia –ohorezko festa– ez zan egin ahal izan. Hau da orain erabakirik artu ez zala esateko arrazoi guztia? Gaztaiña bota eta molkotzarekin geratzea deritzait. Tamalgarria izan da, baiña Euskaltzaindiak bere iduria edo ustea agertu ondoan ez dute danak jarrai, eta makurrena dana: Euskaltzaindiari Euskaltzainditik sortu zaizkio burrukalariak.*

– Nik uste dut –esan nion– Euskaldunok behar dugula zuzendaritza bat, eta izkuntz-gaietan Euskaltzaindia behar dugula bide-erakusle; eta Euskaltzaindiak, eta bere bideetatik, *h* honen beharra ikusi badu, guk onartu behar dugula; ala ere, erriak ibili behar dituan bideak ulertu behar ditu. Lehen esan izan dugu *h*-rik gabeko euskal-ortografia oso garbia eta uler-erreza zala, zergatik zailtasun berri hau erantsi? Hau da erri zati batek galdetzen duana.

– *Nik ere ez dut gurasoengandik *h* hau jaso, baiña ni ez naiz gurasoen euskerarekin geratu; ala balitz bakoitzak berean irautea izango litzake lege, eta emendik ez dugu ain beharrezko dugun batasunik lortuko; ez dugu elkar ulertuko. Erria ez da epaille ona batasun gauzetan; bakoitzak berea ezagutzen du arrazoitzat, eta gaiñontzekoen arrazoirik ez du ezagutzen. Euskaltzaindiak aste-astetik tekniko baten eskutan utzi zuan auzia eta ain zuzen tekniko hau ez zan mugaz aruzkoa, gure Mitxelena baizik. An ikusi zanez ortografia bateratzeko on da *h* hori: ofe obe, oge, oe, oia, ohatze eta beste zenbait itz ba ditugu erderazko "cama" edo "lit" adierazteko. Teknikoak esaten ba digute ohe itzarekin denak arrapatu laizkela, zertarako gure aldetik iskanbillak sortzen asi? Eta esan nezake beste zerbait ere: "zarra" eta "zaharra", biak bi dira Garazi aldean: "zaharra" urtez jantzitako norbaiti esan dakio; "zarra", berriz, iztegian dan gauzik txarrena esatea da. Berdin gertatzen da "naiz" eta "nahiz" itzekin: ez da berdin "ona izan naiz" (he sido bueno) eta "ona izan nahiz" (queriendo ser bueno).*

– Hoiek dira *h*-zale izateko izan dituzun zure arrazoiak?

– *H-zale edo h-aurkako esan beharrean, oiñarrien jarraitzaille edo berezale esatea askoz obe izango litzake. Arantzazuko erabakiak ditut nik on-artzen. H on-artu zan eta h-zale naiz. H baztatu balitz, letra horren aurka egongo nintzan; beti erabakien jarraitzaille. Bestela ez da batasun egingo duen errementaririk sortuko Euskal-errian.*

– Neri ala iruditu zait beti –esan nion– bide baten beharra dugula, eta orregatik artu nituan Euskaltzaindiak Arantzazun errekomendatu zituan *h* batzuk; ala ere, egia esan, batzuk *h* ikusi ere nahi ez duten bezala, ba dira *h* hori non nahi eta nola nahi sartzen ahalegintzen diranak; nornahik ba du, noski, bere gixa aritzeko eskubide zuhurra, baiñan gure ikastola, izparringi eta beste idaz-bideak gehiegekiriz ondatzeak kalte aundiak ekarriko dizkigu; *h* hau behar badugu, neurri batean beharko dugu ba; ez ahal dago gehiegikeri horrera errezege joateko arrixkurik?

– Ez dut uste –esan ziran–. Mugatua da nondik noraiño behar dan, iztegia ba dugu, eta beste edozein izkuntzetan bezela zalantzan dabillanak iztegia jo besterik ez du. Gerta leike, noski, batek edo bestek urrunago joan nahi izatea; baiña nora joko du? Nola nahi dala, jarraitzaille gutxi arkituko luke.

– Erdi-bide bat onartu zenduan zuk ere Arantzazun; orain ere ondo ahal derizkiozu bide hori?

– Bai, erdi-bide bat aukeratu zan orduan. Ez dut esan nahi Mitxelenaren txostena erdiratu behar danik, batasuna egiteko. Konponketa txarra litzake. Baiña agirian lehenbiziko zatian esaten dan bezela: "Batasuna, noski; ez da Euskaltzaindiak egin dezaken gauza, eta are gutxiago bat-batean egin dezakeana". Ala ere, zerbaitetik asi beharra zegoan, eta lehendabiziko mailla bezela erdi-bidea eman zan. Horretarako esaten da gero: "honek ez du esan nahi gorago jo nahi dutenen saioak ez direla ongi ikusiak izango". Erdi-bide honek bi aurpegi ditu: 1) lehenbiziko urratsak arintzea, eta 2) gure ezigaitzaren neurria erakustea

– Nolabaiteko politika-neurri bat izan zan hori –esan nion.

– Alatsu. Esan ere egin nion gutxi zela kezkatzen zan jaun bateri: "konten nindaike gutxi hontan bat egiteko gai bagiña euskaldunok; Euskaltzaindiaren gidaritza onartu delako marka izango litzake". Politika sartu omen zaigu azken hontan. Bakoitzak bere aldera darama, gaiñera. Nik uste, ba dela politika bat: gipuzkera utsa eta euskera batua nahi dutenen politika. Arantzazun ikusi zen, eta orain ikusten da. Ez dut besterik esaten. Nik hau diot erdi-bide honetaz: saia gaitezen danok bokal arteko h ondo idazten. Gaurkoz nahikoa ginuke. Utzi dezagun nahi bada bigarren zatia gure ondoren datoztenei. Zurekin batera nator. Guk urrats bat, eta gerokoak eman bezate bestea.

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Intza-r Damaso, Mixiolaria

Oraingo hontan Iruñara joan naiz.

Larogetik gorakada polita daramaki sorbaldan Aita Intzak, eta, anka bat alperrari emanik ba dauka ere, tente dago oraindik. Intzen, Naparroan, jaiotako Migel Olazagarre Zubillagak, *Intza-r Damasoren* izena artu eta Iruñako Extramuros-ko Kaputxinoetan egin zituan teoloji ezkerozko ikastaro guziak.

Eta Extramuros-en dago oraindik.

Baiñan etenkada luze bat izan du tartean.

Guda aurretik ementxe ari zan (berrogeitik gora zituala) *Irugarrengo Pranziskotarra* euskeraz egiten (6.000 ale garai artan!), eta aldizkari honek arrera ona izan zuala, bai, eta bere "lagun aundi" Aita Buenabentura Oyeregiarrari bururatu zitzaion aldizkari aunditxoagoa ateratzea; hau etorri zitzaioten (zerutik-edo) burura, eta Aita Intza eta biak sortu zuten orain irakurleak eskuetan daukan *Zeruko Argia*; honetaz gainera, Aita Donosti eta Elduainek lagunduta ateratzen zuten illero, elizetan zabaltzeko, eresi-orri bat, letra eta guzti.

Ogeitamaseian Txilera bialdu zuten; zergatik izan zen ez nion galdetu ere egin.

Txilen egin ditu Aita Intzak orain dala bi urte artekoak (ogeitamabi urte luze) mixioetan; anak an, burua eta biotza emen: Txiletik bialduak ditu ZA-ra eta *Euskera* aldizkariara lanak, batez ere Azkuek jaso gabe utzi zituan itz batzuen zerrenda batzuk. Orrela, bi puzka eginda, bizitza ez da lan erreza; neronek ikasia dut hau.

Etorri berria dugu, beraz.

Zor dio euskerak gizon honeri bere bizia; bi izan balitu, bi; iru, iru; gizonak ezin du gehiago eman.

Ala ere (eta berari baiño min gehiago eman dirala uste dut) Arantzazuko batzarretan bere itza (Euskaltzain baten itza gainera) esan nahi izan zuanean, gazte ausarti batek eten omen zion. Zerbaitxo bat gehiago esan nahi nuan nik emen, egokiera hontan; ez nau Aita Intzak utzi. Begiak bizar ooragarri hoietaraiño jeixten dituan gure erriko gizon on honek aixa ahaztutzen ditu irainak.

Eta obe; indarra ortxe du.

Betiko galderarekin asi nintzaion Aita Intzari: orain artean esandakoaz zer zion.

– H hontaz uste gabeen *arrapatu ninduan Arantzazuko billerak* –esan ziran– (etorri berria zan). Baiñan ordutik onuntza ez dut aldatu nere iritzirik. Batasuna, iñork baiño gehiago nahi nuke nik alde bateko eta besteko euskaldunen artean, eta guztiok bat egiñik izkuntzaren alde lan egitea; baiñan h hori erabiltzeko zaletasuna kaltegarri izango ote genduan iruditu zitzaidan. Ainbeste eta ainbeste eun urtez h hori gabe ibiliak baigera alderdi hontan, eta emengo idazkera, erriak guztiz artua dauka. Erriak ez du gaurko idazkera hau bat-batean artu. Euskaltzaindiak sortu-arazia izan zan; eta gure errian ederki sartua dagoalako, irakurle gehienak (guziak ez ba dira ere) gure aldean hortara bakarrik oituak gaudelako, gure aldeko euskera zaletasunerako kaltegarri izango zala

iruditu zitzaidan. Eta ez hau bakarrik: honek zaildu eta nekeztu egingo zuala: bai gure euskeraren ikastaroa, bi euskeraren irakaskintza ere.

– Aita Intza: esan berria du batasun hau beorrek ere nahi duala. *Batasuneko* euskera ez da *gure aldekoa*, *alde hontako* euskera bakarrik, neurritz eta danok, auzkoak eta emengoak, euskalki guzietakoak egin ahal izan behar dugun *erdi-bide* bat baizik. Beorrek nik baiño obeto daki mugaz auzkoak gu bezin euskaldunak dirala...

– *Zuaz itz egin akidazu, mesedez –eskatu ziran, apaltasunez, Aita Intzak.*

Nik ez nuan behartu nahi izandu, eta jarrai nion: –Ba dakizu, eta nik baiño obeto, beste aldeko gazteak batez ere, gaur gure izkuntza berpiztu nahiean dabiltzala; hontaz besterik ez bada ere, anai hoiek *oso maiteak* zaizkigu; gutxi badira, maiteago; beraz, bein Sabin-ek (eta ain ondo) jarri zizkigun *tx*, *tz* eta beste idatz-bide asko onartu berriak dituztela ikusiaz guk ere berak duten zerbait artu behar gendukela diote (*batasunaz* ari gerala oroi gaitzen beti); eta bide hontan jarri zala Euskaltzaindia. Euskaltzaindiak ez zion Mitxelena jaunari agindua arinki eman; Mitxelena bera bertan ez zan Euskaltzaindikoko batzar batean aukeratua izan zan, eta eskabidea hauxe: ia berak eta batzordeak *batasunerako* zer bide arkitzen zuten. Gauzak pulamentuz egiñak izan dira. Orduan, orain uste ahal duzu aukera hori ez zala ondo egiña egon, batzordeak erabaki eta Arantzazun agertutakoa ez zala egokia izan, eta, azkenik, uste ahal duzu Euskaltzain nagusiak izenpetu zenduten (zu ere hoiere artean) *agiria*, erdi-bide antzeko: *ondo ikusiko lukeala* hori ez zala jatorri, zuzen, artua izan?; edo, eta, oraindik, besteren bateri egin behar ziotela eskabide hori, edo oraindik beste jakintsu bateri eskatu behar liokela Euskaltzaindiak berriro?

– *Euskaltzaindiak garai artan –esan ziran Aita Intzak astiro eta itzak ondo neurtuz (grabatuta daude, nik orain arte egindako elkar-izketa guziak bezel)– bere iritiz eta usterik onenean artuko zuan erabaki hori; baiñan Mitxelenak eta aren laguntzaille aurreneko bezela agertu zan Aita Villasante, biak, billera artan erakutsi ziguten h honen auzia erabakitzekean bi oiñarri artuko ziralara kontuan: aintzintasuna eta tradizioa Biak kontuan artu nituan nik, eta hontaz argitasun gehiena billatzen saiatu naiz. Argitasuna nahi dutalako; eta ez nere iritziarekin nagusi ateratzeagaitik, baizik egia guzien gaiñetik, dan bezela, zabaldu dedin; hontan lana egin dut ugari, eta argiak arkitu ditut, zerbait baiño gehixeago, eta Euskaltzaindiari bialia dut nere lana.*

– Ez nuan oraindik honelako esan eragillegorik entzuteko erik izan; danak zerbaiten aurka arkitu ditut, iñorrek ez oraindik beste aukera bat ukatuaren aurrean jarri. Bejondeizula. Lan horren kopi bat bazendu, pozik erakutsiko nituzke ementxe zure puntuak, eta bide batez bideak argitzen joango giñake –eskatu nion– egokiera ona dugu hau zure asmoak zabaltzeko.

– *Bai, baiñan ez dut kopirik gorde –esan ziran.*

– Nik beste gauz bat galdetu nahi dizut. Zu naparra zera; ez zera muga izun hortatik urrutikoa; norbaitek *h* honen aditzea eta eroapenik izan ahal ba du, zu zera hau: honegatik kezkatzen nau gehien zure jarrerak; *h* hau gure izkuntzan sartzeko asmoak alako nahi-eza sortzen dizu. Aitatu dugu *zailtasuna* lehen; emen, Naparroan ere, zailla litzake, beraz, *h* hau sartzea.

– *Hemen ere ba dugu zerbait. Napar goian izan ahal dugu; h-ren ordezk egiten zuten zenbaitetan Erronkarin eta Zaraitzun; eta ibar hoietatik bera, Iruña alderaiño edo*

berago, berriz, g esaten zuten; adi-bidez gau, gori, gura, edo kau, kori, kura; baiñan letra arteko h-rik ez dugu izan eta ez da ageri iñon.

– Mitxelena jaunaren teoriari, eta bere batasun-sistimari arrazoi ematen ari zera oraintxe –esan nion.

– Nola?

– Batasuna egiteko dugun *behar* bat aitatu dugu oraintsu: anai batzuk erabiltzen dutenei amore pixka bat ematekoa; baiñan hau ez da gure eta berenganako *grazi* utsa bezela eskeiñia izan, batasun zabalagoaren *behar* bat bezela sumatu dutelako baizik. Hontan aritu diran Euskaltzaiñak ikusi duten oztopoa (eta aundienetakoa nonbait) hauxe da: *euskalki batzuetan* eta *itz beretan* (*l, k, g*) erabiltzen dirala *asieretan* eta *tartean ere bai*; zuk oraintxe aitatu dituzun demostratiboetan, asieretan: *gau, kau, gori, kori; emen, g* eta *k* hoiere ordez aukeratua da *h* hau: *hau, hori*; alegia: *soiñurik ez duan letra batek errezago berdinduko lituzkela gureak, danonak*, diran itz hoiek.

– *Ederki –esan ziran Aita Intzak–. Hori entzun nuan lenagotik, eta kontuan artua neukan, baiño ikusia dut Eusko-Irakustzaren aldizkingi aundian Urkixo jaunak argitaratzen zuan RIEV-an Uhlembeck jaunak honetaz ziona: bakanetan besterik ez dala noski asieratik h hau sartzen; k-tik hi, ki beharrean; kabi-tik habi. Eta honela: g, n, r, l eta abar; h horrenik ez dala España-aldeko euskaldunetan frantzi aldeko euskaldunak, beren eleketan alako as-ots bat, gutxiago edo gutxiago mintzan nabari dana daukatelako gehienetan. Orduan, jakintsu honen ustez lendabizi genituan letra hoiei beraxtasun zerbait emateko sartua dala h hori.*

– Orduan Mitxelenak Euskaltzaindiarentzat egin zuana (eta hau oraintxe ikusten dut) erriaren jarrai-bide bezela egiña izan da; edo ez ahal zaizu alaxe iruditzen?

– *Bai*, baiñan lendabizian *euskeran l, g eta k* erabiltzen ziran; *honek esan nahi du* tradizioa. *Lehengo tradizioa alegia, letra hoiek ziralara, eta gero bakarrik etorritako h honen aurrekoak. Orduan nik uste h hau ez baiño beste gure aldeko g, l, k hoiek dirala jatorrak, eta ez genituzkela alde batera utzi behar ondoren bakarrik sartu dan h honengatik.*

– Ia elkar ulertzen geran, Aita Intza: zurekin konforme nauzu *l, g* eta *k* asiera batzuetan eta bokal tarte batzuetan zaharragoak dirala; eta *h* gero, eta *erriak berak* (eta hau ere nolabait tradizioa da) *eta izkuntza biguntzeko ekarria izan da*. Batasuna (*batasuna* egitaz nahi badugu) ezin dugu iru letra hoiek erabiliz egin; *irutasuna* dugu hori. Nik ez nuan Andoainen *h* sakratu hau erabiltzen ikasi, eta oraintsu arte. Euskaltzaindiak *errekomentatu* artu ere artu; baiñan batasuna nahi nuan, eta nahi da, eta erantsi diot. Norbaitek erabaki behar eta nik uste Euskaltzaindiak behar du Euskalerrian bere izkuntzaren bidea ebaki eta erakutsi (edo *errekomentatu* edo *ondo ikusi* nai dan estal-itza!) eta zuzentasun honen errespetoz bide hau artu dugunok ain gaizki, horrelako pekatua, egin ahal dugu ba? –galdetu nion Aita Intzari.

– *Euskaltzaindiaren erabakia guziok lotuz emana izan balitz –esan ziran berak– orduan artua izango zan erabakia, jakiña; batzuk ixilik gelditu behar izan genduen, lendik emandako gure iritziak azken orduan agertu gabe, ez giñalako baizik gutxi horren alde geundenak.*

– Zergatik ziñeten gutxi? –galdetu nion.

– *Ez ziralako danak joan, edo...*

– Ez dakit urrinde hoiek noren bizkarrera bota behar diran; izkuntzak eta Euskaltzaindiak ezarri behar lieteke errua dutenei, eta nola nahi, Euskaltzaindiaren *agiriak* bere gain artu ditu uts hoiek ere; artu behar izandu zituan, noski.

Zer geratzen zaigu euskeraren batasuna Euskaltzaindiaren bidez billa gabiltzanoi? *Agiri* hau bakar-bakarrik, eta *h-rekin idatzia*. Batetik, ikusten duzu emen ba dirala Lekuona eta zerorrez gaiñera beste *h-zale* ez ziran bat baiño gehiago; danak izenpetu zenduten *h* hau ondo ikusia izango litzakealaren *agiria*, eta (nere ustez) *Euskaltzaindiko agirien artean lehengo aldiz h-rekin idatzia*. Uste ahal duzu benetan eta zuzenki, zuk beti oi duzun bezela, Euskaltzaindiak honela, ain garbi, errekomendatu eta erakutsitako bidea artzearekin orain ezarri nahi diguten pekatu latz hori egin dugula?

– *Zuk eta beste askok bide hori artzeak ez nau batere arritu –esan ziran leialki Aita Intzak– bestalde, iruditu zait Euskaltzaindiaganako erakusten duzuten begiramenaz egiña izan dala; baiñan Euskaltzaindiak hori ez zuan erabat erabaki, baizik ondo ikusiko lukeala.*

– Egia da, *agindua* ez da –esan nion– baiñan zuk badakizu ondo aski gure errian gaur gure arazoak zuzentzeko bururik aukeratzetik (emen, errian, beintzat, instituzio bezela) ez dugula, eta dugun pittin hau Euskaltzaindia dugula; ala, anarkiak jota dagon euskal giro hau ikusita nahi eta nahi ez Euskaltzaindiaren *errekomentazio* (edo dena dela) artu beharrean gera erri-kontzientzia dugunok. Gaiñontzeko elkar-ezin-ikusita eta gorrotoz aparte; nik ez baititut (oraindaiño beintzat, eta Jaungoikoari esker) artu. Biar (euskal langille trebe eta jator dan Labayen jaunak bere *agiri* batean oraintsu eskatzen duan bezela) Euskaltzaindiak buruz eta argiz eta garbitasunez, zuzentasunez, dagokion bezela, *beste erabaki bat artzen ba du*, ni izango naiz bere legera makurtuko danetako lehenengoetakoa.

– *Epea behar dugu honetarako ere, Ugalde.*

– Beraz zuk –Aita Intza– *h* honeri, eta honela begiratuta, ez ahal diozu, egitaz, batere arrazoirik ikusten?

– *H* hau guk ez dugu izan; ezin dut, *napar bezela ukatu Saraitzun arkitu nintzala lendabizikoz h-ren ordezeko k-rekin. Antxe oartu nintzan h-ren ordezkari bezela. Baiño ez beste aldean darabiltzen itz guzietan (eta askoz ere gutxiago); itz batzuen aurretik: kau, kori, kura, au, ori, ura bearrean. Era berean zarabiltzen Erronkarin. Itz tartean zerabiltenik ez nintzan oartu. Eskuz idatzitako liburu (Ondarribiko konbentuan dugun batean) ikusi dut: gau, gori, gura, garen dakazkila, au, ori, ura-ren ordezkari. Ni ez naiz osotara h-ren etsai; ez; gure mintzoan bi gauza esan nahi dituzten zenbait itzetarako ondo letorteke; esate baterako: *biak eta bihiak, mia eta mihia; bihia Baztanen azia dalako eta gipuzkoko mia, Baztan berean mihia, mingaña dalako*. Nahasketa sortu lezaketen itzetarako gutxienez ongi letorkela nago. Euskera *argitaratzeko bidali nuan lana ikusi ondorean, alde batekoak eta besteak onez-onean erabakitzen dutenera nago eta egongo*. Euskaltzaindiak lehen baiño lehen gauzak garbitzea bai beharrezkoa deritzaitelako.*

– Egia esateko –neretik eman nion– eta elkar-izketa hoietan esan izan dutan bezela, ni ez naiz *h* gehiegiren aldekoa; batasunak bere neurriak behar ditu; neurri hoietatik aurrera eta bere gixa, eta askotan arinkeriz joaten diranak ez dira nere gogoko. Gauzak bere tokian. Mordollokeria eta alperrikako elderkeri jarioaz eta joskera-alperkeriaz ere

berdin esaten dut –esan nion–. Biatzarekin markatuta gure artetik kanporatzeko eskubiderik ere ez diot inori eman nahi, bestalde. Baiñan, bai batetik eta bai bestetik, bakoitzak bere arrazoia merezi du, arrazoia bada, setakeria ez bada; ta hau probatu egin behar da; ezin dugu *dana bota* edo *dana artu*, hau ez da gizon-lana-ta. Nere ustez herekin *neurria* da argi-bidea, klabea, eta neurri hau Euskaltzaindiak eman behar luke, *eman behar du*.

– *Nik ere –esan ziran Aita Intzak bukatzeko– neurriz sartu behar dala uste dut, eta gaurkoan beintzat nahasketa aundia sortua duala idazleen artean eta asko idatziko luketenak ez dute idatziko, non eta nola sartu ez dakitelako, naiz Euskaltzaindiak eman zituan legetxoak emanik egin.*

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Xabier Kintana, Idazlea

Orain arteko elkar-izketak hauxe izan dira; aurrez-aurrez egindako izketa biziak; oraingo hau (denbora exkax baitut) eskutitzez egiña izan da; nik galdetu, arek erantzun, bi, iru aldiz. Ez dut, ba, Kintana jauna ezagutzen. Ba dakit gaztea dala, 23 urte; euskaldun berri eta euskera gaietan ikasia; ipuisari bat irabazi du Deuston; Unibersidade hontan ari da Filosofia ikasten, eta kolejio batean aurrei euskera irakasten ari da; beste nobela bi eta antzerki bat ere ba ditu agertzeko, gutxienez; euskaltzain laguntzaillea da. Bilbon jaio eta bertan bizi da.

Bestetan egin izan ohi dudak bezela: *h*-ak erdi-bideko neurrian idatziko ditut, bai nereak, nere itzak, eta baita erantzunak ere.

Eta noan arira: Kintana-ren lehengo erantzunera.

– *Orain arte azaldu dituzun lagunen artean osorik nago konforme San Martin eta Satrustegi jaunekin –esaten dit– beraiek nahi duten bidea zinezko erdi-bide eta aurrera-bidea delako.*

– *Batasunaren auzia nola ikusten duzu? –galdetu diot.*

– *Batasuna ez da Bizkai-Gipuzkoa arteko arazo bat. Euskalerrri osoarekikoa baizik. Orain indar gutxi eduki arren, literatura zaharrearain indar eta frutu berezia eman duten eskualdeak (Nafarroa eta Lapurdi) bizirik kontsideratzekoak dira. Euskaldun zaharrek, ilda egon arren, ba daukate auzi honetan zer esana. Maiz entzuten dugu hau: zaharrek ongi dakitela euskera, eta gazteek ez. Pentsa dezagun honetaz: euskalduntasunari bagagozkio oraingo zaharrak lehenagoekiko gaztetxu ume-gorriak besterik ez dirala.*

– *Baiñan honek ere ba du neurria; ezin dira gaurko gaztelaraz ari diratenak Cervantes baten izkuntza-neurriari begira jarri. Baiñan, zer neurritan eta nola egin behar genduke batasunerako lan hau?*

– *Batasuna literaturazkoa da lehen pauso honetan –esaten dit–. Beraz, gramatikari eta izkuntzalariei kasu aundia egin arren, idazleen arazoa da gehien bat. Beraz, idazle ez direnek, euskara teoriaz ondo jakin arren, idatziz, liburuz eta obra inportantez probatu arte, ez duteke zer esanik izango.*

– *Nik uste –esan nion– idazle izateko ez da gramatiko bat izan behar, eta gehienetan, alderantziz, gramatikariak ez du izkuntzaren muiñik sumatzen; baiña batasuna nola egin, gramatikariak, teorikoak, ba dakite (nere ustez) idazleak aiña gutxienez. Elkar egin behar luteke lan.*

– *Idazle ona izateko ez da, zuk ondo diozun bezela, gramatiko on bat izan behar, baiña gutxienez gramatika ezagutu behar da, eta ortografiazko okerrik ez egin, besterik ez balitz.*

– *Nik ez nuke orren zorrotz jokatuko –esan diot.*

– *Batez ere euskal-kutsuko erderazko liburuak egiten dituztenetako idazleak direnean eskatu behar zaie hau. Beti izanen da euskaldunago euskera txarrean egindako*

lantxo umil bat, erderaz egindako "proclive dicotómico" jator bat baiño. Bai, Rikardo Arregiren lanari, eta ez Barojatiarrenari.

– Zure asmoa ikusten dut, eta ondo. Ala ere, ezin ahaztu dugu gure erri hau gaurkoz iru izkuntzakoak osatzen dugula, eta Euskalerrria osatu nahi badugu, erdeldunak euskaldundu nahi baditugu, *euskaldun ez diranei* euskeraren kezka nolabait sortu behar dizkiegula; ez euskeraren kezka bakarrik, Euskalerrriko diran gai guzien kezka ere bai!; gaur gurekin euskeraz egin eta irakurtzen dugunokin bakarrik bide motxean goaz Euskalerrria osatzeko egin-behar neketsu eta zail hontan. Nere ustez, Euskalerrrian gehien diran gogo-asmoak uts egitea izango litzake. Politika buruz uts izugarria! Nik *Unamuno y el vascuence* ("vascuence" eta guzti) ez nuan arinki erderaz egin; eta berriz ere joka-bide honetako erderaz egin beharko; aurretik *gureak* direnak *gureganatzeko* egiten ditugun indarrak askotan alperrikakoak derizkiet, eta *gureak ez diranak* *gureganatzeko* galtzen ari geran bideak eta indarrak len bait len lanean jarri behar ditugula uste dut.

– *Lehen, apolojia egiteagatik, justifika zitezkean erdal liburu hoiek; eta zurea bezala apolojia utsezkoak diranean, gaur ere bai (Urtainez kanpora irakurtzeko gogoia badute beintzat) euskotar eta erdaldun diran hoiek euskal familira erakartzeko; baiñan literatura eta zientzia iñola ere ez; gutxi gara idazleok eta ez dugu gure luma erdibitu behar.*

– Ez nauzu zurekin osorik konforme. Euskera landu behar dugu, noski; *ahal dugun neurri eta eragiñ guzian*, egiten ari geran lanak danak dira beharrezkoak eta behar gendunerakoz neurrituta oso-oso aulak. Ez genioke, esate baterako, izparringietan gure baserritar euskeldunei erderaz idatzi behar, batez ere bere gai berezietaz ari geranean: hau euskeldunak erderaz irakurtzen jartzea iruditzen zaitelako; eta ezta ere non-nahi erderaz irakurtzeko gai geran Kanboya edo Viet-Nam-eko arazoetaz euskeraz idatzi, beste gure gai asko umezurtz dauzkagulako; hontan defendituko dut puntu hau non eta nola nahi. Ala ere, erderaz egindako literaturak ekarri lezake oraindik, eta batez ere garai isilkari eta maltzur hontan!, euskerarentzako (gure erria euskeraren beharrera esnatzeko) emaitza aundiak. Sabino Aranek eta Canpion-ek egin zuten hau, eta Iturralde Suit-ek ere bai; Landaburu eta beste batzuk ere bai gero. Gaur ere euskeraz egindako lanekin batera egin beharko dugu erderazkoa ere. Tamalez, noski; dana euskeraz osatzea izango litzake nere pozik aundiena; baiñan gure egoera aul hau aitortu behar dugu; nik aitortzen dut beintzat. Ez gera kasuistikan sartuko; idazle bakoitzaren asmo eta eragiñak kritika luzea merezi du; egunen batean lan hau egingo ahal dut neronek, gogoia ba dut-eta; gaur esan genezakena da, orain dala amar urteko euskeraganako jokaerak ez dula gaur balio, eta atzerakoi ere gerta litekeala; idazle bakoitzak bere neurria garai berezian artu behar dio lumari, batez ere izparringietan! Baiñan osora gauzak ahal dutan zuzenena ikusi eta bide hau ikusten dut nik garbi-garbi gure aurrean. Zabala behar du gaur gure bideak; extutik ez dugu danok pasatzerik izango, eta pasatzen ez ba gera ez dugu erririk osatuko, erri-bidean itota geratuko gera. Batasuna egiteko erria euki behar dugu kontuan. Nola egin behar dugula uste duzu erriak onartuko duan batasun hau?

– *Batasunari buruz mintzatzeko ezin dagoke erriak berez dionera egin; erriak izketan daki, bai, baiñan euskalki danen batasuna nola lortu lezakenaren asmorik ez du. Iñongo erriak ez du, eta gureak ere ezin izan. Honetarako azterketak egin behar dituzte hontaz dakitenak, eta gero erriari zuzenbideak eta xeetasunak eman, noski. Baiñan lan hoiek*

estudio eta aztertze-lan berdiñez oiñarrituak izan behar dute; asko ari dira ortik aho batez betekadak esaten, gure literatura klasikoa (Etxepareko, Leizarraga, Atsular, Etxeberri biak, Iztueta, Mogel, Frai Bartolome, Lardizabal...) zoritxarrez eta alperkeriaz urrundik ere ezagutzen ez dutenak, ondo idazten eta gramatika kontuan baiezka eta ezezka aritzeko. Zeruko Argian agertzen dan polemika alfer asko ez legoke baldin eta jende artean kultura gehiago balego. Batzuk gogoko izan ez arren, batasuna bioloji aldetik burutuko da duda gabe; idazle langilleenak, gaiñera, euskera batuan ari dira, gehienak beintzat. Etorkizuna berauengan dagoela ezin uka.

- Gazteriak ere ba ditu bera akatsak –esan nion– askotan epaille errexegiak dira; etiketak jartzeko abillidatea errega da.

- Gazteei egindako kritikak (euskera mordoillua darabilkitela eta abar) ez dira arrazoizkoak gehienetan. Idatzi, guztiok dakigu; egia da, gazteok gaizkigo egiten dugu zahar batzuk baiño; baiñan ekiñari ikasiaz goaz. Honen exenplo begiramengarriena Rikardo Arregi bera izan zen. Konpara bedi aren lehengo eta azkeneko artikulurik.

- Danak aitortu behar dugula uste dut, zuek, gazteak, eta ain gazte ez geran besteok ere bai –esan nion– batasun lan honeri alderdikeri (politika baiño alderdikeri) usain gehiegi eman diogula. Zurea entzun nahi nuke hontaz.

- Nolabait, batasuna politika-usainekoa dela esaten da. Eman dezagun horrelaxe dala; baiña gauza jakiña da, alabere, antibatasuna aspaldian euskera garbia predikatzen zutenengandik datorrela. Eta berauek, ain zuzen, bai egin nahi dutela antibatasuna (besterik ez baita) bere bandera.

- Beste auzi larri bat ikusten dut nik burruka hontan: Euskaltzaindia dugu gure errian bertan eta gaur bizirik-edo geratu dan instituzio bakarra. Idazleak izkuntzaz kezkek (eta kezka larriak) eukitzea legezkoa da, eta behar-bearrezkoa ere bai. Ala ere, ez ahal zerate euskaltzain zeraten idazle batzuk zuen Euskaltzainditik kanporako lanetan gehiegi nabarmentzen ari?

- Ba liteke; baiñan Euskaltzaindia batasun lanetan geldi, eta batzuetan atzeraka, dabil –esan ziran-. Goazen bidetik emendik milla urtera beste batzar nagusiago bati egingo dio Euskaltzaindiak lan hau egiteko eskabidea. Eta zoritxarrez nik ez dut ainbeste denbora, eta nere kidekoek ere ez, eta ezta euskera berak ere. Ni eta euskal idazleen elkarteko ogeitamarrak, idazleak gera; hau da: idatzi egiten dugunok gara; eta idazleok batasuna premiazkoa dugu eguneroko lanak nola egin jakiteko. Orregatik, batasuna mundu guziak nahi duela ikusi arren, iñortxok ere orretarako ezer eginen ez zuela ikusiaz, Baionan bildu giñen eta saio eta buruko min askoren ondoren atera da laixter Batasunaren Kutxa-n ikusiko duzuna. Ondo? Txarto? Geroak esango du hori. Guk ondoen dagoena egin dugu behintzat.

- Ez dut dudarik; nik fede ona errez ertxikitzen diot gizonari, fede ona askok uste baiño ugariago dala uste dutalako; ala ere, gure auzi larri hontan, Euskaltzaindiaren bidez lanak egiten gehiago saiatzeak on aundiak ekarriko dizkigula uste dut, eta Euskaltzainditik kanpora egiten diranak (eta batzuk, nahi eta nahi ez, aurka ere bai) gure artean gauza asko apurtuko ditulakoaren beldur naiz. Euskaltzaindiak ba du gai ontaz erresponsabilitate, hauxe ari naiz idaz-lan bakoitzean esaten, eta zuk zer diozu zuek, idazle-gazteak duzutenaren erresponsabilitate onetaz?

– *Euskal idazleen Elkarteak ez du Euskaltzaindiaren lekua artu nahi –erantzun ziran Kintana jaunak–. Guetariko gehienak euskaltzaiñak gera, baiña orretaz gaiñera, eta batez ere, idazleak. Ortik gure Elkarte honen zergatia eta premia. Idazle geran aldetik nola idatzi jakin nahi izan dugu eta batasuna egiteko zegoela ikustean, eta iñork ez zuela egiten ikusirik, gerok egin eta moldatu dugu Mitxelena jaunaren babesean. Euskaltzaindiak aurretik egin balu, zer esanik ez, guk huraxe onartuko gendukean. Esate baterako, argi dago Arantzazuko batzarra Baionakoaren ondorio bat besterik ez zela izan.*

– Eta kanpotik egin ahal izan duzuten lan hori ezin zenduten barrutik egin?

– *Egia esateko, Euskaltzaindia aspaldi onetan bizkaitar, nafar eta lapurtarren begi izutuen aurrean dom bidetik segiez gero, laixter Giputzaindia biurtuko da. Liturjiaren aurrean Nafarroan eta Lapurdin egon diran protestak proba biziak zaizkigu onetaz. Hau autsi behar da edo ez da gehiago batasunik izango, gipuztasuna baizik.*

– Eta zuek Euskaltzaindia zerate!...

– *Guk ez dugu or aginterik; eta artu diren agiriak ere ez ditu aginte horrek onartu. Ez dugu idazleok lan hau Euskaltzaindiaren babesean egiteko girorik arkitu. Nola nahi, esanak esan, batasuna nobelak, obrek, antzerkiek, poesiek egiten dute eta ez tabernako edo gure izparringietan erakusten ditugun asarreketa alferrek. Idazleen langilletasunean dago dena. Batasunaren Kutxa izenez agertuko dan liburuarekin azalduko da batasunaren alde dauden askoren izen-zerrenda. Kontsideragarri diteke berauen adiña, obra eta langilletasuna (hau da, zenbatasuna eta nolakotasuna) besteen aurrean.*

– Guk, euskaldunok, editorial aundi eta indartsu baten behar gorri-gorrian gaude – esan nion–. Hau da batasunaren behar aundienetako bat. Gaurkoz, eta Euskaltzaindiak (eta len bait len!) bere zuzenbideak garbi eman eta erakusten dizkigun bitartean, asko dira nora eta nola jo ez dakitenak. Editorial arloan ere kezka berak dabilzkigu, bai ume-ikastola mailean eta baita beste literatura mailletan ere. Auzi hau osoki erabaki bitartean, ez ahal duzu zuk uste gure editorialak *h*-kin edo *h*-gabeak berdin artu behar litukela, eta zergatik zuek ez duzute hau onartzen? Alderantziz, zergatik dituzute batekora bakarrik behartzen?

– *Editorial guztiek jabe bat izan ohi dute, eta bakoitzak bide batzuk markatu dizkio editorialari. Guk ez dugu orain arte editorialeetan h-ganako erreztasunik sumatu. Rikardo Arregik ondo esan zuen hau aspaldi. Ez genduen tokia egin behar izan diogu gure bideari. Orain kexa? Editorial inpartzial bat balego, bestelako txoriak abestuko luke; baiñan nork egingo du orrelakoa gaur egun?*

– Nere ustez behar aundian gaude hauxe egiteko; *biak: batasuna eta batasuna errez, merke eta ugari zabaltzeko bideak* behar ditugu; gaur ahal dugun neurri txikian, noski, baiñan baita *ahal dugun neurri guzian, osoan ere!*

Hau izan da bizkaitar gazte honekin eskutitzez izandako elkar-izketa. Gaztedi honek, beste euskal-belaunetan gerta ohi izan dan bezela (ogeitamaiketan, ogeitamaseian) badakar bere indarra. Indarra behar dugu, baiñan ez indarra bakarrik, ezagun-argi eta zentzutasunarekin uztarritutako indarra. Gure erriko giza-belaunak bata besteagandik (ez adiñez, kulturaz eta oitueraz baizik) geitxo urrundu zaizkigu; elkar-jakitearen uts

aundi hau ageria da, baiñan guk gureari begira behar diogu lehen, eta zearo gaixtotuta eta danon kalterako txartuta arkitzen dut eten-aldi honen giro hau.

Ez ote dugu, oraindik, elkar egiteko zentzutasun eta biotzik izango?

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Pierre Lafitte, Irakaslea eta Idazlea

Ari naiz elkar-izketa hoiek bukatzeko azkenetara irixten. Mugaz auzko Pierre Lafitte kalonje jaunaren iritzi jakintsu eta aberatsak dakarzkiz gaur. Ba dakigu Euskaltzain oso izanez gaiñera euskeraren aldeko lan aundi-aundiak egiña dala, bai liburuz, iztegiz eta *Herria* izparringia urte askoz (1944-67) zuzentzen ere. Ez dut gehiago esan beharrik. Urren, eta azken-elkarrizketan, Mitxelena jaunaren iritziak ekarriko ditut; ezin dugu Mitxelena honen lanak epaitzen aritu geran sailean itzik gabe utzi; ez da bere gogokoa izan, baiñan nere eskabideari erantzun dio.

Lafitte eta Mitxelena jaunaren asmoak erakutsi eta gero, emen agertzen diran zortzi euskaltzaiñen iritzi nagusien laburpen bat eskeiñi nahi dut. Ez da erreza; arrixku aundiak ditu; ala ere saiatuko naiz. Laburpena ez dut nere itzekin egingo, eta erantzuleen itzetatik ez dut nik aukerarik egingo ere. Nere kutsurik txikienez ukuituta azaldu nahi nituzke. Orain artekoan galderetan nik, eta nere eskubide osoz, eta nere izenean, eman diot elkar-izketari nere ezin-besteko, eta beharrezko, kutsua; nola ez?; askori luzeegiak eta arroak ere iruditu zaizkate nere galdera-bideak; gerta litekeana da, ez dut honelakorik ukatzen; ala ere, askotan erantzulea motibatu beharrean arkitzen da periodista iñora iritxiko bada: bestela h-aldeko lau kurpil, eta h-aurkako beste lau kurpil ekarriko nituan nik elkar-izketa hoietara. Nola nahi, nik nereak nere izenarekin esan ditut, beti ohi dudana bezela, eta iñonik ez dut txikitu, ez puztu, eta, bestalde, berean uzten ahalegindu naiz: lanak agertu aurretik erantzule bakoitzak osorik ikusi eta baieztu ditu. Gehiago ezin egin izandu dut auzi larri eta minkor honetan.

Baiñan goazen gaurkoz Lafitte jaunaren itza entzutera; ez diot honako honetan ere itz bat erantsi, eta ikurtxo bat ere ez.

- Euskeraren batasuna nere esku balego, diozu? -esaten dit- Literatura-izkuntzaren bateratzea ezin izan diteke gizon baten eskuetan jartzeko lana. Nere ustez idazle moltzo batek egin behar du lan hau. Baiñan idazle-irakurtzailedunak behar dute izan, eta ez batere beren xokoan, berentzat eta bere iduri bakarrentzat ari direnak izan behar; ots, gai jakingarri errexak derabiltzatenak nahi nituzke jostagarriak edo baliosak, baiñan beti atsegiñak, erritar gehienen gogokoak, arrokeri gutxikoak. Idazle hoiek behar lukete epai-buru bat gidari. Honek esan lezakete zein itz berpiztu edo zein itz berri erabili zenbait illabetez: ez purruztan, baizik poliki-poliki irakurlea oartu gabe onartu ditzan. Epai-buruak enkuestak egin lezazke irakurle gehienei zer atsegin zaien ikusteko, bai gaiez, eta baita izkuntzaz ere. Bazter lezazke zaharkeriak, eta baita ezin sartuzko berrikeriak. Ots, gida litzazke euskera irakurleentzat izan dedin, eta gisa hontan euskaldunentzat. Onetxegatik, oroi beti mintzaira bat ez dala bultza bezela moldatzen eta eskukatzen: izate biziaren pare erabili behar da, artezki, eta ez indarrez; bestela, begirune aundiarekin. Alere, itz gehiegi delarik, uste dut bakandu behar dela adar alperrez ez dezaten kalte egin. Baiñan ez dut aski esaten: goazen ikusiz! Badakit anarkiari zenbaitek askatasuna esaten

diotela, eta batasunari diktadura; nik ez dut itz hoi en ajolarik. Euskera nahi dugu nolabait bizi-arazi; hortan da guzia.

– Orain arte urten diran elkar-izketan irakurriko zenduan, noski (esan nion, eta gero galdetu): zer derizkiozu batasuna gai dugula darabilkizkigun nahaspilla hoietaz?

– *Zuen arteko nahaspillek erakusten dute –esan ziran– euskeraren alde ba duzuela denek gar eta suhar (su eta gar, alegia). Baiñan, garra on balinbada, suharra kaltekor. Euskeraren batasunik ez da izango euskaldunen arteko gogo-biotzen batasunik ez dan artean; eta gogo-biotzak ez dira batuko autsi-mautsirik gabe; esan nahi dut, denek zerbaitetan amor eman gabe. Bakoitzak nahi badu bere iritziari oso-osorik eutsi eta besteri oso-osorik on artu arazi, ez dut uste batasunik aipatzea merezi dunik ere.*

– Alaxe deritzat neri ere (esan nion). Elkar egiteko, eta hau auzi guzietan gerta ohi da, bakoitzak beretik eman behar du, eta besteengandik jaso ere bai. Ementxe, zer artu eta zer eman honen neurrian dago auzi guziaren muiña. Guk ere nolabaiteko neurri-legeak edo beharko ditugu euskeraren gurutz-bide larri honetatik nolabait ateratzeko; Arantzazun artutako "errekomentazio" hura ("ondo ikusiko lukela"...) ondo iruditzen ahal zaizu gaurko euskeraren lege-neurri bezela, edo ez dugu egindako lan artatik ondorenik atera beharrik edo ateratzeko eskubiderik.

– *Iñork ez badu batasunerako bide bat erakusten eta erakusleari ñork ez badu jarraitzerik, gure xedeak ez dira amets utsak baizik. Nik uste nuen Arantzazuko bilkura seriosa zela eta minimum bat baizik et zela proposatzen edo aurkezten, geroxeago emeki-emeki osatzekotan.*

– Alere (esan nion) eta askotan esan diratenez, zuk esana omen duzu hau edo horrelakoxe zerbait: ez dugula zuen *h* honengatik gure batasuna arrixkuan jarri behar. Alere, mugaz onuzko gazte batzuk *h* hau artu nahi dute; zer derizkiozu zuk auzi honetaz?

– *Egia da *h* letraz nere iritzia eman nuela Arantzazun. Iduri zitzaidan *h* ahoskatzen ez den euskelkietan ez zela alperrezko letra horren zabaltzeko beharrik. Baiñan Euskaltzaindiak erabakiz geroz, ez dut ñolaz nere iritzian tematu nahi. Guk ez badugu obeditzen, ñork ez du egingo. Izkuntza gehienetan ba dira letra alperrak eta haien literaturak alere bizi dira, eta ongi bizi gaiñera. Begira ingelesari eta frantsesari, besterik aipatu gabe.*

– Mugaz auzko gazteak nola ikusten dute batasunaren auzi hau? –galdetu nion.

– *Gure gazteen artean –erantzun ziran Lafitte jaunak– ez da batasunerako suharrik. H uzten diotenez geroz (salbu konsonante ondolik) ez daude batere kezkatuak. Ez du ere iduri indar andirik egiten dutenik euskelkiak elkartzeko: bakoitzak bere etxeko euskera darabilki bere burua lekuan-lekukoei uler arazi beharrez. Besteraz ere oartuak dira, emengo euskeldun andana batez ez duela liturgia batua errexki jasasten, baizi-eta euskera españoldu diotegula!*

– Emen ere ba dira hontaz arritu diranak –esan diot–; baiñan goazen lehen aitatutako behar dugun *neurri-lege* horretara; anarkia hau zuzenduko lukean lege bat Mitxelena jaunak eskeiñi zuan Arantzazun, eta Euskaltzaindiaren aginduaz, batasunerako bide bat erakutsi zuan; uste ahal duzu beste aukera oberik ba dugula, eta ala baderizkiozu, Euskaltzaindiak aukera berri hau billatzen saiatu behar lukeala?

– Mitxelenak egin zuen lana ez zen bakarrik arena. Euskaltzaindiak izendatu zuen batzorde edo komisione bat horretarako, eta ni or barruan nintzanez, oroitzen naiz aren gain utzi ginuela (ots, Mitxelenaren gain) gure iritzien biltzeko eta jakintsuki ari-arazteko sailla. Alabaiña, prest giñauden Arantzazun besteen arrazoi onak entzun eta gero ala beharrez, gure iritzien xuxentzeak egiteko. Iduri zait zenbait puntutan Mitxelenak amor eman zuela. Uste dut, Euskaltzaindiak beste batzorde bat izendatuko balu, eragozpen berekin agertu litekeala: oiuka ari diran buru-beroeekin, edo ixil-ixila bere artan dauden kaska gogorrekin.

– Bestaldetik (esan nion) emengo idazle gazteak bere kontura ari dira auzi guzi honen prolemak aztertzen eta zuzentzen; indar honen ondorenak nola ikusten dituzu?; arreta eta presa hau ondo ahal derizkiozu, edo kalteak ere ikusten dizkiozu Euskaltzainditik kanpora egiten ari diran lan hoiei?

– Euskaltzaindia "neutralitate" estakuru edo aitzekiaz deus erabaki gabe badago, nik ez dut ikusten nola anarkia bazter dezaken. Anarkia gutxiago izango da ororen buru Euskaltzainditik kanpoko zenbatek zerbait lege aterata gero. Seguru, nahiago nuke Euskaltzain argituek agintzea. Baiñan entzun nahi ez dituztenaz geroz... nunbaitetik atera dedilla zerbait batasun-bide, idazleak eta irakurleak on artu ditzaten. Zorigaitzez, ez dakit batere irakurtzalea ez danarentzat euskera berria gutxietzirik erdera utsera itzuliko ote dan, artan egiten baita batasuna!

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Koldo Mitxelena, Izkuntzalaria

Joan dan *Batasuna VII*-an agindu bezala, emen dakart izketaldi sail honeri bukaera emateko egiña izan zan elkar-izketa.

Galde-erantzunetan asi baiño lehen, oarpen batzuk egin nahi ditut: 1) Lafitte jaunaz aritu nintzan lan hortan adierazi nahi izan nuanez, gehien bat Mitxelenak gertatutako lanaren azterketan ez zuan Mitxelena berak eskurik sartu nahi, epaitua-epaille bezela agertzeko ardua zuzenez, noski; ala ere, ez zitzaidan auzi hontan gora eta behera ahotan erabillitako gizonari bere itza eman gabe uztea ondo iruditzen; egia esan, Mitxelena jauna pixken bat behartu ere egin dutanaren beldur naiz, eta barka nezala. 2) Elkar-izketa hau ez da egin berria; joan dan Aste Santuko opor-aldiak Mitxelena jauna erriratu zigunean joan nintzaion artu-eman hau izateko Errenderira, eta ez orduan bertan argitaratzeko asmoz, bere honetaratzeko hau ez galtzeagatik baizik; gero, nola sail honen agerraldiak banakatuak urtetzen joan diran, nere lantxo honeri bere garaia eldu aurretik udarako opor-aldiak ekarri du berriz Mitxelena jauna Paristik gure errira, eta orain nere kezka (Euskaltzaindiko aldaketak, *Batasunaren kutxa* ager berria danez gero e.a.) galdetu diot, ea, ba, egin genduan lana berritu, gaurkotu, beharko genduken; "ez", esan dit, "zurea dagoen dagoenean uztea eta horrela argitaratzea ohea dala uste dut; ez litzake zuzen, nik uste, orduan esan nizekizunak orain aldatzen astea; eta zuk eskubide osoa duzu jaso zenituenak jaso zenituen bezala emateko"; alaxe egin dut. 3) Azkenik argi utzi nahi dutana hau da: sail hau asteko eragin ziran giro eta asmoetan egindako elkar-izketa dala; elkar-izketa hau gaur berriz egin behar bagendu, beste batzuk izango lirake nere galderak eta besteak izango lirake, noski, Mitxelena jaunaren erantzunak; argitasun hau zor diot Koldo Mitxelenari eta baita sail hontako lanei jarraitu dioten *Zeruko Argiako* irakurleei ere.

Iru oartxo hoiek egin eta gero, goazen arira.

Mitxelena jaunak ez du nere aurkezpen beharrik, baiña gaiñontzekoekin egin dutan antzeko aipamen bat merezi ere ba du eta egingo diot: Errenderiko seme ospetsu hau Madridero Unibersidadean "Doctor en Filosofía y Letras" titulua irabazi ondoren "Seminario de Filología Vasca *Julio de Urquijo*"ko zuzendari izana da; gero, lehen Salamancan eta orain Parisko Sorbonan irakasle da, "Real Academia de la Lengua Española"koa eta beste atzerriko ele-jakintza etxe batzuetako laguna, eta, batez ere, Euskaltzaindiko lagun osoa.

Ala, eta berez ba du nonbait Euskaltzaindiaren itzal eta uste-on zintzoa, eta Arantzazuko billeretako sortu zuan euskera-batuaren aldeko lanak aztertzeke batzordearen buru egiña izan zan.

Arantzazuko batzar hontatik honokoak dira gehienbat gure artean sortutako gora-beherak.

– Lehen *h*-rik erabiltzen ez genduen euskeldunoi letra berri hau aurrean ikustek pixka bat nahasketatzen gaitu –esan nion Mitxelena jaunari–. Bi galdera egin nahi

nizkizuke batez ere: 1) Zergatik da *h* hau euskeraren batasunerako beharrezkoa eta, 2) nola izan dira *h* hoiek sartuak?

– *H hau artzeak zenbaitei zaildu egin dio izkuntza, eta beste batzuei erreztu –esan ziran–. Hontan, Euskalerrria noraiñartekoa sentitzen dugunak ba du zer ikusia: mugaz auzkoak ez ahal dira Euskalerrria? Idatziz (ez naiz literaturaz ari, baizik gure arteko artu-emanetan behar dugun idatzi-bide batez baizik) adierazteko izkuntz bat behar dugu. Iñun ez da idatzia eta itzegiña berdiña; gure errian ere ez. Batu behar badugu, danetik artuta batu behar dugu. Gero, nola artuak izan diran galdetzen dirazu: Arantzazun izenpetu genduan agiriak dionez, bokal artekoak ondo ikusiak izango lirakela (berdiñak diranean: ari (hilo) eta ahari (carnero), zar eta zahar, eta asko eta asko bereizteko; eta ez diranean ao, au, ago, aba eta beste ainbeste esateko bide bakar bat artzeko: aho (boca). Honek zerbait zailduko dula mugaz onuzko euskeldunen idatzi eta irakur bidea? Alaxe da; baiñan alderdi guzietan dauzka izkuntz-idatziak zailtasunak.*

– Euskaldunok pozik giñan lehen, euskeran letra bakoitzak soiñu bat, ots bat, bakarrik zualako, eta soiñu gabeko batere ez gendualako; orain ere hontan dira gure arteko asko, eta erantzun bat merezi dute noski.

– *Bai, alaxe da. Baiñan errexia ez da beti onena; letra bat, soiñu bat, gehienetan eziña da; begira, bestela, gaiñontzeko izkuntzei, eta gurea baiño ugariago mintzatuak eta idatziak diral; eta askotan ez da hori komeni ere: esate baterako: adar, adarra; batean r erabiltzen dugu r gogorra egiteko, eta bestean rr; eta hau ondo datorkigu, ekonomikogoa baita.*

– *H gabekoak, erreztasun edo ekonomi hauxe agertzen dute bere asmoaren alde – esaten diot.*

– *Baiñan ez ahaztu: batasunaren alde lanean ari geranean, batasuna da elburu, eta ez erreztasuna; batasunaren kalterako ez danean, erreztasuna behar dugu billatu, noski, baiñan batasuna da gure jo-muga. Jokaera batek ez du bestea (eta hau batzuetan) menderatu besterik giten, naiz eta biak, bakoitza berean, onak izan.*

– *Batasuna dala-ta borondate oneko euskaldun askok h hau artuko luteke, beste askok artu dugun bezela; baiñan gehiegitxo ote diran pixka bat izututa daude; bi milla itzeko iztegi berria (zuk gertatu eta Euskaltzaindiaren babesean agertutako Euskera-batasuna) daukat batez ere buruan galdera hau egiten dizutenean: ezin ahal ditugu h hoiek gutxitu?*

– *Iztegi berri hori ez da nerea bakarrik; jende prankoren lana da; ala ere nik ez dut nik dudan erantzun-beharrik ukatu nahi. Baiñan iztegi horren asieran esaten da gure lan hau ez dala saio bat baizik, eta zuzenketak egiteko gertu gaudela. Bestalde, iztegi honek ez du iñor behartzen: h erabilli nahi dutenen artean gidari bat bezela eskeiñia izan da; ordurarte amaika ba ziran behar ziran baiño h gehiago erabiltzen zituztenak, eta laguntza bat bezela eskeiñia izan zan.*

– *Eta gidari bezela, ezin zan h hau gutxitu? –eutsi nion oraindik.*

– *Nere ustez gauzak era bat egin behar dira. Gure gaiñetik zegoan lege bat behar genduan, eta artu dugu: batez ere Lapurdi aldean antziñako idazleak erabilli duten era; h-ak ez dira guk jarri ditugunak, arkitu ditugunak baizik.*

– *Baiñan –esan nion berriz (eta baita, beldur naiz, ez-egoki samar ere), arkitzeko erabilli ziran bide hoiek ezin ahal ziran estuagoak izan?*

– *Asko eta asko kendu genitun, noski; zenbait konsonanteen atzean agertzen ziran h guziak kendu ditugu. Geratu diranak beharrezkoak dirala uste dugu gure izkuntzaren bizkar-ezurak batasunean iraun dezan. Auzia emen dago –esaten dit Mitxelena jaunak– bakoitzak duan euskera ala danak dira euskera? Euskera batu behar ba dugu, bat egin behar ba dugu, hauxe artu behar dugu kontuan: euskera oñarriz bat dala, eta axalez bakarrik dala berezia; eta zeri begiratu behar diogu: oñarrizko batasunari ala axaleko ezberdintasunari?*

– Bai, bakoitzak gurea dugu errezago, eta horrera, errezera, joaten gera maiz.

– *Noski –esaten dit Koldok– ohea litzake: 1) euskerazko itz guziak gordetzea, aberatsago izango litzakelako; baiñan kontuan euki behar dugu aberastasun honek euskeraren eriotza daramala barruan; eta 2) euskotar guziok euskelki guziak ezagutu eta erabiltzea, baiña eziña da hau. Orduan, euskera biziko ba da, batasuna behar-beharrezkoa dugu. Zuk aitatu duzun iztegi hortan oso zabalduak dauden itz berdiñetatik bat aukeratzen dugu, ta hori da eskeintzen duguna.*

– Bai, bururik eta lanik gabe ez dugu batasunik egingo.

– *Nere aldetik –esaten dit Mitxelenak– alaz guztiz ere, zerbait galdetu nahi nizuke...*

– Esan.

– *Zure galderak, beti edo gehienetan, xede batera doaz: h kontura. Ez dut nik ukatuko hauzi hori larria denik. Batasuna, ordea, ez dago horretan, ezta urrik eman ere. Askozaz ere gehiago da batasuna eta batasunera bidean ba ditugu, pilaka, hori baiño kontu larriagoak. Hori ez da, gehienez ere, alde nahiz kontra jokatzeko ederki datorren bandera ikusgarria besterik.*

– Ala da, noski; baiña nerez ikasi izan ahal dudanez –esan nion– *h* honen auzia ez da teknika eta gramatika prolema izate utsean geratu, gizarteko eta belaun-arteko politika arazo gorri bat bezela jaso dan ikurriña izatera eldu da. Nik uste, biotz-auzi hau arrazoi-auzi biurtu behar dugula, geroko batasun-lanak pozoi honen kutsu gutxien eramane dezan: ara nere kezka, eta auzi hau len-bait lehen eta ahal dutan zeatzen erabakitzeke asmoa; behar ba da etorrik gabeko asmoa, aitortzen dizut zuri.

– *Bai –esaten dit Mitxelenak– batasunerako eragozpenik okerrena h-ez-bestekoa da nahi-ta-ez batasunik izango ba dugu, nork gure aldetik amor eman beharko dugula, puntu batzuetan batzuk eta besteetan besteak. Eta iñork ez dugu, eta bidezko da, ez gurerik utzi nahi eta ez besteerenik artu. Hori horrela izanik, hauxe euki behar genduke gogoan: euskerak, biziko baldin ba da, batasuna behar duela; euskerak irautea nahi ba dugu zinetan, batasunaren alde zinetan jokatu behar dugula. Eta, batez ere, euskeraren eta euskera batuaren alde bagaude prest egon behar dugula, ezin-besteko izango baita, etxeakoak utzi eta besterenak artzeko, arrazoizko baldin badirudi.*

– Alaxe derizkiot; eta egin danaren fede ona erakusteko, komeni da lan hori zuk nola egin zendunaren berri guk izatea; baliteke honen zabalkundea gure egin-beharraren eragille izatea; zer egiten ari geran jakin nahi izaten baitugu. Ba dakit zuk zerez bakarrik egindako lana ez dala.

– *Ez da iñola ere! Nik nere ofizioa ba dut, eta lanak ere izaten ditut; ez dut, egia esan, neretik kanporako lan gehiegi egiteko astirik izaten. Euskaltzaindiak bere 50go urterrena dala-ta jaiia ospatzeko betiko bere batasun kezka hau aztertu nahi izan zuan. Orain arte ez zan gehiegizko urratsik egin bide hontatik, eta ni ez nintzan batzar batean*

(ni Salamancan nintzala) artu zuan Euskaltzaindiak ni batzorde horretako buru izentatzeko erabakia; nik erru asko izan nezazke batzar hontan egin ziran lan hoietan, baiñan batere ez dut ni izentatzeko Euskaltzaindiak artu zuan erabaki hontan. Eztabaida eta polemika bizian aztertu ziran lanak Arantzazun; batzuk maiori ixilla edo aitatzen dute azterketa hoién buruz, eta nik esaten dut, maiori horrek ere nolabait izan zuala itz egiteko bidea, eta itz egin behar duala iritzi hori nolakoa dan jakiteko.

- H horren alde gehiegi eman ote zanaren keak entzun ditut maiz; letra honekin, behar zan baiño gehiago nahastatu dugula izkuntza, ahalegia.

- Nahi duanak errextu lezake bere idaz-bidea. Nola nahi, bide bat behar dugu elkar egiteko. Arantzazun egin ziran lanak, leialki eta funtsez egiñak izan ziran, eta Euskaltzaindiaren babesean eta bere gizonen bitartez. Langilleak izan zuten an lana! Artu zan neurri txiki hura ona dala uste dut... jarraituko bagenioke. Gaiñontzekoak, ibilli-ibilliz joango dira geratzen edo joaten; hori geroak, eta erriak, noski, esango du.

- Ulertu behar genduke -esaten diot- ez gerala asmaketa batekin jostaketan ari; batasun lan hau lan-bidez artu behar dugula; eta ez gera, noski, lan hau izan dugun erri bakarra...

- Bai zera!... Serbo-kroatek ere Yugoslavia sortu aurretik auzi berbera izan zuten: alderdi batzuetakoek h erabiltzen zuten, bestekoek ez; azkenean h sartu zuten. Gure kontua hau da: euskerak duan orokor edo elkarrekikoa arkitu nahi badugu, inguruko bereizkuntzak baztertu behar ditugula. Nik (seme) "semia" esaten dut, baiñan konturatzen naiz "seme bat" esaten dutala, eta orduan semiaren azpitik dago semea; eta ogiya, ogiye, ogije hoién azpitik ogi bat esaten dutala. Guk egiña saio bat izan da; euskera guziak izan dezaketen funts hori arkitzea izan da gure asmoa. Beharrezkoa baitugu. Nik ez dut esaten guk egin duguna lege denik; ni arritzen nauena da, guk eskeiñi genduanaren aldamenean inork ez duala besterik jartzen.

- Batzuk diotena da -esan nion bukatzeko- h gabeko lehengo euskera ondo zegoala.

- Baiña batasunik gabea!

- Alaxe da.

- Danak batasuna nahi dugu itzez -esaten dit Mitxelena jaunak amaitzeko- baiñan modelo bat atera danean, aurka daudenak ez dute beste ordeko bat erakusten.

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Gure semaforoaren argiak piztu bitez

Atzerri-aldi luzea egin eta itzuli berria naizenez, nik ez nion, egia esan, *h* honen auziari berea duan muga-indarra orain arte sumatu. Ba nekien, bai, mugarri bat nonbaite botea izan zala, ta neronek irakurtzen nituenetan h-kin eta h-gabe ziranen berri ba nuan noski, baiña noizpait eta berez joango zalakoaren ustean-edo egondako inoxente bat nauzute.

Ba dira emen oraindik uste horreri erantsita dagozenak.

Emen esaten ditudanak Euskalerrria ta euskera dute gai, ta egi-billaketa dute buru; ta zinean bezela esan nahi dut emen: aitatzen ditudan egiñak beste gertakizun batzuekin ondo ba datoz, eokiera ta alabearra izango dira merio.

Hau esan eta gero, goazen arira.

Gure errian ba dira Euskaltzaindiaren semaforoak apaingarri izateko bakarrik balio duela uste dutenak; gure arteko trafiko-gaitz guzien errudun dala esaten dutenak ere bai; ta egin ahal izan duan guzia egin ez ba du ere, amaika lan txalogarri egin duala uste ta aurrerakoan egin behar aundia duela uste dugunak ere ba gera, noski.

Ta emen kontuan hau euki behar genduke:

Euskaltzainditzaz asmo bat edo bestea dugunok *asmoa* ba dugu beintzat. Gure erri honetako bi milloi biztanle geranetik zenbat ote gera gaur Euskaltzaindiatzaz kezkatzen geranok?

Pentsa zazu, irakurle, onetaz, eta gutxienez bi pentsa-gai arkituko dituzu: bat, Euskaltzaindiatzaz asmoren bat dugunok elkar urbillago arki behar dugula, ta, bestetik, gaurko gure euskera gai dugula artzen ditugun jokaerak ez ditugula guk euskerarekin jostatzeko artu behar; bestalde, euskeldun dan erri osoarentzat izango dirala.

Beste gizarteak bezela, guk ere araudi batzuen beharra ba dugu.

Askatasuna zer dan ahaztuta bizi diran asko dabil, dirudienez, askatasun billa. Askatasuna ez baita bakoitzak berea egitea, ez baita bakoitzak ona dala uste duana besteen lepotik ezartzea. Askatasuna ez da koakzioa, ez da indarkeria; askatasuna erresponsabilidatea da; koakzio ta indar-bidez (iñoiz zerbait osatu ahal ba dugu) osatu genezakena ez da askatasuna izango!

Zer da askatasuna?

Adi-muga edo definizio asko sortu ditu "askatasun" itzak; sortu izan ahal dun askatasuna baiño gehiago; ala ere, elkar uler erazteko itzak beharrezkoak ditugu, ta orain bat naikoa dalakoz beste norbaitek jarritako hauxe ekarriko dut: "Gizon baten askatasuna, beste gizonaren askatasuneraño bakarrik irixten da". Ez gizon *berezi* batena beste *baterenaño*, baizik *edozein* gizonena beste *edozein* gizonenaraño. Askatasuna *batzuen* *bakarrik* danean gaiñontzeko guziak mirabe dira. *Danon* askatasunak bakarrik

egiten gaitu aske. Orduan, argi dago guetako bakoitzak berea duan askatasunetik pixka bat sakrifikatu behar dugula gure kidekoek egingo duten sakrifizioaren diña izateko.

Erri batean eta askatasunean biziko ba gera, elkarrekiko bizi-lege batzuek onartu behar ditugu.

Non dago emen semaforoa?

Egin zazu kontu, irakurle (egia ez dala zerorrek igarriko diozu ta!) guetako bakoitza kotxe baten jabe dala. Nola nai, prueba batzuek egitea ondo etorriko zaigu, ba-ez-ba-da ere. Ala, semaforo bat behar dugu; ta argi gorri ta orlegi hoiek agintzen diguten legerik betetzen ez ba dugu, denak elkar jo ta kale gurutzean pillotuta geratuko gera; ez elkartuta, baizik pillotuta; batzuek illak, besteak zaurituak, eta gaiñontzekoak iñora joateko gauz ez dirala.

Emen dator Euskaltzaindia, gure semaforoa.

Semaforoak ezertarako balio ez dutela uste duten euskaldunak ba dira; hoietatik gehienak argi orlegia berekin kopetean emango ba luteke bezela joan ohi dira orduko eunean. Ausarti hoién aurka dabiltzan batzuek, berriz: semaforoko argiak pixtutzea alperrik dala, ta elkar jo ta bide-gurutzean geratzea ohea dala diote.

Ara emen gure erriko bi pentsa ta joka bide.

Agerian dago *daukagun* semaforoak pixtuta lan ohea egingo duala itzalia baiño.

Noski; semaforo honeri nolabaiteko gorri-orlegi ziklo hori eratu behar zaio.

Orain arte gure semaforo honek izan duan arautzerik aundiena ta bizkorrena Aranek egiña izan zan; orduan ere izan ziran ixtilluak!; eta ez zan, noski utsik gabe egiña izango; baiña orduan eman ziran araudiak pirkorraldi ederra eman zion gure izkuntzari. Ta Euskaltzaindia jaio zanean haren ondoreak jaso zituan. Ala ere, aitortu behar dugu, honek ez du iñoiz beste alaketarik beharko ez dala esan nahi. Teoloji eta Filosofi ta Sikoloji ta baita Matematika ta beste zientzi askotako oinarri-oinarriak dardarka dauden garaian, nola ez dira, ba, ele-jakintza gaietan gora-berak izango!? Gure grafia kontu exkax honetan alderdi bateko ta bestekoak izatea ez da arritzekoa.

Hau ahal da, egitan, arazoa?

Ni ez naiz epaille bat.

Nik ez dut argi-orlegirik kopetean ere, eta iñon gordea daramakienetakoa ere ez naiz beñere izan. Ni periodista bat naiz, eta *ikusten duten egia* esateko eskolatu ta gaitu naute; uzten diraten artean beintzat. Nik nere erriko bidea emendik ibiliko dut beti.

Ez dakit nik ikusten ditudan argiak ondo sumatzen ditudan. Konturatu gabe daltonismo-gaitz hori duan asko ikusten baitet neronek. Ez dakit urte-paltak edo urte-soberak honetan ezer ikusirik ba duan. Dana dela; orregatik, ez diogu guetako bakoitzak uste duanari il arte eutsi behar. Besteekaz gauzak ikusi, aztertu eta erabakitzen ikasi behar dugu, ta erabaki hoiek artu ta gero amor-ematen ere bai.

Nik egi borobil bat aitortu nahi dut emen: nere ustez, delako *h* honek orain arte euskerari on baiño kalte gehiago egin diola, ta aurrera ere gaur euskeraz egiten duan erriari ta datozen ume euskeldunei ez diela erreztasun bat ere erantsiko.

Baiña, ala ere, euskera batu behar ba dugu, *h* hori erabiltzen duten euskeldunen amarretatik bat artzea ez zait pekatu iruditzen; amarretik amar artzea bai, setakeri-pekatu aundia da gaiñera; baiñan amarretatik bat, ez; bi asmoen batasuna egiteko, baten legea onartu baiño bi legeak neurritz bat egitea zuzenagoa da. Noski, erabaki hoiek ezin ditugu euskeldun txek gerez artu; ta hori ikusirik, nik gure izkuntzaren gordelari direnen iritzia onartuko dut. Baiña, batez ere ez dut nik semafororik gabeko bidegurutze honetan euskera iltzen ikusi nahi! Hau kalte aundiagoa baita! Gaurko gure arnas au euskerari eman-nahi onetako purrustada batean daukan arnas pittina kenduko baitiogu!

Hauxe ahal da nahi duguna?! Ez gera bakarrik!

Or gaude danok argia ikusi zai; argiaren zai dagoenak aixa ikusten du argia; gizonaren aspaldiko griña ta aulkeria ta tentabidea izan da hauxe; argi hori ikusi gendualakoan geuden, baiña Euskaltzaindiak ez omen du oraindik argirik piztu!

Igaz bete zituan Euskaltzaindiak 50 urte.

Urrezko eztaiak zirala-ta, batasunerako bideak ebakitzeko batzar nagusia antolatu zuan Arantzazun. Orretarako aurretik komisio batzuek eratu ziran, tekniko ta guzti; gero, iru eguneko batzar luzeak egin zituzten. An egin zana gero *Euskera* aldizkarian ofizialki agertua da. Ikas-lan bat bezela, orain diotenez, baiña nola nahi jarrai-bide bat bezela; alaxe dio *h-gaz idatzita* Euskaltzaindiak agertu duan agirian: "Lehenik ikusi duguna da guztion ustez gure hizkuntzaren batasuna behar-beharrezkoa dugula. Batasuna, noski, ez da Euskaltzaindiak egin dezakean gauza, eta are gutxiago bat-batean egin dezakeana. Batasun hori euskera idatziaren batasunaz mintzatu geranez gero, euskal-idazle eta irakasleen eskuetan dago, Euskaltzaindia gidari eta laguntzaille dutelarik. Arantzazun izan diren eta ez diren euskaltzaleak argibide bat izan dezaten, Euskaltzaindiak geroago eta astiroago argitarako dituen erabaki eta lanen aurrerapena agertu nahi du orain". Hau orain dala ia urtebete agertu zen. Orain atera berria dan *Euskera* aldizkarian berriz argitaratu berria da (orria: 250: "Literatura euskeraren batasunari buruz Euskaltzaindiaren agiria"). Edozeiñek esango luke or aztertuta eman ziren bide hoiek dirala gero erri txek jarrai behar ditugun bideak; Euskaltzaindiak piztutzen dituan ageri hoiei egin behar baitiogu kaso.

Baiñan oraingoan ez da hori gertatu.

Argi horrerri jarraitu nahi izan diogunei esan digutenez, or ez omen zen *erabakirik* artu, ta argi hoiek sorgiñ-aizeak piztutakoak omen dira.

Lehen Euskaltzaindiak artu izan dituanak ere orrelakotxeak izan ote dira?

Dirudienez, oraingo honetan horren ordaiñez "laissez faire" formula erakutsi nahi digute. Erabide horrek orain arte zer ekarriak izango dituan ba dakigu: aberatsa gehiago aberastu du ta txiroa gehiago txirotu du; indartsua gehiago indartu du ta aula aulago utzi du. Zer aldetan egon behar dugun argi dago: txiroak eta aulak gu geranez, ez dugu politika hori onhartu behar; ezin dugu onartu.

Buru-eraillearen miñak jota ahal gaude?

Gaur erri aurreratuenak egin-behar guzientzat bere programa gertutzen dute, ta jo-mugak ondo aztertu ta gero bide bat erabakitzen dutenean, jo-mugari ta askatasunak uzten dieten neurrian ekiten diote. Hori da gaurko gure egin-beharra: programa bat ahal dugun ondoen gertu, ta gero arrazoiz hori betetzen ahalegindu.

Orduan ez ziran behar diran argiak piztu?

Ala dirudi; naiz eta euskaltzaiñak zer ikusia izan, *Meza berriak* bide bat artu du, ta Euskaltzaindiaren *Euskera* aldizkariak eta Euskaltzaindiaren babesean agertu dan *Euskera-batasunak* beste bat. Benetako argia nongoa ote dan ibili gera billa; ez diogu, egia, egitazkoa ta gezurrezkoa zein dan oraindik igerri. Irudipeneko argiak ikusi ditugu nonbait!

Egitazko argia ote zanez ari geran bitartean, bidegurutzean jendea elkar joka ta pillatzen ari da. Euskera bera ere ortxe dago, noski; aspalditik eri zegoan Ama orain elbarrituta, il zorian, daukagu geuk. Ez ote dute Euskaltzaindiko semaforo hortan argirik piztuko?

(ZERUKO ARGIA, 1970)

"Euskeraren batasunerako bidea ebakia dago"

(Euskaltzaindiaren babesean, Iñaki Beobidek argitaratu *du Euskera batasuna*)

Ba dira berrogei ta amar urte Euskaltzaindia sortu zala, ta jaio berrian egiña izan zan Campion eta Broussai-nek gertatutako lenengo euskeraren batasunerako informe ura.

Ba dira urteak.

Arrezkero ere egin da lana pranko ta izan ditugu euskaldunok esan ezin diran eta adierazteko errezak ez diran ainbeste neke; baiñan esan dezakegu gaur, eta don Manuel Lekuona jaunaren ao itzaltsuaren bitartez, euskaldunok sartu gerala ainbat arindu ta pizkortuko gaituan bide batean: "Batasunerako bidea ebakia dago".

Auxe dio Euskaltzaindiko lendakariak orain atera berri-berria dan *Euskera batasuna* izenarekin ain bearrezko genduan dokumentuan. "Euskera batasuna: azken araudiak", dio liburuaren atarian. Ementxe biltzen dira Arantzazun onartu ziran Mitxelena jaunaren lanak, ta orretaz gaiñera oso jakingarri zaigun Villasante jaunaren "Batasunari buruz bibliografia", don Manuel Lekuonak batzar aurretik eta ondoren esan zituan itzak, eta bi milla itzeko "Batasunerako hiztegia".

Dana bear aundi-aundiko bide-gidaria auxe.

Liburuxka (77 orri) onen sarrera zabaltzaileak egiña da.

"Irakur sail" izeneko liburu talde baten lenengo tituloa dala dio; emen aitatzen ditu batasuna gai dutela Euskal Idazkaritzak Baionan (1964) eta "Gerediaga" taldeak Ermuan (1969) eratu zituzten batzarrak; Ermuan artutako azken erabakiak osorik ematen ditu; gero, Arantzazuko batzarra aitatzen du:

"Arantzazuko bilkuran gauz bat ikusi zen: *batasunaren* kontra egoteak arrazoi bat bakarra duela: delako *h* hori erabili ala ez erabili. Ez da besterik". "Dena dela, bai Baionan bai Ermua ta Arantzazun berebat, iritzi gehienak eta agian sakonenak *h*ren aldetikoak izan ziren. H-ren kontra zeudenak behar zen ordu eta egunean, beren iritzien alde atera zirenean, arrazoi egokirik eta taxuzkorik ez zuten aurkitu". "Horiek ola, herria, ikastolak, idazle gazteak eta abar hor daude bide seguru baten eske". "Oinharri horiek, euskeraren batasunaren eskariaz egin zituen Mitxelena jaunak; batzorde horrek berak Arantzazun egin zen batzarrean, onhartu egin zuen. Arantzazun horiek nausitu egin ziren, ondoren datozen orrietan ikus dezakezutenez".

Alaxe, ain itxaropentsu, dio sarrerak.

Gero, batasunari buruz Aita Villasantek osatu duan bibliografi jakingarri bat dakar liburuak, Euskaltzaindia sortu zan ezkeroztik agertu diran lanen izenburuak aitatzen ditu. Lenen, Euskaltzaindi beraren agiri ta erabakiak eta batasuna gai dutela agertu dituan lanak; emen dago, noski, Resurrección María de Azkue, Altube-tar Seber, Broussain, Campion, Eguskitza ta Orixeren lan jakingarrien aipamena; gero, *Euskera*

aldizkaritik kanpora agertutako beste zenbait lan, eta oien artean Baionako ta Ermuako erabakiak, eta Julio de Urquijoren lanak.

Ezin al litzake lan guzi oiekin liburu bat osatu?

Idaz-lan onen ondoren, don Manuel Lekuonak Arantzazuko batzar-aurrean esan zituan itzak datoz; Euskaltzaindiko lendakari jaunak dionez, 1967-go lenengo batzarra Bilbon egin zanean norbaitek eskatu zuan Euskaltzaindiaren 50 urte-betetzearan euskeraren *batasuna* gai artuta batzar bat eratzeko, "eta geroztiko gure batzarretan batasunaren gai ori erabilli da eten gabe"; gero Ermuako batzarra airatzen du don Manuelek, ta batasuna batez ere aldizkarietan eta ikastoletarako liburuetan erabiltzeko egin bear dala, ta baita liturjiaren zenbait zatitarako ere; ala, asma onetan, Euskaltzaindiak batzorde berezi bat antolatu zuala; "batzorde orrek neurri oiek ondo mugatzeko, Mitxelena jaunaren babes seguruan izan ditu batzordeak zenbait billera. Mitxelena jaunaren txostena guzioran artean aztertzeko. Txosten ederra ta ondo pentsatua gure Euskaltzain-lagun Mitxelenarena; oñarri orokor batzuen ondoren gramatika auzi guziak ukitzen ditu ederkitzo; asi Fonetikatik eta Morfologian zear, Ortografiraino".

Esaten ditu don Manuelek batasunatzaz dituan bere uste jakintsuak: alegia, euskeraren batasuna egitea lan zaila dala; euskera ugaria izanik, aukera bat egin bearra dagoala, ta *zer artu* eta *zer utzi* au bereizketa larria dala; ta larritasun onek min ematen duala; txikitandik gogoan eta aoan bizi izandu dan ori uztea oso mingarria dala; baiñan oso ondo dio gero, gure gorputzak berak ere il ez dedin operazio baten bearrean arkitzen dala noizean bein, eta izkuntza ere bizirik eta operazio batek itsusituta ohea dala eder eta illa baiño.

Alaxekoa baita euskeraren arazoa.

Itz oien ondoren dator Euskaltzaindiak Arantzazuko batzarra egin eta gero agertu zuan agiria: don Manuel bera, A. Damaso Intza-koa, A. Irigaray, A. Irigoyen, Antonio Ma. Labayen, Pierre Lafitte, L. Mitxelena, J. San Martin, José María Satrustegi eta L. Villasantek osatu zuten batzordeak egiña izan zan. Batzarra beraren ondorio bat erakutsi naiez nunbait, agiri onek or jartzen du bi bokalen artean eta beste toki batzuetan (hitz, hizkuntz, hautatu, hortan) eta demostratiboetan, delako *h ori*.

Neroni ere asi bearke, ta al detan azkarrena, agindu au betetzeko oitura berriak artzen.

Agiri onek dionez: "Arantzazun izan diren eta ez diren euskaltzaleak argibide bat izan dezaten, Euskaltzaindiak geroago eta astiroago argitaratuko dituen *erabaki* eta *lanen* aurrerapena agertu nai du orain". Eta or ematen ditu, garai artako agirian: 1) "Ortografiaz hortarako hautatu zen batzordeak adierazi dituen puntu gehienak onhartuak izan dira". 2) "H-ren auzian, erdi-bidea aukeratu da hasteko: alegia begi onez ikusiko lukela Euskaltzaindiak letra hori bi bokal berdin nahiz desberdinen artean erabiltzen hastea; honek ez du esan nahi gorago jo nahi duten saioak ez direla ongi ikusiak izango". 3) "Morfologiaz, izenen erabileraz batzordeak prestatu duen aintzin-

lana puntu nagusietan oinharri bezala hartuaz jakatuko du, *aditzarekikoa beste aldi baterako utziaz*".

Irakurri berria det nonbait, eta gure langileetan onentxona degun Xabier Gereñoren idazti batean, joan dan urtearen bukaera baiño lenago izango genduala euskaldunok batasunerako liburu bat, *aditza ta guzti*; ezin liteke orain aitutzen ari naizen liburu au izan, Arantzazun aditza gerorako utzia izan-eta.

Ba ote da besterik?

Gero datoz Mitxelena jaunaren lan sakon eta jakingarriak sei jardunetan: "Oinharriak: ze batasunen billa gabiltzan", "Ortografiaz", "Hitzen formez: antzinako euskal-itzak", "Hitz berriak", "Morfologia" eta "Joskera".

Ondoren: "Batasunerako hiztegia" dator.

Bere itzaurreak dionez: "Ba dugu (idazkera, ortografia) beste hauzirik, batasun bidean abiatu geranez gero, larriagorik agian, eta gaitzagorik ere bai, *baina ez, guk uste, premiazkogorik*. Horregatixek ba da, han hartu ziren erabakiak nolarebait mamitzeko eta gatzatzeko, legezko iruditu zitzaigun zenbait hitz-zerrenda prestatzea, nolako forma eta grafia erabili behar litzakean azaltzeko, gure iritziz behintzat". Gero, 2.000 itzeko zerrenda jakingarria.

Azkenik, don Manuel Lekuonaren azken-itx labur bat dator, esanez:

"Euskaltzaindiari, Euskeraren batasuna eratu dezala eskatu zaio, orain 50 urte bere Sorreraren gogoangarri. Euskaltzaindiak bete du bere agindua". "'Batasuna egiña dago' esango da. Esan dezagun obeto: '*Batasunerako bidea ebakia dago*'. Gure billera oiek ez dute bideak ebaki, bideak autsi, besterik egin. Batasuna bera 'egin', orain egin behar da, ibillian, joanez, praktikan: idazten eta ikastoletan azken-itx oiek betez, azken-itx oien neurrian idatziaz eta erakutsiaz. Zuen da, beraz, lana batez ere: idazleona, andereñoena".

Euskaltzaindiak egin du, ba, bere lana; orain guk ekin bearke gureari: oitura zarrak utzi ta ohitura berriak hartu. Nik nere alegiñean beteko dut.

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Indarra ta indarkeria

Erri bakoitzak, bere egoera bide dala-ta, ba du, ez bakarrik bere-bere duan sentipen-estruktura berezi bat, baita inguratzen duan mundua nolakoa danaren bere burutapen eta ain garbi ikustekoa ez dan beste asmo bat ere. Burutapen au arrazoiaren eta sentipenaren mugan dagon zerbait da. Mundua nolakoa danaren asmo au gure erlijio, estetika ta kulturazko tradizioarekin jantzia dago.

Euskal-erriak ba du bere nortasun berezi bat; erria osatzen duten gai askotan, noski; ez beti txalotzekoak; guk oiek erabiltzen ditugu maizegi, ondo datozkigunak bakarrik, bañan ba dira bestelakoak, itsugarriak ere.

Erri-neurrian gertatzen dana, erri ori osatzen degunaren guretako bakoitzaren neurrian ere gertatzen da. Erritasunak barruratzen dio guetako bakoitzari nolabait bere kutsu bat. Ez dizkio, noski, ontasun eta akatsak zati berdinka txertatuko; batzuek ontasun geiago dituzte, besteok akats geiago ditugu; ala ere, gure bakoitzaren izatea osotasun orren ezaugarri askoz kutsutua dago.

Gure erriaren izenean, abstraktoan, guk maiz oso berez bezela erabilli izan degun ontasun edo zintzotasun bat *eroapena* (tolerantzia) da.

Egia ote?

Jean Jacques Rousseau il da gero agertua zan bere *Aitormenak* (*Confessions*) liburuan aitutzen du eroapen aundiko gizon bat: Manuel Ignacio Altuna (1722-1762); gizon au gure erritarra degu; "Sociedad Patriótica de Amigos del País" moldatu zuten gizon argietako bat. Rousseau'k dionez, eta ba zan au norbait iñor gai onetaz itzegiteko: "ez det iñoiz gizon onek zuan eroapeneko beste bat ezagutu". Guk au irakurri, edo entzuten degunean pozten gera; apaingora onek gu ere pixka bat apainduko ba giñuke bezela.

Ta alaxe da gañera.

Esaten da, ta egia da, aspaldi Tudela'n ba genduala euskotarrok gaurko munduak nora begiratu duan erakunde bat: judutarrak eta arabiarrek gure erriko kristauekin alkar biltzen zituan erakunde bat; eta egia da, inkisizioari aurka egiñaz, eta al zan arte, iru sinismenen jai aundietako bakoitzean, beste siñismen ordekoak joaten ziran bere elizkizunetara, ta bukatu ta gero bere arteko arazoak konpontzeko batzarrak egin oi zituzten.

Au entzun edo irakurritakoan, ba dirudi gaurko gure erakundeen biziari dagokien zintzotasunetaz ari zaizkigula izketan; alaxe puztutzen baigera.

Bestaldez, Caro Baroja'k idatzi duan *Los Vascos* liburuan ba dago gure erriaren erretratutxo bat: Miguel Herrero Garcia'k osatu du XVII'go mendeko espainarrak gure erriatzaz idatziaz aitatu zituzten orduko gure bereizgarri nabarmenenak: 1) xalotasuna, ta baita lelotasun pixka bat ere; 2) lotsa, motzetasuna (asmoaldietan, arrazoietan, itz eta jardun-bideetan ere bai); 3) idazkari, sekretario, izateko doaia, bere zintzotasun eta idazkera ona dala merio; 4) itxas-gizon izateko doai berezi bat; 5) ardozalekeria ta mozkorkeria, ta 6) arrokeria ta asarrekeria.

Beste oiek onetan gugaz esan zituztenak ez dira justizi osoaz boteak izango.

Ala ta guztiz ere, gaurko euskotarrok izango ditugu lengo ta gaurko Euskal-erria'ren ontasun eta akats batzuek; kide ez direnak ere esaten baitituzte egiak, eta jaboiarekin joaten ez diranak askotan! Gaur lengo euskotarrangandik alde bat degu: gaur gure kalteak nundik datozenaren barrupe edo kontzientzia gureganatu degula (bear beintzat!)

Sikologoak diotenez, gizona bi eskuekin jaiotzen da; bata egiteko, jasotzeko, ta bestea apurtzeko, ondatzeko; zorionez, sikologoak ez dakite zein esku dan zertarako, bestela onetan ere ezker-eskuiak nastuko lituzteke. Gizonak egin bear duana, beraz, auxe da: egiteko eskua indartu, ondatzeko eskua zelatatu ta txarrik egiten ez utzi, edo orretan alegindu beintzat.

Ori nion lenago, gure aurrekoak esku oiek ba zituzten ere ez zekitela.

Gizonak bezela, erriak ere ba dituzte berezko ta betiko bi alderdi oiek; ala ere, gaur jakiña da erri batek apurtzeko, ondatzeko, dituan jokada oiek ondamen aundi baten ondorean agertu oi dirala, ta askotan ondamen ori gertatu ta aldi luze batera (*Mirror for man*, "Antropologist looks at the world" - 10, Clyde Kluckhohn, Harvard University).

Berez kolokan sentitzen diran erriak eta gizonak izaten omen dira besteenganako eraso-aldi edo agresio eragiñak geien sentitzen dituztenak. Onek ez du esan nai gogorkeri-bide au guda bera dala; izan leike, bañan guda ezik beste era askoetara bidetu liteke oldarkeri au; ta erriak erritik kanpotaratzen duan gogorkeria ainbat alder-bestekoa izaten omen da errian bertan sortzen dan alkarrekiko oldarkeri au; ala, kanporatzen dan oldarkeria aundia bada, erri-bertarako gordetzen dena txikia da; ta, kanporatzen dan oldarkeria txikia ba da, erri-bertarako geratzen dana, aundia.

Gore erriari bertarako oldarkeri, gogorkeri, askotxoegi geratu ote zaion beldur naiz.

Gure arteko gogorkeri ta indarkeriak agerian daude nun nai. Alkar erantzuten dizkiogun gauzak ez dute, iñola ere, biguñak izan bear, gogorak baizik; biguñak, aultzat jotzen ditugu; indarra, erabiltzen ditugun itzen pixu ta malizi nabarmenean dago; egia, osorik eta gordin esaten ditugun itzen latztasunean; ez du zentzutasunak, ezitasunak, ongi-naiak, arrazoiak, egi-billatzeak, erritasunak eta goi-maitasunak ere ezer balio.

Eta egia, edo bakoitzak egi bakarra dala uste degun gure egi ori, oso bestalde izan.

Danok osoak eta bakarrak eta egi-uts bagiña bezela epaitzen ditugu gu-ez gañentzekoak.

Oteiza'k ondo esan nai duan bezela (*Oteiza 1933-68 "Estética del huevo"*, Nueva Forma. Biblioteca de Arte) danok elbarriak izan: batek euskera ba du, besteak ez, eta euskerarik ez duana ez du kideko artzen; euskera duanak xinixmenik ez duala, ta xinixmena duten guziak kixkali bear dira; xinixmena duanak dirua ere ba duala, ta dirurik ez duan zorigaitzekoak enbazo egiten diote; batek sozial eragite ori neurri berean kezkatzen ez duana guretik kanpora, baztertua, geratu bear du; bat jakintsu-edo dala, ta ezjakiña bidertzean uztekoa besterik ez da; batek euskera amaren titietatik edan dualako, berak bezela egiten ea dutenen bizkar par egin lezake lasai; batek mugaz auntzako euskera goxo ta esangarriaz ongi bete duala bere mingaña, ta gañentzeko beste euskeldun zorigaitzekoak orretara makurtu arte ez da geratuko; ta onek dalako *h* sakratu ori darabilkiala, ta marka ori berean ez dabilkianari purrust egin eta reaktionarioa dala esango dio; ta batek eliza ta errikotasunaren erakundeak bereizten ikasi ta bakoitzari

berea ematen diola, ta ea da gure zeruetan sartuko; batek *h* santu ori erabiltzeak on diola, ala sentitzen duala, ta su ta gar gure taldetik kanpora joan bearke du; bat erakunde batekoa dala-ta, klise makurgarri bat erantsi ta akabo!

Ta gure erria danok alkartuta, ta ea dakit ala ere!, osatuko deguna izan.

Zati utsak, bakarka, ez du erririk osatzen. Ta gure erri au zerbait izatera elduko ba da, bata-bestearen kritika gordiñaren bildur-eragiñaren azpitik urten eta egiñaz goitik jo beharke du. Ba dakigu: ludiak bizirik iraungo ba du, alkarren eroapenean batuta joan bearke degu erri guziak. Bañan gurerik ikusteko lojekarik ez degu! Alkarren arteko ea-berdintasunak ba ditugu, Jaungoikoari esker; bañan alde oietatik gorako beste aintzat artzeko neurriketa asko daude garrantzitsuagoak; ta alkar zerbait egin nai ba degu, kidetzen gaituen arazoei geiago begiratu bear diogu berezi ta banatzen gaituzten arazoei baño.

Ori tximuak ere ikusten dute, gizona!

Nun dago emen aultasuna? Indarkerian. Berezko edo arrazoizko indarra duanak emango du amor; zer-emanik ez duanari, indarkeriari, ezereza, utsa, urtengo zaio beti.

(ZERUKO ARGIA, 1970)

Gure auzi batzu

Egiaren monopolioa

Propaganda, beti da komunikazioaren oztopo bat. Komunikabidean, gizona zuzen ahalegintzen bada ere, badu beti arrixku larri bat: ezin du egia oso eta bakarra esan. Egiari hurbilduko zaio, baina ikus edo entzun bidez jakin duena beti irtengo da bere ahotik eraskin edo resta batekin.

Gizonak ezin du gehiago egin.

Hala, hitz egiten dugun bakoitzean ari gara propaganda pixka bat egiten.

Maliziaz ari bagara, gehiago, noski.

Propaganda mundu batean bizi garela maiz aitatzten dugu. Ez gure artean gurekeriekin egiten dugunean bakarrik; batez ere merkataritza, politika eta beste gizarteko arazo guztietan sumatzen dugunetan. Propaganda hau denok egiteko eskubidea badugu, gaitza ez da hainbestekoa. Bakoitzak berea erasteko bideak irekiak dauzkagunean, bati eta besteri entzunaz tartean dagoen egia nolabait agertzeko zentzua izaten ikasi du gizonak aspaldidanik. Ekilibrio hau, gizona bi oinetan ibiltzekoa bezalatsu datorkio berez.

Propaganda hau egiteko eskubidea batzuen eskuetan bakarrik geratzen denean larritzen da arazoa.

Eta hauxe da zensurak berez dakarren kalte gaiztoa.

Zensurak beti badu nagusi bat. Nagusi honek, bere moldekoak diren pentsa-bideak jartzen ditu eredu bezala. Eta, okerrago oraindik, eredu bakar. Eta eredu honetatik kanpora dagoen guztia zapaltzen du.

Ez bada, gaiztoa gizonak pentsatzeko eta esateko dituen bideetan jartzen dizkion oztopo larriengatik bakarrik, baita, eta batez ere, oztopo hau alde batera pentsatzen dutenen ahotan eta buruetan bakarrik jartzen duelako.

Eta, hala, zensura, alde bateko propaganda hutsean geratzen da.

Propagandaren monopolio bat.

Berrogei urteotan honek gure herriari egin dizkion kalteak, izugarriak dira.

Moralari belaunetik gorako zentimetro batzuen neurriak, jarri dizkiote, eta ez diote gizonaren egiari dagokion arretari jaramonik egin.

Ondoreak. bixtan dira.

(DEIA, 1977-VI-8)

Lefebvre eta beste ortodoxoak

Ezaguna da, eta iskanbila haundia sortu duena, Marcel Lefebvre gotzaiak Elizari egin dion desafioa.

Lehenagoak gutxi ez direla, orain Aita Santuak eman dion aginduaren aurka, beste 14 apaiz eta 22 behediakono ordenatu ditu Suizako Seminario batean.

Hara honen argudioa: Hau ez da *gure* Eliza, aldatu egin digute; eta guk ez dugu *egitazkoa* den Eliza birrindu nahi. "Jesukristok berak jakinarazi zuen –esan du Lefebvre-k elizkizun hontan– otsoak eta lapurrak Eliza barruan egongo direla; guk otso eta lapur eta mertzenario horiei eskua eman behar ote diegu?"

Eskua zabalik eta zai daukan hau Aita Santua da.

Lefebvre bezalako ortodoxoak badira non nahi. Baita *gure* artean ere. Ez naiz erlijioaz bakarrik ari; arazo guzietan ispirituari baino hitzari eta axalekoari begira dauden horietaz ari naiz. Errazagoa da, noski, hitz eta rito konkretoari behin-betiko, santa sekula, lotuta geratzea, ispiritu iheskorri ahaleginean jarraiez bizitzea baino.

Ortodoxoak, integrista batzuk dira.

Integristak, mundu osoa printzipio ximple eta *betiko* batzuren bidez harrapatu nahi du, eta behin-betiko.

Ortodoxo hau, egunero gaurkotzen joan behar duen instituzio bizi bati lotu beharrean, berekoikeriari lotutako ortodoxo alper bat da.

Horiekin ez genuke atzoko irakatsiekin biharko mundua egingo; atzokoan eta betiko geratuko ginateke.

Betiko pakean.

Amen.

(DEIA, 1977-VII-3)

Euskaldun folklorikoa

Euskaltzale asko dugu Euzkadin.

Badirudi, benetan, sumindu batzuk ezik, euskararen aurkako arrazoirik ez dela nabarmentzen. Eta, bestetik, euskaldun eta erdaldun asko dela *gure* euskararen legetasuna eskatzen duena.

Batekoak eta bestekoak batu, eta badirudi ia denak euskaltzale garela.

Folklore neurri honetan behintzat.

Berdin gertatzen da beste abstrakzio neurri batean: askatasunaren, elkar-respetuaren, zuzentasunaren eta beste honelako gai askotan; gero bakoitzari dagokion alor eta eginkizunetan *gure*koitasun basati batekin jokatzeko badugu ere.

Euskararekin honetan erortzen gara erraz.

Hara hemen euskal-folklorekeriaren eredu batzuk:

1. *Deia*-ra kexak bidaltzen dituzten gehienek, erdaraz bialtzen dituzte; ez dakit erdaldunak katekizatu edo konbentzitu nahi dituztelako, edo salakuntza hau zabalago eta indartsuago egin nahi dutelako.

2. Kexa horien artean gehien datorren bat; ez dugu egiten dugun euskara behar genukeen ulerterraza egiten. Hemen esan nahi dut, egunkarietarako behar dugun euskara erraza eta bizkorra sortzeko lanetan hasi besterik ez dugula egin; bitartean, orain arte agertu diren astekari eta liburu gehienak irakurtzeko gai izan denak, ulertu behar lukeela, ber-bera baita oraindik, eta irakurri ez baditu, ez du *gure* lan hau epaitzeko fidagarritasunik. Ama euskaldunen titiak autoridade bezala aipatzen dituztenei esaten

diet, etxe barruan ikasi germen harek ez duela gure gaurko munduaren konplejidadea erakusteko ahalmunik; bestela, ez zuten gainontzeko hizkuntzek hainbeste gramatika eta literatura eta katedra eta komunikabideren beharrik izango. Badakigu, euskara literario hori apur bat jaisten ahalegindu behar dugula, eta honetan hasi besterik egiteko astirik ez dugu oraindik izan. Bestalde, horiei esango nieke, erdaldun analfabetoek ere ez dutela erdarazko egunkaririk irakurtzen, eta ezin dutela euskaldun analfabetoek gehiago egin.

3. *H* santu edo madarikatu honi esker, jende asko ari dela bere burua zuritzen; aitzakia ederra eta erraza baita! Honetan, guk, *Deia*-n, arau bezala instituzioarekin egotea erabaki dugu (ez Lefebvre-keriako ortodoxia berekoi eta itsu batean) anarkia hutsaren alternatiba bakar bezala. Eta kolaborazio mailan h-rik gabe datozen lanak, ondo etorriak direla.

Euskara (eta inglesa!) ikasteko indizioak sortuko balira, izango genuke euskalduna franko orain bertan.

Baina neke-bideak baino ezin diogu gure buruari eskeini gaurkoz.

Nik ere bai baitut nerea.

Baina, egitan, alperkeria eta interes falta aitortu beharrean, folklorekeria hontan erortzen ari den jendeak behar luke pentsatu, gu egin nahian ari garen lana ez dela erraza; borondate ona, lana eta denbora eskatzen duela.

Eta ez folklorekeria erraz hori.

(DEIA, 1977-VII-5)

Ikurriña eta bandera

Iruñean gertatu da berriz: Espainia-ko bandera zegoen tokitik hartu, kendu eta apurtu dute.

Ekintzak ez du txalorik merezi.

Baina goazen gertakizun honen aurretiko batzuk agertzera.

Lehengo batean esaten nuen bezala, gizonaren jokabide bat ezin da inoiz gertakizun hutsaren datuekin epaitu: gizonak beti ditu aurretikoa, eraginak eta bultzagarriak ere, eta horiek kontuan hartu gabe ezin da unetxo bateko jokaera bat legez, lege zuzenez, epaitu.

Eta Iruñeko gertaera honek aurretikoak baditu:

1.- Berrogei urtez (azkenekoak bakarrik aitatzeko) gure herrian bertan arrotzak eta etsaiak bezala zanpatu gaituzte; hogeituzten gazteek ez dute besterik ezagutu.

2.- Ez da zanpaketa hau morala bakarrik izan, eite edo modalitate hau nahiko gaizkile bada ere; euskaldunak eta hemen astindu, espetxeratu, torturatu eta erail dizkigute.

3.- Bandera batek, edozein herri-banderak, badu sinbolo garrantzitsu bat. Gizona, sinbolo bidez elkar adierazten denez, hizkuntza bera lekuko, era askotako lengoajeak sortu dira: keinuz egindakoa, hotsez, ahotsez eta hizki, kolore eta ikurrin-bandera bidez egindakoa. Azken horietako bat: urontzien artean elkar adierazteko asmatu duten ikurrin-lengoajea. Horien artean bada Herria bera adierazteko sortuak izan diren

ikurriñak. Gorri-hori-gorria da España ofizialki adierazten duena, bai berez eta baita nazioarteko erakundeetan ere Españako herri ordeko bezala onartzen dena; gurea, berriz, orain dela urte gutxi arte askatu berriak diren beste herrien kasuan bezala, zapaldua, urratua, errea eta, okerrago, zapatak garbitzeko trapu bat bezala erabilia izan da; eta oraindik tarteka ere gertatzen da honelakorik. Eta hau dena, beste bandera nagusi horren izenean.

4.- Ofizialtasuna ez da dena, eta bihotzak, pertsonaren eta herriaren bihotzak, ikur edo ikurrin edo bandera horiek ofizialtasunaren bedeinkapenarekin edo gabe, eragin berdina sortzen dute. Espainiar batek badu berea den bandera jaso eta defendatzeko eskubidea, eta euskaldun batek ere bai berea denaren alde gauza egitekoa.

5.- Espainiar batzuek gurearekin egin dutena, arrixkurik gabe, legea eta indarra alde zituztela egin dute, eta euskaldunek, kondizio arriskutsuagoan; eta besteak sariak jaso dituen bezala, gureak zigortuak izan dira; eta, ez ahaztu, bandera horren izenean.

6.- Argi dago gure mutilak zar banderaren eraginak amorratzen dituen; agintariak gurea zanpatzeko eragin berak izateko arrazoirik izan ez badute ere.

Gutxienez sei puntu horiek behar dira kontuan hartu Iruñean San Ferminetan gertatu direnak ahalegineko objetibitatean epaitzeko.

Egia da, orain gure ikurriña ari dela, poliki-poliki, berea den lekua hartzen.

Egia da, baita ere, orain dela hilabete batzuk gure gazteek zituzten eragin ulergarri eta justifikatuek gaur ez dutela juizio bera merezi.

Baina oraindik egia da, gure herriak eta gure ikurriñak eta gure izate politikoak ez duela zor zaion eta behar duen ezagutzarik lortu.

Joan behar dugu, bai batzuk eta bai besteak, gure jokabideak aldatzen: justizi bidez, ekintza bidez.

Abiatuak garelako egia da, baina ez dugu aldatzen *hasi* besterik egin.

Eta ezin dena da, gure gazteen jokabidea kolpetik aldatu.

Aurrean dituztenen jokabideak kolpetik aldatzen ez badira behintzat.

(DEIA, 1977-VII-12)

Euskal langileria

Azken berrogei urte horietan munduko langileriaren aintzindaritza, protagonismoa, asko igo da.

Eta euskal munduan ere bai.

Politikaren lagungarri da zalantzarik gabe.

Gure herriak, beste herri batzuetan gertatu izan den gisan, bi arazo izan ditu bultzagarri: abertzaletasuna eta sindikalgintza. Lehenengoz sortu zena, Bizkaiko mehatz lanetan XIX. gizaldian, etorkinekin eta horien eraginez sortu zen; sindikalgintza hau politika espainolaren eraginak markatuta geratu da geroztik. Honen alboan, beranduxeago, sindikalgintza abertzalea sortu zen.

Bitarte honetan, azken berrogei urte horietan, langileriak izan ditu, politika sailean gertatu den bezala, hainbat gora-behera.

Askatasun ezak sortzen dituenak.

Gaur, sindikalgintza espainolak badu laguntza handi bat: sortzetik berea duen tradizioaz datorkion etorkina, inmigrantea. Etorkinak errazago aurkitzen du hor lekua. Abertzale diren taldeak ere ari dira sindikalgintzan lanean, eta legezko denez, etorkinei deiak egin dizkiete; itxaropen handiak jarri ere egin dira honetan.

Sindikalgintza arrotz hori ez da bat. Badira horien arteko joera ezberdinak. Alderdi eta sindikatu diren talde batzuk ari dira berea dela uste duten parroki horretatik batera eta bestera tiraka. Nolanahi, ordea, maila honetan zatitzen diren sindikal-joerek ere arrotzen jokabidea dute guztiek eta honek ez digu euskaldunoi batera laguntzen. Bestalde, abertzale den sindikalgintzak ere badirudi bere artekoak eta erdi badituela, eta honek, bai, kalteak egiten dizkiola gure herritasunaz osatzen den sindikalgintzari. Eta onak, badakigu nori.

Zergatik?

Espaini mailan funtzionatzen duen sindikalgintzak badu, berez, eta batez ere etorkinen artean, halako indar-ezagunak duen irabaz-deigarri bat; bai arrotzentzat, eta baita euskaldun batzuentzat ere. Eta, aitzitik, euskal sindikalgintzaren irudia, imajina, gaur oraindik osatzekoa dagoenez, ikusten dituen zatiketa eta elkar-erasotzeak deitu baino uxatu gehiago egiten ditu, bai etorkina, noski, baina baita etxeakoak bertakoak ere.

Inork ez du galtzaileekin joan nahi, batez ere lanera eta irabazira.

Eta orain osatzen den sindikalgintzak garrantzi handia izango du gure herrian. Beste herri guzietan bezala. Baina gure herriak kezkatzen gaitu gaur eta hemen.

Hau da gure zoria.

Hara zergatik ahal den lasterren euskal sindikalgintza indartsu eta zentzudun bat, langileriarri deigarri izango zaion bat, behar-beharrezkoa dugun.

(DEIA, 1977-VII-27)

Euzkadiren lurraldea

Euzkadiko parlamentariak antolatu dute Autonomiaren arazoak aztertu eta erabakitzekeo batzordea. Batzorde hau bildu da. Eta aurrean dituzten hiru puntu nagusietatik lehenengoa, Euzkadiko lurraldearen mugak erabakitzea da.

Noski, Estatukoak zer-nolako erakundeak izango dituen jakin aurretik, jakin behar da aurretiko hau.

Hemen gertatzen dena da, mugaz honuzko lau herrialdeek ez duela horien artean inolako loturarik, lotura ofizialik. Badituzte, noski, hartuemanak maila batzuetan, Merkataritzako Kamara mailan eta abar, baina ez da ofizialki, ez eta Unibersitate edo Justizia mailan lau herrialde euskaldunak lotzen dituen erakunderik.

Hau, noski, kontu handiarekin alderatu du Estatu espainolak.

Baina orain, Autonomiaren arazoa berehala erabakitzekeo asmotan lanean hasi direnean, gure ordezkariak ABC honetatik hasi behar dute lanean.

Hemen, egitazko arazoa, Naparroarena da.

Ez dira hain ezagunak ditugun argudioak bakarrik: herritasun bera, kultura bera, historian zehar elkarrekin izan dituzten lotura estuak bakarrik.

Bada hemen gaurkotasuna duten beste argudio asko ere, eta kontuan eukitzea bidezko da:

1.- Naparroa, lurraldez, nahiko handia da, mugaz honuzko beste hirurak baino handiagoa, baina demografiaz ez du gaurko errejo batek eskatzen duen neurririk.

2.- Ekonomi aldetik ere ez du hain beharrezko duen industri-estrukturarik.

Egia zera da: Naparroak beste anaiak behar dituela, eta horiek Naparroaren beharrean direla.

Naparren kezka, eta batzuen argudio paltsoa, itsas-ertzeko bi industrializatuen menpean erortzeko arriskua da. Baina jakina da Euzkadi politiko baten sorrera zer kondiziotan onartuko litzateken: konfederazio modura eratuko litzateke, eta herrialde bakoitzak bere eta sustraiezko dituen erakunde politikoak gordetzeko baldintzapean izango litzateke.

Eskualde eskuek osatuko dute Euzkadi aske bat.

(DEIA, 1977-VII-28)

Lehenagoak, oraingoak eta biharkoak

Joxe Azurmendi-ren lan mamitsu batek sortu du auzi hau.

Eta jakingarria denez, azalpentxo bat egin nahi diot hemen.

Lan honetan ("Euskal Herri edo Euzkadiko Seinorio", DEIA, 23.7.77) Azurmendik hil berriak diren gudari batzuk exenplu jarriaz amaitzen du. Eta ohar hau egiten zidan aberkide gazte eta burrukari batek: "Ezin al zituen horien aurretik hildakoak ere aipatu?"

Eta, egia, aipatzekoak dira aurretikoak ere.

Baina, zergatik gure sentikortasun hau?

Sentikortasun hau ez da inoren monopolio. Zaharrago garenok erakusten dugu askotan; gure aurretiko batzuk ere bai; eta gaur-gaurko direnek ere berea badute.

Denok gara sentikorrak, minberak.

Zergatik hau apur bat aztertzeak gure akats hau gainditzeko laguntza emango digun asmoarekin nahi dut gaia erabili.

Askotan, arrazoi bidez uler-bideak egiten dira.

Batetik, bakoitzak bere sasoiko gertakizunak eta gizonak gogoratzea normala da; gainera, bakoitzak bere garaian gertatu direnekin solidaritatea, lagunkidetasuna, sentitzea ere legezko da. Lege fisiko batek hainako funtsa du gizonaren joera honek.

Bestetik, garaiz kanpo, bakoitzaren kidetasun politikoak eragiten dio gizonaren berekoitasunari; eta adin berdineko ez direnak ere elkartzen ditu askotan politikak.

Joera horiek berezko ditu gizonak; baina berezko dugun hau arrazoi bidez gainditzen ahalegindu behar dugu, batez ere auziak garrantzitsu direnean.

Abertzale bagara behintzat.

Aberria, eskakorra da, exijentea.

Orain dela berrogei urte hala izan zen; orain dela hamar hala zen; gaur bertan halaxe da; bihar ere halatsu izango da.

Gure aitonentzat, 1936ko guda bizi-bizi ari zela, Santakruz apaiza bezalakorik ez zen, eta honekin zebiltzala hil zirenak baino foruzaleagorik ere ez. Azken guda hau bizi izan dutenentzat, berriz, ordukoak izan ziren berebizikoak. Gaurko gazte batzuentzat, azkenengo hil zerrendarekin irekiko lituzteke gure herriak askatasunaren alde egin dituen borrokak.

Bixtan da, denak garela honetan errudun.

Aberria, denena da, eta betikoa.

Batzuetan, batzuek jasan behar izan dituzte bateko eta besteko zamak. Astunagoak, arinagoak. Batzuk besteak baino haizatuagoak izan dira. Ixileko, asko. Hemen, zaila da neurketa objetiboki egitea; garaiz-garai aldatzen baitira neurriak ere.

Euzkadiren alde hil diren guziek merezi dute gure errespetua eta mirespena ere. Inork gogoratzen ez dituen eta hala ere gure Herria den bezala iraun arazteko beharrezko izan ziren sakrifizioak; Arana, Kanpion eta bestek gure herriaren gogoan itsasi zituztenak; bi guda karlista ikaragarriak; 1936koa, gogorra eta ondorio aberats asko ekarri diguna; geroztikoak, urte latz eta odoltsuak; gaurko borrokak; etorriko direnak.

Denek, abertzaletasunaren kate luze eta etengabe bat osatzen dute.

Gaur oraindik bizi garen adin guzietakoek behar ditugu gogoan denak euki. Noski, bakoitzak bereak izango ditugu gogokoago, normala den bezala; baina, batez ere ez ditzagun aurretik joandakoak ahaztu.

Ez nahita, behintzat.

Ni ziur nago, Joxe Azurmendik azken horietako eraildu bi bakar horiek izenez aipatzen baditu, ez dela gainontzekoak axola ez zaizkiolako; bere garaikoak eta behar bada bere-bere duen askatasunean inor gutxietsi gabe aipagarriago iruditu zaizkiolako.

Kazetaritzako lan batean denak ez aipatzea ez da hutsa.

Batzuk eskusiban aipatzea, bai, izango litzateke erru astuna.

Honelako arazoak gure artean sortzen direnean, eta sarritan gertatu ohi da, puntu horiek eta beste batzuk ere gogoan euki behar genituzke.

Euzkadi denon artean ari gara egiten; eta ez atzokoak bakarrik, ez gaurkoak bakarrik; biharko borroka eta heriotz-ordaintzak ere esker zai daude dagoeneko-eta.

(DEIA, 1977-VII-29)

Euskal Herriango ala Euskal Unibertsitatea

Unibertsitate euskaldun bat nahi dugu Euzkadin.

Nahi dugu, behar dugulako. Eta ez bihar, *bihar* berandu baita. *Gaurko* nahi dugu, beraz, Euskal Unibertsitate bat.

Baina nahi dena ez da beti lortu ahal izaten, eta honelakoetan ahal denaren bila joatea ez da zentzugabekeria bat.

Ez beti, behintzat.

Azalduko dut arazo hau ahal dudan argien.

Gai honetaz arduratzen diren euskaldun batzuk *Euskal Unibertsitate* baten alde ari dira lanean; eta beste batzuk, *Euskal Herriango Unibertsitate* baten alde.

Carlos Santamaría eta Koldo Mitxelena ondo argitu duten bezala, hizkuntza arazo bat dute tarteko: Euskal Unibertsitatea euskera hutsean izango litzatekeena da, eta bestea, berriz, gure herriaren zerbitzuan eta euskerak irakaskuntza eta ikaskuntzan toki eroso izango badu ere, lehenengotik euskera hutsean izango ez litzatekeena.

Baina, zergatik ez biak?

Euskaltzale denek nahi dugu Euskal Unibertsitate bat. Ikastolatik hasi eta gorantz egiten abiatu den bidea Unibertsitateraino iritsi araztea da gure herriaren ametsa. Eta ametsa, mamituko da. Baina honetara iritsi arte gauza asko behar ditugu bideko: diruz egitekoak direnez gainera, irakasleak, testuak eta euskera hutsean klaseak jarraitzeko gai diren ikasleak. Hau etorriko da; baina, eta etorriko bada, derrigorrezkoa da honetarako lanean gaur bertan hastea.

Honetan, pozgarria da orain lanean den UZEI (Unibertsitate Zerbitzurako Euskal Ikastetxea) asmo honen lehen pausoak ematen ikustea.

Baina orain ereiten hasi diren hazi honek hartuko du erner eta hazkunderako behar duen denbora. Bitarte honetan, ezin ditugu Unibertsitateak gure herrian gaur planteatzen dituen arazoak baztertuta utzi.

Bitartean, Euskal Unibertsitatea sortze-lan honetan ari den bitartean, zerbait egin genezake Euskal Herriko Unibertsitate baten alde.

Ematen du, gainera, honetarako momenturik egokienean gaudela.

Joan den egunean ari ginen hemen, sail hontan, Euzkadiren lurralde mugak sortzen dituen arazoez hizketan. Apalki aitortu behar dugu, gure herriaren berjabetzarako lehen pauso batzuk besterik ez gabela ematen ari. Gero, Estatutoa norainokoa izango dugun, zenbaterainoko nagusitza lortuko dugun, zein fakultate herriratuko ditugun, hau dena bidean dugu oraindik. Eta hemen eta orain gure herriko azpiegiturak eratzeko lanetan hasten ari garen honetan, behar genituzke Euskal Unibertsitatearenak jarri.

Aukerabide honen alde dago, beste batzuekin batera, Koldo Mitxelena.

Azaltzen duen arrazoibidea argi dago.

Eskubide osoz esijitzen dugu Unibertsitate ofiziala Euskal Herrian. Eta ez Bilbokoa bezala, herrena, Fakultate guziak dituen osoa baizik. Honetarako, Euskal Herriak behar du, eta berehala, osorik hartuko duen Distrito Unibertsitario bat; Hego-Euzkadiz ari gara noski.

Bada garaia, lehenengo ikas-mailatik hasi ta Unibertsitateraino gure herria, gure diruak hartzen dituen Estatuko lege-barruan eta gure eskuetan hartzeko. Unibertsitate honetan, gure herriak planteatuta dauzkan hainbat arazori erantzuna eman behar zaio. Euskera ez da azkenekoa, noski. Baina Euskal Unibertsitate bat osorik eraikitzeko gai izango garen arte, hau izango litzateke gure irakasleak hezitzeko behar duguna; hemen emango lirateke euskeraz emateko gauza garen gai guziak, eta euskera bera ikasle mailan erakusteko bide eroso ere izango litzateke.

Euzkadiko herriari zerbitzeko biderik egoki eta azkarrena izango litzateke hau.

Mitxelenak ondo dioenez, euskaldunoi ez zaigu Estatuagandik datorrena ezer gustatzen. Baina behar ditugu aukerako ditugun ibil-bideak hartu, gureganatu, eta geurok ibiltzen hasi.

Batez ere, Euzkadiren azpiegiturak osatzeko bide badira.

(DEIA, 1977-VII-30)

Agur t'erdi, Monzon jauna

Telesforo, ongi etorri.

Ongi etorri Hego-Euzkadira, ongi etorri Gipuzkoara, ongi etorri Bergarara, ongi etorri Olaso dorrera.

Denak zure etxe bakar baitira.

Baina honetaz gainera hitz bi esan nahi dizkizut.

Zurekin, gure herriko gizon soilarekin, gure herriak izan duen buruzagi bat etorri da, abertzaletasunean izen handi bat duen norbait, gaurko egoera zail honetan bide berezi eta zail bat hartzera ausartu den gizon bat.

Eta oraindik gure herritik kanpora dauden atzerriratuentzat eta espetxeratuentzat Amnistia eskatzera etorri zara; hori eskatzen dabilen herri-talde batean Amnistia eskatzen eta Amnistia horrek ikuitzen dituen beste gure herriko gudari batzuekin batera, nabarmenki, etorri zara.

Zorionak; ongi etorri, Telesforo.

Zurekin gaude.

Zaharrak eta gazteak, denak, bere herrira itzuli ahal izateko hemengo kondizio guziak lortu arte, zure egin duzun borroka gure ere sentitzen dugu.

Orain, Bidasoz honunzko lanetan zaitugula, izango duzu arazo bat baino gehiago. Gure herriaren bideak, eta zuk ondo aski dakizu hau, ez dira errazak. Guda gaizto hark denak utzi gaitu zaurituak; eta geroztik jaiotzen joan diren guziak ere badirudi zauriarekin jaiotzen direla. Ez diogu elkarri entzuten, eta, honetan, ezin dugu inolatan ere elkar ulertu.

Hala ere, behar dugu jarraitu elkar adiketarako egiten ari garen ahalegin guzietan.

Eta zuk honetan baduzu zeregin berezi bat.

Gure herrian zatiketa bat baino gehiago nabari da. Honen artean bat, belaunaldien arteko dugun leizezuloa. Ez da bakarrik elkar aditzen jarri ere ez garela egiten; hizkuntza bera ez da berdina, eta gero kredibilitate falta handi bat nabarmentzen da gure artean. Zu, guda garaiko belaunaldi bateko gizona izanik, Euzkadin gaurko belaunaldia oso markatu duen joera batekin ageri den gizon publiko bat zara. Eta asko dezakezu. Joera honetako eta hain abertzale diren besteak ere ondo ezagutzen dituzu, ulertzen dituzu, sentitzen dituzu. Behar zenuke bi hizkuntzak bateratzen ahalegindu.

Zuk biak ezagutzen dituzunez badakizu, lehengo oinazeak gaurko oinazeak direla; lehengo neke eta espetxeak, gaurkoak; gaurko hilak, lehengoak berak. Hemen ez daudela bi Euzkadi; lehengo eta oraingoa bat besterik ez direla; eta ez dugula besterik! Eta ezin dugu galdu. Nongo izango dira, orduan gure seme-bilobak!

Euzkadi denok eta egunero egin behar dugu. Iraultza eta eguneroko ekintza bideak ez datoz askotan bat; baina hitzek mamitzeko behar dute giroa, eta ura eta eguzkia; eta behar dituzte sustraitzeko beharrezko diren lurrak; nahi bezalako frutuak lortzeko behar dira lur horiek landu eta ongarritu; eta heltzeko behar duen denboraldia behar da itxadon. Behar da honetarako pazientzia. Ez gehiegi, aitzeki baita askotan. Baina bai nahikoa; beste muturrean, errealdia besterik ez baitago. Neurria, badakit, zaila da.

Denok, bakoitzak beretik, dugu arrazoiren bat; denori falta zaigu arrazoi zatiren bat. Hemen, zorionez, ez da inor arrazoi osoaren jabe.

Entzun ditzagun zati guztiak; bakoitza bereari jarrai gakizkion, legezko den bezala; baina hitz eta ekintzetako bideak egin ditzagun anaikiro.

Zuk, nahi edo nahi ez baduzu ere, izango duzu honetan parte.

Ongi etorri, Telesforo.

Agur jauna; agur t'erdi.

(DEIA, 1977-VIII-9)

Gure zaharrak, begiramen eske

Gipuzkoako auzi bat dugu gaur adibide.

Baina Euzkadi osorako balio du, eta gizarte osokoaren ispilu ilun bat besterik ez da.

Auzi nagusia eta larria: gure jubilatutako zaharren egoera.

Lehendabizi, berebiziko Geriatriko eder bat eraikitzen dute Donostian. Gure zaharrentzat Paradisu bat, noski. Baina, honetan, erabaki bat hartzen da: etxe eder honi aldakuntza batzu egin eta Seguridad Social-eko bigarren Residentzia bihurtuko da; eta, hala, gure jubilatutako zaharrei zor zaiena beste modu batera beteko da probintziako leku batzuetan etxe berri eta egokiak eraikiz.

Orain arte, badirudi honek oraindik zentzurik baduela.

Jubilatuentzako aginduak dauden etxe horiek egiteko behar diren lurrak eta etxegintzarako diruak Ministerio de Trabajo-k ordaindu behar dituzenez, leku-aukera berrien zai dagoela adierazten du. Bigarren aldiz geratzen dira gure jubilatutako zaharrak zor zaien azken babes honen zain.

Herri batzuk aurreratzen dira Ministeritzari han eta hemen lur batzuk eskaintzera baina honek ez ditu onartzen. Eta ez da hau bakarra, bitartean, aspaldi behar eta orain agindutako bigarren Residentzia hau ere ez da zerbitzuan hasten; orain dela bi urte luze bukatutako etxe eder eta garestia eta hainbeste kostatako klinika-materiala, utziak daudenez, alferrikaltzen ari dira; gaixoak, Residentzia zaharreko pasilloetan operazio bat egiteko txanda zain.

Ez al da utzikeria hau negar egin araztekoa?

Edo borrokan hastekoa.

Hemengoak dira honetarako gora-behera dabilten diruak, hemengoak gaixoen eta zaharrak, hemengoak lurrak, hemen dago gure gaixoen behar dituzten eta eraikitako

etxe eta erositako material garestiak alperrik galtzen, hemen hainbeste kostatako etxe ederra, hutsik.

Ministeritza famatu hori, Madrid-en.

Non hartu behar dira erabakiak honelako gauzak gerta ez daitezten? Hemen.

Ba da justizia apur hau lortzeko garaia.

Gure herriko, gure herrian eta guretzako lanean zahartu direnek, merezi dute gure begiramena eta arreta. Ez dio inork erregaliarik egin behar, zor zaiena ordaindu baino.

Baina zorra hor; gaixoak, hor; zaharrak, hor.

Eta lo dagoela bagenek, hainbestean. Baina ez baitaki inork zergatik eta zertarako montatu eta zaharrek eta gaixo sentitzen direnek sufritu behar duten galera ukigarri, ilun eta triste hau.

Gure herria beti ahalegindu da bere zaharrak eta gaixoak eta eriak zaintzen.

Euskal Herriko hospitalak askotan aipatu izan dituzte idazle zaharrek, ez baitzen honetaz Penintsulako beste herrietan udaletxea honenbeste arduratzen.

Eta orain, gizartea osorik kontzientziatua daukan arazo honetan, nola utziko dugu ba honelako utzikeria eta ajolagabekeria bat protesta gogor bat egin gabe!

(DEIA, 1977-IX-3)

Diktadura, gurea ere ez dugu nahi

Demokrata garenok, indarkeriaren aurka gaude.

Baina ez indarkeria berezi baten aurka bakarrik, non-nahitik ezarri nahi digutenaren aurka baizik.

Diktadura euskalduna ez da neretzat hobe.

Esan izan dut hemen bertan, ez dugula gure hitza euskal-hitzaren eskubide bakarrik defendatu behar, euskal-hitz *osoa* baizik. Zentsuraz, berdin. Erdaldunak euskaldunoi ezarri izan digutena burukatuko dugu, baina berdin burukatuko dut nik euskaldunak beste inori ezarri nahi diona ere.

Hemen, hitzak berak baino hitzaren ispirituak du gizonarentzat garrantzia.

Eta hitzaren esangura orokor eta osoak.

Ostegunean anai artean gertatu zenak ez du zentzurik. Bai, badu zentzu bat: abertzale garenontzat lotsakirunezkoa. Oraindik ez dugu Erdi Haroak gure lurretan ikusi eta jasan zituen anai arteko banderizokeriarik gainditu. Atzera goaz historian. Izan ditugu gure artean istiluak, eta batzuetan larriak, baina ez dugu orain arte honelako espektakulorik inoiz eman. Madrilen poz egin duenak gure herriari min eman dio. Eta ez da bakarrik anaiak anaia jo, iraindu eta berea den eskubidearen aurka agintekeria jarri zaiolako, baita erronka horiek herriaren eta askatasunaren eta beste gama eder eta maite askoren monopolioa balute bezalako jauntxokeria eta diktatorearen hasarre eta zanpakeria bidez egin direlako ere.

Deitua izan zen eta joan izan nahi ez zuenak ez zuen ibilaldi horretan sartu beharrik. Eta zihoanak bazekien arau batzuk bete beharrekoak zirela. Eta hortik kanpora beste bat egin nahi zuenak ere bazuela ibilaldia egiteko tokia.

Gertatutakoak ez du justifikabiderik.

Nik defendatzen ditut gazteak eta gazteek dituzten eskubideak eta eginbide batzuk; gazte izan denak badaki odolaren beroa eta justiziaren zuri-beltzkeria, radikaltasuna. Baina gizatasun, errespetu eta abertzaletasunak neurri bera du denontzat.

Euzkadi behinbetiko lehertu nahi al dugu?

Ezin bide hoberik aurkitu.

Ez dugu aspaldi honetan minik, erresuminik, eta euskaldun izateko lotsarik sentitu.

Diktadurarik, ez dugu gurerik ere nahi.

(DEIA, 1977-IX-10)

Hitza, pre-autonomikoa eta indarkeria

Indarkeriaren haziak askotan salatu dira.

Ni, indarkeriaren aurka beti; behar bada, indarkeriaren azpian bizi izateak eman digun eskarmentua erraz ahaztekoa ez delako. Hala ere, askotan, indarkeri mota bat ulertzekoa da, eta batzuetan zuritu ere egin beharrean aurkitzen gara.

Hara orain sortzen ari zaigun auzi baten argitan nola ikusten dugun.

Gure herria zigorpean egon da berrogei urte luzean. Askotan esan dugu, eta berriz ere esan behar: denok gaude zaurituta. Hemen ez da inor, nahiz lehengo nahiz gaurko, zauri honen minik gabe dagoenik. Zigorra, indarkeriaren ondore ezagunena izateaz gainera, errazen eta berez salatzen dena da. Horren aurka, gure herriko gazteak, eta erantzun bila, indarkeria instituzionalizatuari indarkeriarekin erantzuten hasi ziren. Hemen ere izan ditugu geure artean eztabaidak: indarkeria honen moral neurriak, egokiera edo egokitasunak, eta, batez ere, noiz artekoak.

Hemen, bihotza eta kontzientzia, denok dugu bat.

Hala ere, denok ez berdin sinkronizatuak.

Ni, indarkeriaren aurka; eta indarkeriak beste erantzun-biderik uzten ez digunean, hemen ere, baezpada, kontuz.

Baina, nola neurtu genezake guk bidegabekeria hori?

Noiz geratzen gara indarkeriaz beste aukerarik gabe?

Goazen gertu, bizirik eta kezagarri den adibide batera: Pre-Autonomiko arazo hau.

Gure herrian, bestetan bezalaxe, sarritan bi alternatiba: zuri-beltz, jartzen dira auzitan. Zerbait ona edo txarra da; ongi edo gaizki dago; hau, honela egin beharrean, bestela egin behar zen, eta oraintxe darabilgun auzi larri-larria: euskaldunen indarkeriari, bai ala ez?

Nik esan dut: ezezkoa naizela gehienetan, eta orain ere ezezkoa da nere iritzia. Zergatik?, galdetzen didate ni baino beroago diren euskaldun batzuek: ba, darabilgun bidea argitzen ari delako, orain arteko beltz asko hedabanatzen hasi eta zuri gehixeago ikusten hasi garelako. Ez da nahikoa argitu!; ez, baina joandako ilunak beltzak ziren, aldaketak ez dira gutxi eta garrantzigeak izan, begiztatzen hasiak garen bideek onak dirudite; eta jokoan bezala, politikan ere, irabaziko bada, jakin behar da itxoitzen. Baina,

galtzera goazela badakizu?; ikuspegi hori subjeliboa da, eta zuk hala pentsa dezakezu, eta nik zuk baino itxaropen gehiago izateko eskubidea badut.

Elkar-hizketa hau ez dut nerea bezala ematen; irakurleak ere izango zuen honelako zerbait sarri.

Baina orain, zuzentasunaren eta politika-bidearen alde gabiltzanon aurka, ez dabilta indarkeria hutsean bakarrik sinesten duten gure herriko mutilak, Espainiako buruak baizik.

Bestela, ikus:

Suárez jaunak honetarako ministro izendatu izan den Clavero jauna, gobernuaren ordezkari bezala, euskal-kongresari bezala herriak hautatu dituenekin Pre-Autonomia honen testu bat gertatzeko jartzen da hartu-emanetan. Biltzen dira behin, birritan, askotan. Jendea, erabaki honen zai: batzuk, eta irriparra ezpainetan, ezezkoan; eta beste batzuk, horien tartean ni, baiezkoan, txukuna den zerbait aterako denaren zai. Azkenean, baietz: ituna, paktoa, egin dagoela. Nolabait ihes egin duen testua egunkariak argitaratu ere egin dute.

Eta, hala, zain-zain gaudela, orain Madrid-ek berriz atzera egin ote duen.

Nola liteke honelakorik!

Hala gertatzen bada, Clavero jaunak (eta Suárez eta gobernuaren izenean) emandako hitza jaten badu, gure herriak zuen konfidantza apurra joango da. Gobernu honek Euskalerrian sortu duen sinisgarritasun pixka ere bai. Eta, batez ere, eta gure herriaren gogorkeria eta indarkeria salatzen ari direnak berak dira joko ustel honetaz indarkeria berriak sortzeko gehien egiten ari direnak.

Orain arteko susmurrak egia gertatzen badira, ituna ezezten bada, gure itxaropenak hutsean uzten badituzte, gure herrian kongresu-bide horietan jarri den konfidantza galduko da, eta horiek berekin zekartzaten politika-bideak eta demokrasiak zuen sinisgarritasuna ere bai, eta guk ere galduko dugu, noski, orain arte gogorkeriaren alde zeuden gure herriko mutilekin genuen eztabaida.

Eta auzi honekin, nork daki norainoko pake-bidea!

(DEIA, 1977)

Hiru elkarrizketa

Dr. Justo Garate itzuli da

Garate jauna sendagilea da; honetarako, hemengoez gainera Alemania, Ingalaterra eta Frantziako irakasle ezagun askorekin ikasia. Bilbon praktikatu zuen medikuntza. Gudak hemen harrapatu zuenez, Eusko Jaurlaritzak sortu zuen Unibertsitateak izan zuen Medizina fakultatearen sortzaileetako bat izan zen. Gero, atzerrira, eta orain jubilatutako den arte medikuntza eta irakaskuntza argiak egingo dira. Baina honetaz gainera, eta batez ere, kultura gizon handia da: alemanetik, frantsesetik eta inglesetik liburu garrantzitsuak itzuli eta bereak asko eta oso jakingarriak idatzi ditu. Euskaldun eta abertzale denez, gure herriaz azterketa asko eta sakonak egingo dira, zientziaz, toponimiaz; gaztetandik hasi zen don Julio de Urquijo-rekin hartuemanetan, RIEV (Revista Internacional de Estudios Vascos) aldizkarirako. Baina sarrera gisa honelako zerbait esan behar banuen, noan gizona bera, zientzi-gizona eta humanista hau nondik nola egin den esatera.

Bere aita, Benito Garate Muguruza, beste euskaldun asko bezala soldaduzkari iheska bere Elgoibartik Argentinara joan zen 1880an, eta Tandil-en artzantzan jarri zen. Hogei urtez iraun zuen lan honetan, eta hazienda bat egin ere bai. Etxeratu zenean, bere jaioterri bereko alaba batekin ezkondu zen: Benita Arriola Gabilondorekin. Bergaran jarri ziren bizitzen, eta Benito eta Benitak lehenengo haurra hemen izan zuten 1900eko "Gasteizko jaietan", abuztuak 5. Bataioa, Santa Marinako elizan ("Aviranetatarrak hemengoak ziran"). Hango erretore zenak, don Marcos Emaldik, esan omen zuen (eta Justok berak entzun balio bezala berresaten du, tonoz eta guzti): "Hay que ponerle el nombre de un santo español y hoy es Santo Justo y Pastor, mártir de Alcalá de Henares". Haurraren aitapuntakoek Pedro zuten buruan, apaizari esan bezala, eta honen esanari jaramonik egin gabe Pedro deitu zioten. Halaxe, hamar urte bete eta Bilboko Institutuan esaminatzeko behar zen partida atera ziotenean ikusi zuen bere begiaz apaizak paperotan Justo Pedro jarri ziola. Bi gizon ez denez, paper ofizialean lehen agertzen zen Justo hartu zuen deituraz harrezkero.

Gaur arte.

Bergaran inor ezagutzeko betarik gabe, urte t'erdi zituela, Argentinara eraman zuten.

Ez da biaje honetaz ezer oroitzen, noski.

Argentinan, Buenos Airesera eta gero Tandil-a. Hemen jaio ziren bere hiru anai-arreba: Cleto, Benito eta Maritxu. Baina laster aita bronkiotatik gaixotu zen, eta sendagileak Euskalerrira gomendatu zionez, hemen datoz sei Garatetarrak bueltan. Lehendabizi, Zarautza. Honela ekarri zuen bost-sei urteko burutxoan Tandil: aita Juárez-tik "Malacara" zaldi-mota baten gainean zetorrela atarian zain; inguruan zuten errekatxo batean "tero" izeneko hegazti baten arraultza bila, eta noizean behin ikusten ugabereak, nutriak.

Hau da, 5-6 urteko mutikoak Zarautza ekarri zuen Argentina.

Zarautzen sei hilabete Maza-ren etxe batean igaro (eta hemen hiru lagunen oroimena: "zakilluz", "larre" eta Dr. Beraza-ren seme bat), aita-amak Hernani eta Bergarako aukera egin zutenean, hona jo zuten. Ez zen Elgoibar urrun. Zuen amama bakarra, amaren ama, oraindik Elgoibarko San Pedro bailaran zegoen "Galburusoro" baserrian bizi zen, eta hau ikustera joandako batean gogoratzen da nola Salvatore menditik bere sei urteko belarriek urte hartan ospatu ziren Fiestas Euskaras-i txupinazoen zaratak entzun zizkioten.

Ikusten denez, Garate jaunak badu memoria.

Euskalerrian, Ameriketatik bueltan, jaio ziren Garatetarren beste hiru anai: Graziano, Elias eta Julian; hau, legegizon zela, guda garaian Teniente izana.

Aitak erosi zion lehengo liburuaren izena ez zaio ahaztu: *El mosaico argentino* eta oraindik, 1906 ezker, gordea dauka. Aitaren bidez ikasi zuen irakurtzen, eta berandu, sei urte zituela; baina ondo, hau da inportantea.

Lehendabiziko eskola ere ez zaio ahaztu: don Anjel Elustizarena, partikularra; don Anjel, karlisten komandante izana zen, eta irakasle bezala "oso ona, asko zor diodan gizona". Noiz sartu zen ere buruan dauka: 1907ko urrian. Hiru urte hemen egin eta, Batxileratoa egitera prailtxera, Dominikoengana: asturianoak irakasle. Orduko joera Bilborakoa zen Bergaran, ez Donostiarakoa, eta esaminak egitera Bilbora etortzen zen: dibujoa ez beste guztiak oso ondo ateratzen zituen, eta batez ere zientziak eta hizkuntzak zitzaizkion atsegin; uda batean berez etxean *Les morceaux choisis* itzuli zuen, 13 urterekin; ordurako latina nahiko ondo egiten zuen. Hamasei urterekin amaitu zuen batxileratoa, eta azkeneko urtean 3 Matrícula de Honor eta Sobresaliente 1 atera zituen.

Garrantzi handiko aukera bat egin beharra: zer ikasiko? Medizina. Ez zaio inoiz damutu.

Herrian Unibertsitaterik ez eta Valladolid-era joan behar; hemen aleman ikasteko liburu bat erosi, berez ikasi eta Matrícula de Honor ateratzen du; bi urte barru herri honetaz aspertu eta hirugarren urtea egitera Barcelona-ra doa: "Hau Europa zen", dio: "Euskalerria eta Europa bitarteko herria". Hemen ikasten aurrera zihoala amatxo gaixotu zitzaion; joan zitzaion Bergarara laguntzera, eta galdu zuenean, 1920an Barcelonara berriz ikasketak bukatzera. Ama gaixo eduki zuen urtean, 1919an, nobela ingles bat hartu, eta hiztegi ta gramatikatxo baten laguntzarekin, berez eta bakarrik, inglesa ongi ikasi zuen; harrez gero hizkuntza hau zaio irakurtzeko gogozkoena. Baina Barcelonan dagoela, Medizina ikasketaz gainera gertatzen zaio zerbait: euskaltzale egiten da. Polonia-Errusia eta Irlanda-Inglaterrako borrokak egunkarien bidez jarraitzen dituela, Euskalerraren egoera etortzen zaio biziki gorora. Esaten du Justok, ordura arte ez zuela hainbesteko herri-deirik sumatu; 1918an Congreso de Estudios Vascos Oñatin egin zenean, han zela: baina neskekin dantzara joan zela! Baina 1920an, Congreso bera Iruñan ospatu zenean eta *La voz de Guipúzcoa*-k ezer aitatu ez zuenean, konturatu zen zerbait gordetzen, ezkutatzen, zebiltzala; *El Pueblo Vasco*-ko Picabea gustatzen zaio, eta urte hontako irailean Comución Nacionalista Vasca-ko egiten da. Eta laguntza handi bat aitortzen du gaur: Aingeru Irigarai. Napar hau ere Medizina ikasketak egiten ari da Barcelonan, urtebete aurrerago doa karreran; honek jartzen du *Euskalduna* eta *Gure Herria* irakurtzen, honekin ikasten ditu Lapurdi eta Benefarroako euskalkiak, eta honen bidez sartzen da ezagutzen ez zuen euskal musikara.

Leialki aitortzen ditu, gizonki, lagunak emandako laguntza eta eragin horiek. Barcelonakoak egin eta gero, Basurtora etorri zen praktiketara, eta Madriden egin zituen gero karreraren amaiera eta doktoradoa.

Berriz Bilbora, eta Ateneo Nacionalista Vascoko bazkide egiten da. Hemen ezagutu eta tratatzen ditu Rotaetxe, Ramon Sota, Horn, Areilza, Leizaola, Ortueta, Eleizalde eta "Kizkitza".

Garate kide zeneko Comución Nacionalista 1923an desegiten da; 1929. urtean, Berenguer etorri zenean, zatituta zeuden Aberri eta Comución, berriz Eusko Alderdi Jeltzalean (PNV) bat egiten dira Bergaran, eta garai berean, eta Garate tarteko zela, sortzen da Acción Nacionalista Vasca.

– Zergatik? –galdetzen diot nik.

– *Hara* –esaten dit–, *Estatuto politiko bat izan nahi duen herri batek, ezker bat ere behar du eta nik bide bat ideki nahi izan nien; argizaia beroa zegoela uste izan nuen.*

ANV-n zeuden orduan bi Basterra, Ortueta, Jose Ignacio Arana, Guimon, Arceniega, Ricardo Izaguirre idazlea, Emeterio Arrese poeta eta Garate bera. 1931n Bilbon zortzi kontzejal atera zituzten. Garate bera Gipuzkoa-ko kandidato bezala aurkeztua izan zen gero, baina ez zen irten. Don Julio de Urquijo karlistena zen, Garate ANV-koa, baina egunero elkarrekin bazkaltzen zuten, eta euskal kulturaz hitzegiten zuten.

Gaur ez dugu hainbesteko tolerantziarik.

Baina politikatik kanpora, Dr. Justo Garate sendagileak izan zituen gutxienez bi polemika gogor: bat Aita Laburu gai zela. Honek zientziaz Bilbon esan zituen batzuk eztabaidatu zituen. Garate-ren lanak agertzeraz ez omen zen *La tarde* ausartu, *eta El liberal*-ek argitaratu zizkion. "Erljioari errespetua nion –esaten dit orain– ni sinesle naizelako, baina aita Labururen psikologia oso zen zalantzan jartzekoa, eta askotan okerra". Beste eraso bat, Asuerismo-aren aurka izan zen: garai hartan tolosarra zen Asuero oso modan jarri zen Donostian eta Espainia osoan, trijemino-ko operazio bidez sendamen harrigarriak egiten zituelako. Garatek esan zuen, dena sineskeria bat besterik ez zela, eta berebizikoa harmatu zen. Harrez gero, Garatek ba du teoria bat: honelako historia kolektiboak geroko iraultza eta guden sintoma gisa agertzen direla.

Badu honetaz hitzaldi bat.

Bitarte honetan urtetako ikasketak eta zientzi lanak egina zen Alemanian, Ingalaterran eta Frantzia; azterketa asko gure kulturaz; 1936ko guda sortu zenean. Euzkadiko Jaurlaritzak sortzen duen Unibertsitateko sortzaileen artean dago, esan bezala.

Eta hau gertatu aurretik, Justo Garaterentzat garrantzi handia duen zerbait gertatzen da: 1928an Itziar ("Ixiar", deitzen dio maitekor oraindik) Arostegirekin ezkontzen da, Itziar-ko Amaren elizatoan. Eta berekin batera Justo-ren arreba, gero fusilatua izango zen Deba-ko Florencio Markiegi-rekin. Justo eta Itziarrek lau seme-alaba izan dituzte: Amaia, Nere, Mitxel eta Javier.

Eta hainbat pasa eta gero, Garatetarrak berriz ere, eta orain esilatu bezala, Argentinan.

Eta Argentinan, hemengo prejuizio berak. Tandil-eko erretoreak esan zuenez, Dr. Garate komunista tandildarren buru zen. Baina euskaldun askoren bigarren aberri izan

den lurra ondo hartu zuen. Berehala revalida egin, hiru hilabete barru tesi doktora osatu (dena egiten du gizon argi honek jostatzen bezala!), Tandil-en geratu zen sendagile. Lan asko egin zuen. Aurretik egin behar izan zituen zorrak ordaintzeko, behar zuen zerbait egin. Eta hala, esaten dit: "osatu nituen berriz nere etxea, nere lanbidea eta nere kultura-lanerako nituen zaletasunak". Handik gero Mendozara joan (1954) eta Cuyo Unibertsitateko irakasle eta ikertzaile bezala lan egin du orain arte, adinez jubilatuta behar izan duen arte.

Gero ere geratu zaio lana; bizi den artean izango du goi mailako zer egina gizon honek.

– Zer diozu Euskaldunak eta Argentinaz? –galdetu diot.

– *Euskaldunek Argentinan eman duten gauzarik aipagarriena:*

zuzentasuna eta izaera edo karakteraren sendotasun bat da. Argentinak izan du gure herriarentzat deigarriarik, behar bada hemen bertako klima berdintsua aurkitu duelako eta gure herriak ganadutzarako zaletasuna berezkoa duelako; Buenos Aires probintziako bost abere hazle nagusienak euskaldunak dira. Hurren datozenak, irlandarrak.

– Eta –esaten diot bukatzeko– oraindik, eta heldu berri-berria zarenez, gure herriaz iritzi bat emateko behar adina erreferentzi ez baduzu ere, nolako harrera egin dizu herriak?

– *Hara, nere lan guzia sendagintzaren kultura jaso eta nere Herri maite hau ahal dudan alor guzietan defendatzeko gertatzea izan da; orain, berrogei urte luze kanpoan igaro eta gero, nere herriaren harrera ezin hobea izan da. Asmo labur batekin erantzun nahi dizut: baldin eta Josafat-eko baratzan honenbesteko lagun saila eta maitasuna aurkitzen badugu nere eta Ixiar-en pozak ez du amaierarik izango.*

(DEIA, 1977-X-18)

Jokin Zaitegi: "Berrogei urte beltzak eta gorriak jasan izan behar ditu gure hizkuntzak"

Jokin, Arrasaten eta 1906an jaio zen, uztailak 26. Ez zaio herria ahaztu. Gaur, 71 beteak, Oñatiko San Martin Residentzia berri-ederrak duen terraza zabaletik Udalaitez ederki begiztatzeko moduan da. Bere Arrasatetik honeratzeko aukera egiterakoan, kontu hau egingo zuen, noski. Ikusi, ikusten du, lainoek estaltzen ez badiote behintzat; badakigu: non nahi, eta batez ere gure herrian eta orain dagoen egoeran, sarritan sortzen direla lainoak; batzuk, hodei beltzak, baita gorriak ere; baina gure herrikoak direnean, denak ditu hartzen beretzako, ezagutzen baititu Euskalerriko haize-eurien hodei, laino eta lanbroak, ameslari eta poeta jaio, josulagun egin eta apaiza den gizon honek. Oñatiko etxe-gailur honetatik elkarrekin begira gauden honetan euritsu dago, eta hotz.

Jokin, Txomintxikineko etxean jaio zen, eta han jaiotako anai bakarra da; bizi, berriz, eta bere anaiak jaiotako Erdiko kalean dagoen "etxe zaharrea".

Begiak Udalaizko tontorra estaltzen duten hodeietan dagoela galdetzen diot oraindik haur zeneko Arrasatez.

– *Zer esango dizut ba... (sarritan erabiltzen du honelako sarrera) Lehenengo ikastaroa han egin nuen. Haurtxo nintzenik ez zait gogoratzen, gero esandakoaz jakin dut dakidana. Gerokoa egiteko hiru aukera genituen Arrasaten: eskola nazionala, herriko eskola eta Viteri-k jarritako bat. Ni, herrikora bidali ninduten: Elias Azpiazu, "Txortena", maixu; "Txortena", jaio zen baserriaren izena zen; ongi erkutsi zigun lehenengo mailako hau, baina dena erdaraz.*

– Herritarra, baserritarra, eta erdaraz?

– *Halaxe da. Euskaraz hitz bat ez. Legeak hala, nonbait.*

– Elizkoia al zinen?

– *Ez hainbeste. Monagilo urtebete izan nintzen. Ez dakit honek zerbait esan nahi duen.*

– Josulagun izatera zerk edo nork bultzatu zintuen?

– *Neure asmoa izan zen; benetan neure asmoa... Bai, eta nere gurasoen nahiaren aurka... Hara, nere ama zenak izan zuen ahizpa bat moja sartu zen, eta orduko korukoek dote handia eraman behar izaten zuten, etxeko guzia eramango zuen. Joan zen mojatxoa, eta handik urtebetera hil egin zen... Eta, bai ba, gure amak esperientzia hori izan zuen: mojak eta praileak dirua ateratzeko direla... Elizartekoak ziren, noski, baina nere erabakirik ez zuten onartu. Garai hartan Durangon zegoen Aita Basabe, lekeitiarra, oso Arrasatekoa zen; hitzaldiak ematera etortzen zen sarri, eta honekin nere lehendabiziko gogojarduna egin nuenean aitortu nion nere nahia. Nere monagillutzako Axentxi, serora, ez zen urruti ibiliko, eta Aita Basabe geratu zen nere gurasoekin hitzegiteko. Baina, etxean nahi ez. Ordaindu behar zena, ezer ez, hutsaren hurrena; baina, nahi ez. Hala ere, han joan nintzen azkenean Durangora. Dakizun bezala, josulagunek eskola hutserako Orduñan zuten bat, apaizkuntzarako Durangoko hau, eta*

josulagun egiteko, Loiolan. Ni, Durangora joan nintzen. Irakasle on-on bat aurkitu nuen: Bitor Iriarte, gero zuk Caracasen ezagutu duzuna. Hemen, Durangon, ezagutu nuen "Lauaxeta", lau urte aurrerago zegoena.

- Euskararik?

- Hizkuntz-giroa, erdara hutsa, noski.

- Durangotik Azpeitira: Loiolan, zer?

- Bai, Durangon hamalau urterekin sartu eta hamabost bete gabe, Loiolara... -eta Aita Zaitegi askotan oroitzapenetan, urrun, geratzen da, begiak gora; orain, bere gelatxoan aurrez aurre jezarrita gaude biok- Loiolan... zahar-berrien maixu, Aita Martin Garmendia genuen; euskararik ez zen maila honetan ematen, bigarrenean hasten ziren zerbait; Andima hor zen, gure "Lauaxeta" ere bai; baita Palgida (Plazido) Mujika ere...

- Zer diozu "Lauaxeta"z?

- Ongi ezagutzeko aukera izan nuen. Baina gu ez ginen oraindik abertzale; ni ez behintzat. Garai hartako abertzaletasuna... Egia, nik ez nekien nor nintzen, eta garai hartan josulagunek ahaleginak egiten zituzten gauza horiek ixiltzeko. Gero, Aita Garmendiak eman zidan halako batean bigarren urtean nengoela, Mendiburu irakurtzeko. Euskal girotxo bat sortu zen: 20-24 batek osatzen genuen bat ikasletik; pentsa, gu dagoeneko 18 urteko mutilak ginen; eta donostiarra zen Aita Apalategik, Zubiri filosofoaren osabak, aditza ematen zigun. Hau izan zen eman ziguten euskera bakararra. Baina gauzak nolabait behar, eta Aita Apalategik zituen liburuak aztertzeo baimena eman zigunez, egun batean Ami vasco aurkitu genuen Andima eta biok... "Nere aita liburu hau dela-ta hil zen". "Ta, zertaz ari da, ba", esan nion nik. "A, nik ez dakit"... Nik hartu nion liburua eta esan nion: "Seme batek jakin behar du zer dela-ta hil den bere aita". Hartu genuen liburutxo eta Loiola ostean dagoen Txalintxo erreka ertzera joan eta sasipean jarrita goitik behera irakurri genuen. Eta bukatu genuenean hala esan nion: "Gu euskaldunak gara, eta euskara sakon ikasi behar dugu". Zabaldu genuen liburutxo gure artean, eta denak erori! Salatari bat beti izan dugu tarteko. Deitu zidaten, eta berebizikoa!

Halaxe ziren gauzak, orduan, eta gero gerokoak... Begitan hartu gintuzten. Eta erantzun bat bezala, guk euskaldun taldekook, erabaki bat hartu genuen: klasikoak, guk eskuetan genituenak, euskaratzea. Egia esan, Andima Ibiñagabeitiak eta nik bakarrik bete genuen erabaki hau: Andimak, Unai kantik eta Lur kantik, eta baita Bergili-renak ere; nik, berriz, Sofokel, osorik itzuli nuen.

- Eta "Lauaxeta"?

- Gu baino zaharragoa, Jesusen biotzaren deia-n bereak idazten hasia zen.

- Gero?

- Hemendik, Oña-ra. Hemen euskaratu nuen Aita Laburuk idatzia zuen "Citologia": nere "Kizkiña" (zelula), eta hara lehenengo poza: Julio Urquijo jaunari bidali, eta honek RIEV-en atera! Kalteak ekarri zizkidan gero honek... Baina goazen: hemen gaudela bidali gintuzten lehendabiziko Ameriketara...

- Zertara?

- "Zergatik" galdetu izan bazenu... Euskal gaiak bihotzez hartzen genituenak beste bakar batzuekin poliki nahasi eta hara bota gintuzten hiru urterako: Andima, Bucaramanga-ra; Mugika, Pasto-ra, biak Colombian; batzuk, San Salvador-era eta

Guatemala-ra; ni, Venezuela-ko Mérida-ra; hor sakabanatu gintuzten. Ezer esateke. Hau 1929an gertatu zenean, gu dagoeneko 23 urteko gizonak ginen, ez haurrak; baina esanetara jarriak, noski... hiru urteak bete genituenean Belgica-ra, Marneff-eko etxera.

- Zuek, Belgica-ra itzultzen zarete, beraz, 1932an, eta, zer gero?

- Gure generala Ledokowski poloniarra zen; 1936an, eta Euzkadi ez zen oraindik erori, bere agindua eman zien josulagunen aldizkariei munduan zehar: Franco-ren alde jarri behar zutela. Guk, bagenituen, bakarka, gure gora-beherak. Andima Ibiñagabeitiak Teologiako lehenengo urtea bukatu eta utzi zuen, irten zen. Nik, ahal nuen modura eutsi nion. "Lauaxeta" ordurako aterea zen, eta ez dut uste honen erabakia eragozpen politikoren batek eraginda izan zenik; Belgica-ra idatzi zidan nik Euskaltzale Batzarrak -eta "Aitzol"-en eraginez- emandako saria irabazi nuenean, zorionak ematen: Lehenengoa hark atera baitzuen;

- "Lauaxeta", gero fusilatua izango zen gure olerkari handi hau, non zebilen garai hartan?

- Guda aurrean, Euzkadi-k zuen euskal orriaren buru izan zen; bizi, berriz, Mungian, bere herrian. Gero, "Orixe" egin zen orri horren arduradun. Baina orain, gaudenean, Euzkadi erori eta "Lauaxeta" Gasteizen hil zuten urte berean, "Flandre" itsasontzian hor goaz berriz ere euskal zaletasunen bat erakutsi genuenak bigarren aldiz Ameriketara; ni, Salvador-era: sei urte irakasle; bitartean, bi anai mendietan, bat espetxean... Ni hemen nagoela, profesoa egiteko denbora heltzen zait; badakizu, josulagun oso egiteko laugarren boto bat egin behar dela: Aita Santuari zor zaion menpeari dagokiona; ni prest nengoen, noski, baina nagusiek ez zidaten honetarako biderik ematen. Halaxe heldu zen nik hitzegiteko ordua: esan nituen neureak, Lagundia utzi, eta apaiz bezala geratzeko bideak egin nituen. Urte betean, Ciudad Vieja-ko parroko izan nintzen, ur nagusiaren ondoan. Gero, Guatemala uriburura joan eta "Instituto América"-ren zuzendaritza eskeini zidaten: han lan asko egin nuen, eta Euzko-Gogoa sortu.

- Zergatik, eta nola?

- Nik, aurretik Mexican, 1946an, nere bi liburu argitaratu nituen: Goldaketan eta Sofokleren Igo liburua; 1950ean, beti ameslari bat izan naizenez irabazten nituen sos batzuekin aldizkari bat sortzeko asmoa etorri zitzaidan. Andima, Paris-en zen; dei egin nion, baina ez zuen etorri nahi izan beriz Ameriketara. Aurrez izandako hura nahikoa zuen nonbait. "Orixe"-ri bota nion eskeintza. Euzko Jaurlaritzako OPE-ren bidez jakin nuen Baxenafarroatik Argentinara joana zela, eta hartueman batzu tarteko, eta Ander Mirena Irujo bitarteko, behar zituen hileko 100 \$, etxe-bizitza eta janaria eman nizkion. Sei hilabete egin zituen nerekin, eta gero hark gehiago maite zuen lan bat egitera bideratu nuen: San Salvador-ko nere lagun batzuen etxean San Agustin-en aitormenak idazten jarri zen. Bitartean, Urretxuko Argarate-ren lan batzuk jaso nituen.

- Zu izan zinen garai hartan euskara hutsean, eta gai gailenekin, aldizkari bat atera zenuen bakarra.

- Eta, adi zazu, ez zen erraza izan. Noizpait, Andima etorri zitzaidan, eta bi urtez aritu zen nerekin; Caracasera, zuengana joan zenerarte. Hala ere, berantketa batzuekin, baina eten osorik gabe, bederatzi urtez eutsi lanari, eta batez ere diru kosteari!... Hona ekarri nahi izandu nuen, baina Madrilek ez zidan baimenik eman; eta nik jarrai, eutsi ahal izan nion artean.

– Mitxelenak zutaz esandako zerbait badatorkit burura: "Zaitegik adina Euskalerrinari eta euskarari buruz hainbeste lan, osasun eta ondasun eskeini dionik, gutxi izango da".

– *Bai, honelako zerbait irakurria dut, eta eskertzen diot.*

– "Orixe"-ren lana ongi ezagutzen duzu, argitaratu zituenetik zein lanekin geratuko zinake?

– *Nik Euskaldunak poema ondo ikusten dut; Jainko bila... Hara, nere ustez, "Orixe"-ren lanik ederrenak Jesusen Biotzaren Deian idatzi zituen: "Txori galdua" (bere bizitza), "Ni naiz egia", "Ni naiz bizitza", eta "Jesukristoren izenak". Neri asko gustatzen zaidan beste bat, eta hau lehenengoetakoa: Santakruz apaiza da; egitan oso polita...*

Egun honen argia aspaldi itzali da; Udalaiz jan du ilunak.

– Nola ikusten duzu euskararen etorkizuna? –galdetzen diot bukatzeko.

– *Atzeratu samar geratu gara. Berrogei urte beltzak eta gorriak jasan behar izan ditu hizkuntzak. Hala ere, eutsi dio; gazteak lanean ari dira; badirudi berpizte bat eta hau zabal-sakona, hor datorrela. Itxaropenik ez dugu inoiz galdu, eta gaur, gauzak aldatzen doazen bideak jarraitzen badu, badirudi euskara ondo finkatuko dela gure herriaren ahoan. Ni, nerez, lanean ari nauzu eten gabe hemen, Arrasatetik gertu. Udala begien ourrean dudala. Ezin dut gehiago eskatu, eta eman.*

(DEIA, 1977-XII-8)

MANUEL LEKUONA: "Bi Eliza izan ditugu azken urte hoietan: gurea, Euskalerriko Eliza, eta Francoren mendekoa"

Don Manuel oiartzuarra da. "Etxe txiki" izena duen eta beti behiak eta soroak izan dituen kale-baserrian, 1894eko otsailak 9, orain dela 83 urte, jaio zen. Urte horiek denak, ez dakit non dituen. Ez zaizkio nabari. Apaiz zintzo, euskaltzale, diziiplina askotan jakintsu, guda denboran eta gero hamaika pasia, merezi izan ditu egin dizkioten omenaldiak: 1. Jaioterri osoak, Oiartzunek, 1967ko igande batez. 2. Biharamunean, astelehen batez, apaizek: herria bete apaiz; "marea beltza", deitu zion petrolioarena asmotan zuen norbaitek. 3. Orain egiten dio "Kardaberaz" taldeak hirugarren hau, eta don Manuel-en omenez idatzitako lanak jasotzen dituzten hiru liburu haundi eskaintzeaz gainera, izango ditu gorazarrea egingo dioten lagun jakintsuak, eta hamaika lagun ere bai mahai inguruan. Deiak ere bere hau egin nahi dio.

Sustraiak

Don Manuelen gurasoak ere oiartzuarrak ziren: aita, Joxe Luis Lekuona, Iturrioz auzoko "Auzpaindei"n jaioa; ama, Frantxiska Etxabeguren, "Lizarraga"n, don Manuel orain bizi den etxebizitzatik ikusten den baserri batean.

Lehenengo eskoltxoa, "Barrenanekoa": oraindik "Morrontxona" esaten zaion etxe batean, "kartela" eta kantu bidez ikasten zuten irakurtzen; eta gero, Viteri-ren "Beko eskoIan" ("ez da hamabost egun etxe hori bota dutela"); eta maixuak: Gatzaga-tar bat, Burgos-ko beste bat, oso ona, eta horien tartean maixu ez izan arren ongi laguntzen zien "Auzpaindei"ko Joxe Ramon Goienetxe, "Piarres".

Garai hartako Oiartzun, ehun bat etxe kalean eta bostehun baserrikoa zen; baserri horietako batzuk, auzotxoak osatzen: Alzibar eta Iturrioz, esate baterako, hau torre, harmarri eta guzti. Orduan, denera, lau bat mila biztanle, gaurko erdia baino gutxiago.

Eliza

Don Manuel-en bokazioa, Eliza izan da: "Elizari zor diot nik naizen guztia eta egin dudana dena".

Dei honen bidea, aitaturtako osaba Migel Antonio Iñarra apaiz eta idazleak utzitako liburuak izan ziren; kutxa bete. Amonaren eskua ere hor. Gurasoena, zer esanik ez.

Giro osoa ere halakoa zen orduan.

Baliarraina joateko bideak, amonak eta serora Xalbadorak egin zituzten. Han, hamar urteko mutikoa zen Manueltxok, don Luis Sarasola aurkitu zuen Erretore: "oso karitatetsua"; eta adiskide bezala beste batzuen artean, David Esnal eta Joxe Migel Barandiaran; denetara, hogeita hamar bat.

Euskal giroa lagun artean, eta Retórica eta abarreko erderakadak, latinak bezala, buruz ikasi behar.

Hemendik, hiru urte barru, Gasteiza.

Gasteizen egin zituen don Joxe Migelekin batera Filosofia (3 urte) eta Teologia (4 urte), eta geroztik beti adiskide handiak. Gero, Melo y Alcalde; honi zor zaio Seminarioan lehenengo aldiz, 1915ean, jarri zen euskarazko ikastaroa, eta honek don Manuel izan zuen lehendabiziko maixu. 1916an Meza eman, eta honetaz gainera, oiartzuar apaiz gazteak bazuen beste lanik: Antonio Pildain-ek erakutsi zion hebreoa, eta Barandiaranekin ikasi zuen arkeologia irakasten hasi zen. Guda garaian erantsiko zizkioten irakaskintza horiei hainbat isats gorri. Honetan zebilela, 1919-1920 kurso bukaeran, etorri zitzaion Pildainek egin eta Eijo y Garayk onartu zuen dotriña euskaratzeko agindua; bukatu zuenean, Xabierren zegoen "Orixe" rengana jo zuen iritzi eske; orduan ezagutu zuten elkar. Honek ikusi eta gero, Arzizpresteek aztertu zuten, eta ondorengo pauso bezala, Euskaltzaindira: ohar gutxi egin zirkioten orduko Azkue, Altube, Eguskiza eta besteek.

Hau izan da Astete-ren: "... Jainkoa da gauza infinitamente poderosua" ezkeroztik orain arte iraun duena.

Aitzolek giro honetan lan asko egin zuen, Gasteiztik botea izan zen arte: don Manuelekin batera ateratzen zuen *Gure misiolaria* "Gizon dinamikoa zen –dio don Manuelek– sortzailea oso, eta eratzaile harrigarria".

– Eta, Errepublika garaian?

– *Berebiziko lanak egin ziren garai hartan. Gauza on asko. Horien artean, "Kardaberaz" talde bidez alfabetatzeko sortu zen kezka eta lorpena izan zen, eta alfabetatze hau, irakurtzez gainera idazteari dagokionean ere bai, seminaristak idazten trebetzeko. Eta beste zerbait: apaiz berriak gehienbat bizkaitar eta gipuzkoarrak zirenez, Araba-ko herrietara joaten ziren lehenengo urtetan, eta abesti eta dantza bidez euskara itsasteko bide ederrak eginak dira garai hartan; nere anai Martin, Musitun egondu zen.*

Guda

– Non harrapatu zintuen 1936ak?

– *Mateo gotzai jaunari bixita pastoralean laguntzen nebilela, Arabako herrixka batean... Dena utzi, eta Gasteiza, noski: beldurgarria zen hango giroa: Dena armaz hartua, eta Gotzai jauna fusilatu nahi zutela!... Burgosko dei bat izan zuen: hara joateko; baina garai berean beste ixilmandatu bat: ez joateko, bidean hiltzeko asmotan zirela. Hara gure herriko Elizaren egoera!... Gero, jeneralek erabaki zuten Frantziara botatzea eta egin zuten... Zuk lehengoan Zaitegiri egin zenion elkarrizketa batean salatu zenuenari nik xehetasun batzuk egin nahi nizkioko: gure Eliza izan zen persegitua, Gotzai jaunagandik hasita; hemen bazirela Francoren mendeko zerbitzari batzuk, bai noski; baina ez ziren gure herriko apaizen izenean zebiltzanak; gure herriko Eliza jatorra, zanpaketa gogor hau sufritu zuena izan zen... Gero, atzerriratzeko gotzaiaren bila etorri zirenen arteko erreketek batek esan zuen ordurako Iruñean 3.000 bat izan zirela garbituak, "por vía de limpieza". Aditzen al duzu?!*

- Ikaragarria; eta zu?
  - *Bildurrak, noski. Nere, eta ni bezalako besteen aurkako salaketan hasiak ziren: euskal lanetan egiten genituen pekatu larriak; uda hartan, gure etxeko ezaguna zen bat buru zela joan zen Saturrarana ni hiltzeko agindua zuen pikete bat; baina ni urte hartan joan ez. Gasteizen geratu nintzen Konzepzio egunerarte, abenduak 8, eta, hara, orain dira 41 urte handik atera nintzela...*
  - Nola jakin zenuen anaien berri?
  - *Ba, hara: larunbata zen, Santa Brigida eguna (don Manuelen erreferentziak santu egunak izaten dira gehienetan), urriak 8, afalurrean don Antonio Eiguren zestuarrak deitu zidan bere gelara, eta han aitortu zidan guzia: zazpi hilabete koadjutore zeramatzaneko Erreteritik hartu, Hernanira eraman eta beste batzuekin, horietako batzuk apaizak, fusilatu zutela...*
  - Martin, zortzigarren anaia zenuten; beste bat ere hil zizuten, don Manuel...
  - *Bai, Julian, txikienaren aurrekoa... (don Manuel-ek zotinari eusten dio, min denak gogorarazi dizkiot, pena dut honetaz neronek)... bai, Julian Oiartzundik hartu eta Gaintxurizketa inguruan, Lezo aldean, edo beste batzuek diotenez, Endarlaza inguruan, ez dakigu non fusilatu zuten eta non lurreman zioten ere.*
  - Eta zu, don Manuel?
  - *Ni, Gasteiztik Lasartera, Amabirjiña egunean, abenduak 8; arreba nik han; baiña berehala konturatu ginen zituen haurrekin ez zegoela ixilean haren etxean egoterik, eta don Antonio Abaunza, azkoitiarra, Lasarteko Brigidetan kapellau zegoenez ("hau izan zen aingerua eta gizona!") bertan gordetzeko bidea eskaini zidan; lau urte eta bost hilabete egon nintzen han gordeta itxitako mojen konbentu honetan, atera gabe, nere arrebaren senarra, Juanito (oraintsu hil berria) bakarrik bixitara etortzen zela... Hemen idatzi nituen Lasarteko eta Oiartzungo historiak, eta baita gerratik honuntzako nere hamabi kantak ere... Izan, hamairu ziren, baina azkenekoan Franco ikusten zuten nonbait, eta gero Egan-en argitaratu zenean, azken kanta hau auto-zentsurak jan zuen...*
  - Zer zen zentsura-arrixkagarri zen hau?
  - *Ba, Belengo Jesus-en negarrak ezin geratu, eta zergatik?, ba artzaien artean soldadu zahar bat ikusten zuelako...*
  - Eta hau Franco izan...
  - *Hala ikusten zuten batzuek, eta zitekeena baitzen...*
- Eta don Manuelen irriparre zabal honek begiak ere pixten dizkionean, ume baten aurpegi borobil eta zurigorri garbi bat erakusten dit.
- Bertsolaritzaz eta arteaz ari denean ikusten diodan argi bera piztua.
- Ikustekoa da, eta sentitzekoa.
- Lasarten, 1941 arte izkutuan, eta hemendik, nora? -galdetzen diot.
  - *Kalahorra-ra, beste desterru bat; hospital batean lekutxo bat aurkitu nuen, lorailean sartu, eta hamalau urte bertan... Hemen idatzi nituen monografia batzuk: Berceo-n; Principe de Viana-n ere bai. Noizbehinka etortzen nintzen. Oiartzuna, gutxi, eta joan-etorri laburretan; oraindik begiz hartua baininduten, pentsa!; jakin nik aurrerik Gipuzkoako izen zerrenda luzeak Iruñean zituztela, eta han, nere bi anaiekin eta beste askoren artean, ni ere gurutze batekin markatua nengoela... Pentsa!... Ezta Hitler-ek ere hain hotzean!...*

– Guda honek, zuk idazten lagundutako Santakruzen historia gogora ekarriko zizun, ba, sarritan.

– *Bai; gure betiko gerra gaiztoak... Olazabalek egindako liburuari laguntza asko eman nion, bai; honen aurretik, eta nere laguntzarekin, La croix de sang deritzan bat atera zuen prantses batek, gero La cruz de sangre bezala Donostian argitaratu zena; eta neri egindako eskeintza daramana, hain xuxen. La Constancia-ko nagusi zen Mundaiz-ko Olazabal-ek hau jakin, eta gero Piralak beltzen informeeekin atera zuen liburuak eraginda, nigana etorri zen, eta nik euskaraz Santakruz kuadrilako oiartzuarrengandik jasotako elkarrizketez baliatuta laguntza haundia eman nion, hiru urte luzez...*

Jakintza

– Goazen paketsuago den beste giro batera, don Manuel: zuk bi Greco aurkitu dituzu Euskalerrian.

– *Bai, bat Gatzagan, hango Dorleta ermitan, 1919-20ko kursoko ibilaldi bat dela-ta San Frantzisko bat, Zuloagak erabaki zuen gero jatorra zela; gaur, buelta asko eman eta gero, eta lapurtuko ote duten beldurrez, Donostiako Aurrezki Kutxako kaja fuertean dago... Harritzen zura, e, ba halaxe da. Eta bigarrena, 1925-26ko kursoko beste ibilaldi batean, eta hau Iraeta-ko kapillatxoan errosarioa errezatzen ari ginela, tapa!, nere begiak kuadroetara, eta gero han ikusten dut gure San Pablo, larrutxazko liburu bat eskuan duela, eta honen bizkarrean: Domenikos Theotokopoulos lo hizo, Greco-ren firma. Istilu askoren ondoren, eta honen kopia bat Iraetan badago ere, jatorrizkoa Madrid-en da nonbait.*

– Arteaz asko idatzi duzu.

– *Bai, zerbaitxo bat, orain aterako dira "Kardaberaz" taldea eratzen ari den omenaldia dela-ta, liburuetan. Nik erabilitako gaiak, asko: Pre-romanikoa eta Romanikoa gure herrian, batez ere Gipuzkoan; Escuderoren opera ederra den Zigor-i letra nik jarri niola badakizu; nota bakoitzerako, silaba bat!; hiru urteko lana. Hau Andoainen egin nuen, hain xuxen. Eta zure herritar jatorra eta lagun ona duzun Pedro Arregiren etxean bizi nintzela. Ahaztu baitzaigu biei Kalahorra-tik etorri eta gero Andoain-go etxe honetan 18 urte egin ditudala, oraintsu Oiartzuna etorri naizen arte!...*

– Historia ere idatzi duzu.

– *Bai, Kalahorran egindakoak, hiru elizen historiak tarteko. Lasarten eginak (Una fundación de los Oquendo), eta baita Oiartzungo eta Andoaingo elizen historia ere, hau 1971n. Nere liburutik ezagunena: Historia de la literatura oral vasca (1935), hiru edizio izan dituena...*

Euskara

– Bai, euskara dut zuri galdetzeko azken gaia.

– *Euskara bai... Neretzat, hitz bitan esateko: herria, gauza sakona eta errespetagarria da; herri batean, pertsonalite fisikoak baino moralak indar gehiago da; herri baten*

hizkuntza gure Jaungoikoak egin duen gauza haundienetako bat da hauxe; gizonari eman dio zentzu hori, alkartzeko; eta alkartasun honetan sortu da familia, eta honen ondoren, herria. Hala, herri baten hizkuntza, bere animaren erdia da. Eta hizkuntzaren inguruan dei berezi bat: aitatu duzun ahozko literatura, eta bertsolaritza. Nere aita zenak esan zuena dut beti gogoan: "Herriko festetan gauza ederrenak: 1. Meza nagusi eder bat. 2. Pelota partida polit bat. 3. Bazkari on bat. 4. Arratsaldean, bertsolariak". Eta ez dut ahazteko. 1918an Oñatin eratu zen Kongresoan, ni euskarazko atalean nengoan. Urruti eramango gintuzketen gauza asko esango nizkizuke. Ordurako, Seminarioan erakusten nituen nik gai horiek, eta Anjel Apraiz-ek sortutako Eusko Ikaskuntza bidez 1930ean eman nuen Bergarako Kongresuan nere gai honetazko hitzaldiaren lehenengo zatia: Koplak eta giro guztia, exenpluak eta toberak; gero, Donostian eman nuen bigarrena: Bertsolaritzaren inprobisazioa; eta azken honek eragin zion "Aitzol"i: ordurarte olerki bidea ikusten zuen euskara eta herritasunaren eragile, eta hemendik aurrera, bertsolaritza ere hartu zuen oso kontuan.

– Euskaltzaindia, don Manuel.

– Sarrera, 1918an egin nuen, laguntzaile bezala, eta Azkuek bere hiztegi baten erregalia egin zidan; han ziren "Orixe", idazkari zen Pierre Lhande, eta Elizalde, Altube... gizatasun handiko erakundea! Euskaltzain oso izateko sarrera, berriz, Iruñean egin nuen 1950ean. Urte gorriak horiek. Gero, dakizunez, lehendakari aukeratua izan nintzen, eta nere hurren, Aita Villasante. Badakizu gertatua. Honen geroztikoa aitatzek ez dit batere pozik ematen...

Baina ezin buka ahalako elkarrizketa hau amaitu behar eta han utzi dut don Manuel, zutik, irriparrea ahoan, nik emandako nekeak barkatzen, Errege egunerako eman behar duen hitzaldi bat gertatzen.

Beti lanean.

Zorionak, don Manuel.

(DEIA, 1977-XII-28)

Hiru arazo

Nafarroako hizkuntza eta Euzkadi

Nafarroa berez herri bat da: Herri osoa. Eta berezko herriak dira Araba, Bizkaia eta Gipuzkoa; hala agertu baitira beti historian zehar. Eta era berean Lapurdi eta Zuberoa. Eta sei herriak batera, Vasconia, Euskalerrria eta Euzkadi osatzen dute; Vasconia lehen historian, kanpotarren deituran: gure barrukoan, berriz, Euskalerrria, euskaraz egiten duen herria; eta, azkenik, barruko eta kanpokoak bat datozen zentzu politiko "moderno"n: Euzkadi.

Bada "Euzkadi" honi nik jarri izan dudan kronologian ukranio-ren bat aurkitu dion norbait. Borrokatxotan aspertzen ez den honek imajinazio izpitxo bat balu, ulertuko luke "Euzkadi" kontzeptu politiko berri bat adierazten duela.

Sabino Aranek izen honekin adierazi nahi izan zuen errealitate hau sortua zegoela, eta gure historian mila bideetatik somatzen dugula.

Gudu karlisten ispirituan eta hizkuntzak erakusten duenenean, esate baterako.

Eta hau da lerro horiekin adierazi nahi nukeena berriz ere; Euzkadi, Euzkadi-ren ispiritu politiko hori, gure herritasunean, gure etnia eta nazionalitatean, betidanik, bizi izan dela.

Colon-ek aurkitu aurretik Amerika hor zegoen bezala.

Nafarroaren euskalduntasuna jartzen dute zalantzan batzuek.

Hara hemen, Nafarroak euskara bere zuela ofizialki adierazten duen probatxo bat.

Gorpuzi, Bestaberri eguna zela-ta, baina 1609an, Iruñeko gotzai zen Antonio Venegas de Figueroa-k olerki-lehiaketa bat sortzen du; gaia: Aldareko Sakramentu donea.

Eta honetarako egin zuen deiak honelaxe dio:

"Y porque celebrándose en este reyno de Navarra la solemnidad de esta fiesta, no es razón que la lengua matriz del reyno quede desfavorecida, se pide en este certamen un romance de doce coplas en bascuence, que lleve un estribillo de tres a tres coplas. Y al que mejor lo hiciere se le darán tres varas de tafetán, y al segundo, dos de olanda. Al tercero tres pares de guantes blancos".

Garbi dago, orain dela 368 urte Nafarroan zer hizkuntza aitortzen zuten ofizialki beren sustraietako bezala.

Kontuan hartu da orain ere, Euzkadi osatzen duten osakiak berlotzen hasten garenean, gure eskoletako, unibertsitateko, gure administrazioarako, gaur erabiltzen ditugun hizkuntzetatik Euzkadi osoan sustraietako eta nagusia zein den erabakitzerakoan.

Orduko euskararen proba, hara hemen lehenengo saria irabazi zuen Pedro de Ezkurrak "Aldareko Gorputz Sanduari" eskaini zion lehenengo bertsoa nola zen:

"Jakitea izan banu
borondatea bezala
ene anaia, erranen nizu
nor daukagun maiean."

Bigarren saritua izan zen Migel Aldaz. Migel Aldaz-ek idatzi zuen, eta honela hasten da:

"Egun gizona deitu du
Jainkoak bere maiera
eta dakar zerutik
ematen dion ogia."

Eta hirugarrenaren merezigarri egin zen Joan de Elizaldik, berriz:

"Ola goazen igitara:
ari gaitezen zoriturik
zeren garian zoriturik
dago Jainkoa lurrean."

Hara hemen, inondik nafarren artean norbaitek uste ez bazuen ere, Nafarroako elizak ofizialki Nafar Herriaren hizkuntza zein den nola adierazten duen.

Orduan, 1609an ere, Euzkadi bizi zen.

(DEIA, 1977-XI-17)

Euskal Eliz barrutia

Aspaldi honetan, apaizekin ari naiz elkarrizketak egiten.

Norbaiten iritzirako, Eliza gehiegi.

Eta ni, ados. Badira Elizatik kanpo hainbat gai eta gizon beste hainbeste arreta merezi duenik. Baina ez dakit konturatzen garen, politika aldetik Espainiako estatuari eskatzen eta esijitzen ari garen pareko asko dugula gure herrian Elizari esijitzeko.

Eliza gure herrirako garrantzidun zerbait baldin bada behintzat.

Eta nik uste, badela.

Aurretik ibili izan dudan bidetik nabil orain ere: testigu bila. Kazetariak berak baditu bereak diren iritziak, baina gaiak berez argitzen zailak direnean zuzen da gure herriko gizon ezagunen eta errespetagarrien bidez ematea. Batetik, kredibilitadea gehitzen da; bestetik, merezi duten gizonak aitatzeko bide bat da, oraindik, gai batek dituen alderdiek berez izan behar duten argi bila joateko modua.

Hala, lau izan dira orain arte agertutakoak: Anai Gines, lasalletarra (erdaraz idatzia); Jokin Zaitegi, josulagun izan eta orain apaiz dena; biak atzerrian egonak. Manuel Lekuona, herrian bertan gordeta bizi behar izan zuen apaiz agurgarria; Jose Maria Setien, gotzaia (erdaraz hau ere).

Eta ez dut oraindik bukatu.

Lehenengo biek erakutsi dizkigute Franco-ren menpean egondako Elizak nola atzerriratu eta atzerrian bertan ere nola jokatu duen; hirugarrenak, don Manuelenak, xehetasun batzuk jarriz, ongi aski adierazi digo Eliza, hemen Francoren mendeko agertu zena, eta Euskalerriko Eliza, hiru direla eta ez direla nahastekoak; eta gotzai jaunak ere argitu dizkigu, nik uste, gaur Euskalerraren aurrean Elizak duen aurpegiaren hainbat alderdi.

Nere asmoa argi dago: Euskalherriak merezi du gaurko Elizaren egitazko erantzun argi bat.

Don Ramon de la Sota jaunak esan zidan elkarrizketa batean, Elizak ez ziola gure herriari Ama batek bere semeari ematen dion trama eman, Ugazama batena zirudiela.

Gogor xamarra irudituko zitzaien batzuei, baina badu imajin honek giharrerik.

Elizak bere aitortzen dituen herrietatik, ez dira asko izango proportzioz Euskal Herriak hainbat menpetasun eta maitasun erakutsi dionik, eta ezta hainbeste gizemakume bere zerbitzuan jarri dizkionik ere.

Hau hala dela, eta pasiak pasa, behar du gure herriak Elizagandik begirada arretatsu bat.

Ez gatoz egundalakoak eskatzera: 1) Delako "Cruzada" hark hil zizkigun hamasei apaizei merezi duten aipamen ofiziala egiteko; ez baitu Elizak oraindik martiri horien berri eman, ez eta elizkizun nagusirik eratu ere. 2) Nolabait Elizaren mende dauden eskola eta kolejoetan, gure herriaren kulturari, eta batez ere hizkuntzari, Enzikliketan erakutsi bezala bere babes osoa eman diezaiotela. 3) Gure herriak merezi duen eta behar-behar duen Eliz barruti bat izan dezala lehen bait lehen.

Besre herriek bezala.

Estatu mailako Gobernua gure eskubide batzuk aitortzen hasi berri den bezala, Estatu mailako Elizak gureari, euskal Elizari, zor dion begiramena era justizia egin diezaiola.

Eta lehen bait lehen.

Politikarien atzetik datorrenak, ez du izango aurretik helduko litzatekeenak izango lukeen poza sortuko; aitzitik, inork pentsatuko du, eta arrazoi faltarik ez, Elizak neurri honetan politikariak egindako bide errazetik ibili besterik ez duela egin.

Eta, presa dugun honetan, lehen ematen den hark izango du eskerra, esker ona.

Eta Eliza bera esker onaren egarri, nik uste.

Batez ere Euskal Herrian.

(DEIA, 1978-I-8)

VIII Biltzarra Bergaran Instituzio-bidearen hobariak

Alde askotatik begiratuta egin genezake Euskaltzaindiak Bergaran ospatu berri duen VIII. Biltzar honen azterketa.

Nere honetan hasi aurretik, oharpen bar.

Hizkuntza dela-eta, euskaraz batera edo bestera egiten dugunon auzia asko politizatu dugunez, eta bereziki euskaldun garenontzako arazoa izan arren euskaldun ez diren euskotar eta batez ere basko askoren istilu-armagailu eta euskaraz ez ikastearen aitzaki bihurtu dutenez, euskaldunen artean ditugun istilu-arazo horiek euskaraz aztertzeko erabakia hartua dut aspaldi.

Gero, Biltzar honetaz beste ikuspuntuaz erdaraz idazteko asmoa badut ere, hara hemen euskaldunentaat Euskaltzaindiaren VIII. Biltzarrean adierazgarrienik zer ikusten dudan.

Behin baino gehiagotan adierazi nahi izan dut gauzak funtsez egiteko Instituzioak duen garrantzia; nere ustez, bide bakarra. Ez bakarrik herri baten politika bideak eraikitzeke, baita herri horren Hezkuntza eratzeko, Justizia antolatzeke, Gizartekoak konpontzeke, eta, noski, baita herri horren Hizkuntza zaindu eta indartzeko ere.

Batez ere, gurea dagoen egoera larri honetan.

Nola eraiki genezake guk nahi eta behar dugun Euzkadi, instituzio edo erakunde bide horiek gabe?

Guda amaitu zenean, gure erakunde zahar eta berriak itozteko ahalegin txar guztiak egin zituzten. Batzuek, nolabait hemendik kanpo neketan iraun zuten: hara hor Euzkadiko Jaurlaritzak, esenplu bitxia, azterketa sakon baten zain dagoena, eta baita Partidu batzuk ere; eta Jaurlaritzak eta alderdi batzuen ordezkari bitartez Francopéan isileko jarraimen arriskugarria batzuek izan bazuten ere, nolabait berpiztu eta zutunik jarri zen bakarra, Euskaltzaindia izan zen.

Hau, Azkueri esker, batez ere, eta gero beste jaun batzuen laguntza bidez.

Hemen ez naiz Euskaltzaindiaren historia egiten hasiko; hau beste auzi bat baita. Gaur eta hemen, Euskaltzaindiak erakunde bezala begien bixtan Bergaran jarri digun ondorio nabarmen eta bakar bat erakutsi nahi nuke.

Hor azaldu ditu Euskaltzaindiak Arantzazun hartutako bideak azken hamar urte horietan zer eragin izan duen.

Erakusketa hau harrigarria izan da, bai mailaz, eta baita ugaritasunean ere. Eta hau ez da milagro baten ondorioa izan, ez baita hemen milagrorik gertatu. Hemen: 1) Erantzunkizun bat bere bizkar hartu zuten gizon batzuen lan ugari eta onuragarriak erakutsi dira; eta ez hutsik eta lohidorarik gabekoak, hau zeruko birjintasuna baita, adimenak eta lanak hemen, lurrean, *eta batez ere Instituzio bidez*, egindakoak baizik. 2) Honen buruz buru, bakoitzak berez ari izateak dituen ondorioak ere berez geratu dira agerian: lan baliotsu bat edo beste, baina bakartiak, planifikatu gabeak, eta gaur Euskara dagoen egoera larriari beste aukera bat eskeintzeko gauza ez direnak, berez; gainera, sail honetan dagoen euskaldun baliotsu bat baino gehiago ez da Bergarara etorri, ezta idazki bidez ere.

Zer irakaspen atera behar dugu honetatik?

Euskara aurrera atera nahi badugu, ikastoletan eta eskola nazionaletan, irrati eta Telebista bideetan, nonnahi, *euskara normalizatu* bakar bat *gaur bertan* behar dugunez, hemendik aurrerako eragozpenak espainiarrei bakarrik ezin zama geniezazkiekeela.

Lan honek, euskalkiak baztertu gabeko *euskara batu* bat eskatzen, exijitzen, duela.

Honetarako, gure Instituzio bide ofizialaren barruan lan egin beharra gero eta larriagoa dela, eta ez kanpotik. Eta barruan, ez frankotiradore gisa, bakoitza bere kasa, erabaki nagusiak hartzeko lanetan partaide izan eta gero erabakitzen den araua onartzeko asmo emankor eta zabal batekin baizik.

Bestela, gehauk itoko dugu Euskara pertsonalismoak sortzen duen seta-anarkian.

(DEIA, 1978-IX-14)

"Nire ikuspuntua" sailetik

"Ez gaituzte ulertzen"

Izen buru honekin, "no nos entienden", argitaratu du Fernando Savater idazleak *El País* egunkarian aipamena eta irazkina merezi duen artikulua.

Esaten du egia franko.

Egia, denok dakigunez, milaka aurpegiko irudia da; euskarak badu hau adierazteko esaera argi bat: "buru bezanbat aburu". Fernando Savaterrek, buruz argia denez, esaten ditu argiak diren bereak, eta, bestalde, ispirituz lokabe denez, interesgarriak aipatzen dituen bi muturretako euskaldun eta espainolentzat.

1.- Euskaldunak kexa gara beti. "Ez gaituzte ulertzen". Harritzen du Savater inguratzen gaituztenak hain kamuts izateak, eta gu hain misteriotsuak.

2.- Savaterren susmoa: "ez gaituzte ulertzen" esaten dugunean, "ez didate nik dudan arrazoirik aitortzen" pentsatzen ote dugun, edo eta beste hau: euskaldunen artean elkar ez ulertzearen ondorio sinplea besterik ez ote den.

3.- Bada Euskal Herrian arrazoirik espainolek gure arazoetan erakusten duten sentsibilitate ezaz kexateko: eskuin-ezkerreko espainolak nozitu dituzte betiko zentralismo patrioteroz apainduta: "hábleme en cristiano" dariela, berea ez den abertzaletasun guztiak irrazional eta antihistoriko bezala salatuz; espainolek onartu ezin dutena zera da, euskotarren abertzaletasuna ez dela gutxi batzuen nahikeria zentzugabea eta ezta orain jakobino berriei hainbeste gustatzen zaizkien gezurrezko *autonomia* berri horietakoa; aitzitik historia luzea eta egiazko sustraiak dituen, eta herriaren marjinazio luzeak ongarriztatu eta gero atzeraezinezkoa den nazionalitatearen sentipena.

Honaino, dio Fernando Savaterrek, euskotarren arazoa ulerterraza da.

Baina badira uler ezinak diren batzu ere.

4.- Ez da ulergarri eta ez garbi, haurdunari lau tiro jotzea, edo Euskal Herriaren izenean, zaurituta dagoen bat hotzean akabatzea.

5.- Honetan, okerrena zera da, "ezker politikoa" dena beste zerbaitez nahasten dela; honen ezaugarri ez baita maximalismo iluminatua, justiziaren arrazoi bidea baino.

Hitz batetan, ulertzen ez dena eta uler gaitza ere dena, borroka armatuaren jarraipena da.

"Buru bezanbat aburu" dio gure esaera zaharrak.

Horiek dira Fernando Savaterrek artikulua honetan erakusten dituen puntu nagusienak, berea den ikuspuntutik ikusiaz, noski. Ez gara denok eta denez bat etorriko, iritzi batzuek irazkin luzeak ere merezi lituzkete, baina, dena dela, hango eta hemengo, badago hemen denontzat zer pentsa.

(DEIA, 1983-VI-10)

Batasunaz aurrekari bat

Bokazioz eta hezkuntzaz kazetari naizenez gero, begirune handia diot hitzari.

Hitza ez baita gure funtsezko erremienta bakarrik; bada esandako hau, baina funtzio honen gaintetik, gainezka!, esan behar da hau izango dela gizonak bere baitan eta gero gizartezkoan nekezen heldu arazi duen inbentorik miresgarriena eta, alde batera edo bestera, gaur idazten duenak *aukera batez* erabiltzen duena.

Aukera honetan dago funtsean hizkuntzaren misterio itxia, eta, beste maila batean, arruntenean, hizkuntza berean idazten dutenen arteko aldea.

Hiztegi beretik zein hitz ezberdinak aukeratzen ditugun!

Eta aukeratutakoak zein ordenaketa diferentean tajutzen!

Gai honetaz pentsa arazi dit gaur darabilgun euskara idatziak orain dela ia gizaldi laurdena *Egan* aldizkarian (1960,3-6, 121-134) argitaratua izan zen saikakera bat irakurtzen ari naizela; ordukoz "Asaba zaharren baratza" idatzi zuen hizkuntzalari hau aspaldi ari zen, berezko duen talentu eta bihotz zabalarekin, hitzak "aukeratzeko" zegoen behar gorriaz.

Edozein euskaldunek badaki Koldo Mitxelenaz ari naizela.

Garai hartako kinken artean euskara *biziaz* ala *garbiaz* aukera egin behar zela garbi adierazi eta gero, gazteei justiziazko ezagutza eder hau egiten die: "Horregatik maite ditu gaurko gazte asko: tentaldiaren ihesi ez dabiltzalako, lohiaren beldur ez direlako. Bagenekien lehen euskara sail askotan lantze-zain zegoela eta halaz ere uko egiten genion maiz egin beharrari, behar bezain garbiro gauza ez ginelako. (...) Badakite, ordea, hori baino gehiago dena: norbaitek oker edo zuzen, trakets edo dotore, garbi edo mordoilo lantzen ez badu, lantzeke geldituko dela alorra. Egungo trakeskeriatik bakarrik jaioko da biharko edo etziko apaintasuna".

Mitxelenak aipatutakoak eta Ipar eta Hegoaldeko orduan gazte eta orain heldu, orduan eta orain Euskaltzaindiaren bitartez "ekin eta jarrai" euskaraz idazten ari izan direnak asko dira, behar izan ditu gure hizkuntzak gure gaurko komunikabideetarako euskara gai izan dadin.

Gaur hau esatea errazagoa da orain hogeitaka urteko giroan baino.

Mitxelenaren *Idaz Lan Hautatuak* ikasi nahiez berrirakurtzen ari naizen honetan somatu dut euskara egoera hartatik gaurkotasunera eta etorkizunera irtetzeko bidean jarri zuten haien gorazarre hau sartzeko gogo-beharra. Ni neu ere zorretan bainabil. Eta Koldo Mitxelenak buru argiz ikusi, bihotzez ekin eta hamaika zauriz markatua irten denari gaur ezagutza hau egiteari zilegi eta bidezko deritzat.

(DEIA, 1983-VI-12)

Herri batasunaren ukapena

Gure herriaren egoera politikoa larria da.

Espainiako estatua Euskal Herria ahultzeko ahalegin maltzurretan ari da. Ez da Estatutua bakarrik, gure herriaren unibertsitatea da, euskararen etorkizuna da, nekez berreskuratu dituen eskubideen ukapen labur-baldarra da, eta indarkeriaz ezarri nahi dioten zama berria, hau dena da gure herrian gaur jokoan dagoena.

Egoera larri honetan! dei bat: herriaren gehiengoak hautatutako gizonak, eta ofizialki egindakoa.

Badira familia osatzen dutenen hilera hertsia eskatzen duten unek, eta hasarreak ahaztuz agertzekoak, urrun bizi diren semeak hurbiltzekoak, anai baten aurka esandako hitzak irenstekoak, ozenki botatakoak ixilean pasatzekoak, ozpinak gozatzekoak, gauza guztien gainetik *Aitareen etxea defendatzeko* egin behar direnak elkarrekin egitekoak.

Herria osatzen dutenen kemenak *batzekoak*.

Herriaren Batasuna exijitzen duten horietakoak.

Herriak badaki botoaren bila esandakoetatik estuasunetan botatzen den deiadarra bereizten.

Euskalduna denak badaki aita batek elkar ondo eramaten ez ziren semei eman zien adibidea: Bildu zituen seiak, eta gazteenari abar bat eskuratuaz esan zion: "Hautsiko al duk abartxo hau?", eta gaztetxoak "klik" batez bi zati egin zuen. "Orain bildu sutarako daudenen artean lodi berezko sei –esan zion berriz–, eta eman anai nagusienari..., ea hik, Joxe, sortatxoa eskuaz hausteko kemenik baduan." Seme zaharrenak egin zituen ahaleginak, eta alperrik. "Hauxe diotsuet –hitzegin zien aitak–, sakanabaturik bizi zareten anaiak banan bana arerioaren eskuetan jostailu zarete, baina elkar egiten baduzue, ez zaituzte inork menderatuko."

Adibide sinpleak esangura handia du.

Herri Batasunak ez du Lehendakari Garaikoetxearen deia entzunaz bereak dituen puntuei uko egin beharrik. Aski du joan eta auziaz dituen asmoak erakustea, legezko denez. Ez du honetarako defendatzen dituen printzipioen bizkarrezurrik okertu behar, ez eta bururik makurtu behar ere. Edozein herritan gobernuak hartzen ditu bi muturretan aurkakoak dituen alderdietako buruak eta deiari erantzuten duenak ez du hurbiltzearekin ezer galtzen.

Bestelako joera, integrismo huts eta ahula da.

Eta honek ez dio Euskal Herriaren instituzio nagusiari arrotzen begietan kalte besterik egiten.

(DEIA, 1983-VI-18)

Guri porruak sartu nahi

Badira barazkiak *eta barizkiak*: Batzuk jatekoak dira, besteak ez, batzuk hazitan ereiten dira, besteak landare moduan sartzen lurtean. Azken horietakoa duzu porrua: zahartzen dena eta irentsigaitz gertatzen dena.

Porru mota hau dut nik orain gogoan.

Politikan, politikakeria batzuetan behintzat, nahasmenetan sartzen gaituzte. Hemen gaude une honetan, Euskal Herrian, auzokoak gure baratzean gaez eta maina txarrez aldatu dizkiguten porru batzuk berez eihartu zain, ez baititugu behar eta nahi. Hala ere, hor dihardute eta orain egun argiz ere, ikusten ez bagenitu bezala, gure protestei entzungor.

Eta dena, gure onerako behar ez ditugun porruak luzatu eta gizendu daitezten: LOAPA dela, ZEN dela.

Maitasunak baditu ustekabeko fintasun hunkigarriak!: iragarkia, anuntzioa ere ordaindu dute egunkari guztietan guk nahi ez dugun ZEN delakoaren propagandarako: "El plan ZEN no es más que un plan piloto para la seguridad ciudadana de Euskal Herria". Ikus dezakezun bezala, hau dena gure segurtasunerako egina da, inork gure baratzean honelako porrurik sartzea nahi ez badugu ere! Ustekabean, maite zaituen norbaitek (andregai bazina hutsa!) bihotzak eraginda eskeintzen dizun erregalia dirudi. Zuk onerako den edo ez den jakin behar zenuke ba! baina ez, Frankok geuri komeini zitzaiguna berez zekien gisa, sozialistek ere badakite, jakin, gure beharrak eta nahiak inbutu beretik pasatzen direla. Porru hau gure baratzean sartu, Santiago Armatuari egindako errogatibak ekarritako ur bedeinkatuaz busti eta presupuesto handiko eguzkiaren zain daude, porruak bezela lau eskualdetako hego-Euskal Herri hau (azkenik!) poliziar eta txibatoz hornitzeko.

LOAPA-ko porrua ere gauza bera da.

Esan dugu, guk ez dugula honelako porrurik jaten, ez digula gurea den urdail delikatuan onik egiten, kexatu ere egin gara baina honen propagandarekin erantzun digute. Hala ere, gu zinez gogorrek garenez, ez dugu Espainia bertako lege barrutian eta Espainolez idatzia dagoen paper sakratuetan aitortu zizkiguten gure eskubiderik orain galdu nahi.

Gero, alderantzikatu dugun zerbaitekin saiatu gara, ea asmatzen dugun: Euskal Legebiltzarrak, alderdi guztiek batera eta PSOEkoak tarteko direla Euskararen Legea egin dugu, gure herriarentzat ona delakoan, eta ez! gure auzokoez ez dute uste eta, errekurtsio baten porrua, hirugarrena! aldatu digute gure baratzean.

Gureak nahiko ez bagenitu bezala!

(DEIA, 1983-VI-20)

Euskal geografiaren bereiztasunak

Herriak, geografiak behartzen dizkien harremanez markatuta geratzen dira betiko.

Euskal Herria, besteak bezalaxe.

Hala ere, Euskadi, eta politikazko boluntarismo batek eraginda, urte luzetan gorde dugu, eta landu ere, itsaso urdin eta mendi berdez osatutako lurra eta basarritarrez, arrantzalez eta artzainez jendeztatuta bakarrik balitz bezalako imajina.

Lur lau idor-horiak ezin zitezkeen gureak izan.

Euskal Herriaren geografia eta historia inon erakutsi ez zizkigutenez gero, gehienbat Bizkai-Gipuzkoan sortu zen abertzaletasun suhar batek eragindakoa osatu dugu.

Gure kalterako.

Imajina honek eragindako ekintza batzuk ez dira onuragarriak.

Geuk beste herriengandik ezberdintasunak baditugu, baina baita gure artekoak direnak ere, eta hemen, gainontzeko eskaletan gertatzen den legez, geografiak eragindakoak izan dira.

Jesus Altunak ondo erakutsi duen bezala, badira Euskal Herrian geomorfologikoak diren bi alderdi nagusi, mendi gailurrek dibujatzen duten *hegi edo linea* batek Kantabriar itsasora edo Mediterraneora urak joateko bi *isuri aldeak bereizten dituena*: *Iparreko* isuri aldean daude Zuberoa, Nafarroa-Beherea, Laburdi, Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroako zati txikia; eta *hegokoan*, Araba osoa eta Nafarroaren zatirik handiena.

Hau *orografiaz*, lurraren formak agintzen duen arabera.

Bestalde, *inguru giroz* adierazgarri ziren lau area: 1. Nafarroako Pirineoan dauden mendi gailurrak; 2. Gipuzkoa eta Bizkaiko haran babestuak; 3. Laburdiko iparraldean duden lautada hezeak, eta 4. Erriberako lautada idorra.

Hau dena ondorio batzuen iturri da:

Kantabriar itsasora jaisten diren ibaiak, zuzenean neurtuta 40 kilometroko tartea besterik ez dago; honek, lurren erosio bertikala sortarazten du, eta haran sakonak. Euriak handiak direnez gero, ibaiek ubideko bi bazterretan dauden lurak eramaten dituzte, eta honek ez du laborantzako lurterrazik formatzen uzten.

Mediterraneorako isuri aldean oso bestela gertatzen dira gauzak: Ebroren iturritik hasi eta bokaleraino askoz ere bide luzeagoa dagoenez, maldaren makurdura txikiagoa eta patxadatsuagoa da, noski, haranak zabalagoak, eta, bestalde, ibaiak sortzen duen erosioa moderatuagoa, eta lurterrazak zabalagoak.

Kondizio horiek denak gure herriaren historia politiko eta kulturean eragin handia izan dute.

(DEIA, 1983-VI-26)

Bolivar askatzailea eta eliza

Historian zehar Elizak maizegi jokatu du politikan, eta honek dituen arriskueta erori ere.

Guhauk ongi ikusi eta nozitu izan dugun bezala.

Espainiak Ameriketara zituen koloniak askatzeko borroketan Simon Bolivar XIX.eko hasieran sartu zenean, Eliza izan zen aurkitu zuen oztopo handienetako bat. Erregeak Espainiatik bidaltzen zizkion gizon eta armez gainera, zeruko aingeru eta santuak ere aurka zituen; zerukoetan ere Fernando VII.ak agintzen bait zuen.

Caracaseko Artzapezpiku zen Coll y Prat, katalana, lekuko.

Oso une txarrean bidali zuten gizona baldarkeriak egitera, Caracasarrek Independentzia oihukatu zuten 1810 urte berean heldu bait zen, eta Monarkiaren agindu estuen sokaz lotua. Noski, ahalegina eginda ere ez zuen Erregearen gustokorik egin, eta honek bota egin zuen.

Hau dena nahiko jakina da; hain jakina ez dena, zera da: Bolivarrek borroka luze honek iraun zituen hamabi urtetan (1810-1823) Vatikanorekin izan zuen harreman politikoa.

Hau jakin arazi diguna Zumarragan jaio (1810) eta Erromako Gregorianako irakasle izan zen *Pedro de Leturia* josulaguna izan zen. Honek aztertu eta argitaratu zuen: *Acción diplomática de Bolívar ante Pío VII*. Orain, Juan A. Egurenak zabaldu du:

"La política religiosa de Bolívar en la crítica de Pedro de Leturia" izenburu duen idazlan batean, Eusko Jaurlaritzak argitara berria duen *El Bolívar de los Vascos* liburuan.

Hara lan argi honen puntu nagusienak:

1.- XVIIIan, gotzaiak eta beste izendatzeko ahalmena Aita Sainduen eskutatik erregeenetara pasa zen. 2.- Bolívarrek Espainiako monarkiaren ordezkariak bota eta errepublikak sortzen hasi zenean, Herri Errepublikaren mende jarri nahi izan zuen. 3.- Elizak Ameriketako herrietan eragin handia zuen, noski. 4.- Eragin honen suak bazuen ausporik: Pio VII.ak 1816garrengo Enziklika bidez *agindu zien Ameriketako gotzai eta fededunei Erregeari zor ziotela zintzotasuna eta menpea*. 5.- Bolívarrek egin zituen, ordezkari bitartez, ahaleginak. Alferrikan denak. Pio VII.a hil, eta Leon XII.ak oraindik itsu jarraitu zuen Errege Katoliko zen Fernando VII.aren aldeko enziklika batean (1824); hiru urte gero (1827) Aita Sainduak Bogota eta Caracasen falta ziren artzapezpikuak izendatu behar izan zituen, eta ez edonor, Bolívarren alde borrokatu ziren bi elizgizon baino.

Bolívarrek keinu politiko batez azpimarratu nahi izan zuen gertaldia: bankete handi bat eskaini eta bertan hitz gogoangarri horiek esan zituen: "Elizaren eta Colombiaren onak alkartzen dira gaur: zuen bitartez lotzen dira sakratuak ziren zero-lurren lokarriak".

(DEIA, 1983-VII-4)

PSOE-n solidaritatea eta demagogia

PSOE-k hemen adierazi duenez, datozen hauteskundeetarako gertatzen ari den kanpaina *solidaritatean* oinarrituta egongo da.

Euskadiko autonomiaz ari da noski.

"Solidaritatea" hitz polita da, esangura sakon eta ederrekoa; "askatasuna", "demokrazia", "herrikoitasuna" eta "nazioartekotasuna" bezala; baina erabilkerarekin jertze eta barrengo elastikoarekin gertatzen den madura, errazegi egokieratzen diogu bakoitzak berea duen soinari.

Eta kontzeptuak ez dira trapuak!

Zerorrek aukera exenpluak; internazionalak, nazionalak, alderdiartekoak eta pertsonalak; orain PSOEz ari bagara ere, hemen ez dago salbuespenik.

Baina orain Euskadik estatu honetan dituen bizilagunenganako "solidaritatea" dugu auzitan, eta bereziki sozialista espainiarren ahotan; *atzo* oposizioan, ez zuten gauza bera esaten, baina *gaur* bai, aginteak sortzen dituen kondizionamenduak berezko zailtasunak dituelako, eta berez Espainiako sozialismoa oso! zentralista delako; erdia nazionalismo espainiarrak eraginda, eta gainontzekoa iraultzarik gabeko jakobinismo demagogikoak bultzata. Zezenak bezala dabilta: eskuindarrak zapi gorriari erasotzen dion legez, ezkerreko horiek ere badituzte fobiak, eta horien artean, eskuinekoek duten bera, gure ikurriñak esan nahi duena.

Baina aipatutako *solidaritateaz* mintza gaitzen.

Edozeinek daki hitz honen muina *elkarrekiko obligazio anaikorretan* datzala. Honetan Euskadik argi eta zabal erakutsi du bere agintarien ahotik, ofizialki, solidaritate horri erantzun garbia ematen ari dela eta aurrera ere emango diola. Baina sozialista espainiarretan auzia ez da legezko harreman ekonomiko honetan geratzen. Konstituzioan ezagutu ziguten autonomiaren eta demokrazia beraren ispiritua zapaldu nahi digute. Estatu honetako partaideak, 17 Autonomia! *denak berdinak izatea* nahi dute. Nola berdinduko gaituzte herrikoitasunean berdinak ez garenak! Gu nazionalitate bat gara, (eta ez bakarra), Konstituzioak berak aitortzen duenez gero; geuk hizkuntz-arazo larriak ditugu, geuk geure historia dugu, gure arazo nazionala ez da inbentoa, egoera larria baizik, eta ONUko Gizonaren Eskubideak babestua dagoena. Zer jokotan sartu da PSOE? Frankismo garaiko argudioen kinkaileria guztia atera behar ote dugu berriz?! Ez al da, orduan, hemen Nazionalitateen ezagutza aldetik ezer aldatu?!

Gu herri bat garela aldarrikatzen hasi behar berriz!

Agintekeria honen bidetik ez dira hemen gauzak konponduko.

(DEIA, 1983-VII-5)

Belaunaldien arazoa Euskadin

Beti kezkatu nau gai honek: nola ingurugiroan eta bakoitzak bere baitan hain erraz sumatzen dugun Euskal Herriko belaunaldien arteko borroka, argia izan daitekeen bidean azaldu. Ahalegin bat Donibane Lohitzunen egin nuen 1974ean, han exiliatu artean nabaritu nuen giro tristeak eraginda.

Orain Euskaltzaindiak Piarres Lafitte jaunaren omenez argitaratu duen liburuan irten da (Piarres *Lafiteri omenaldia*, Iker-bi, 1983) ordudanik gordea zegoen lana.

Uste dut aztertu nituen argudioak hemen laburki aipatzea ez dela alferrikakoa izango.

Belaunaldien arteko eztabaida zaharra da, aita-semeen ikuspuntuen artekoa lekuko; baina belaunaldien arteko diferentziak handitzen joan dira aspaldi: 1) gertaeren eboluzioa (batzuetan iraultza ere) komunikabideen eraginez asko bizkortu delako, eta 2) fenomeno beronek gizakia informatuz gero: lehen ikusle huts, pasiboa, zen gizonak, gaur gertakizunen tarteko denaren halako ilusioa nabaritzen duelako.

Baina, ona dirudien egoera honek, badu txarrik ere: *inkomunikaziora bultzatu du gizona*.

Zergatik? 1) gizarteko eta politikoak diren lorpenek, delako *garaikidetasuna* sortzen dute, eta, hala bakoitzak bere *garaikoekin leiala izan nahi du* eta garai honetako "egia" defendatzen du, besterik ez balego bezala. 2) Gertakizunak badu denentzat ondoriorik, baina batez ere gertakizuneko une horretan gazteak direnentzat, gertakariaren ondoreak eragin luzeagoa izango duten horientzat. Bidezko da, bestalde, etorkizun luze hau aurrean ikusten duen gazteak berez deskubritu nahi izatea; horiek antzindariak egindakoarekin konformatuko balira, ez litzateke ezer berririk sortuko, ez aurrerapenik egingo, eta aurrerapenik gabe, zibilizatorik ez dago. Bada gazteek sinesten duten beste

zerbait: *ekintzarik efikazena zuzeneko delá*, konturatu gabe, artezko bide hau dagoeneko aitonek erabili zutela zoritxarrez, bando bat bestearen aurka eratuaz.

Abertzaletasunaz: batzuk besteei aurpegiatzen dietena hau da: nor abertzaleago! Bada soluzio bat baino gehiago; ahaleginetan ari direla zahartu direnek ikusbide bat dute, berriki hasi direnek, bestea; bestalde, bien bitartean mundu osoa aldatu zaigu gure inguruan, bai gizarte, politika eta erlijio mailan ere, eta hau eztabaidatzera ez gara pakean eta buruz hurbiltzen, haserre bidean aldendu baizik.

Baina borroka antzu honetatik irten behar genuke, badugu honetarako burua; hemen ere biderdiaren bila saiatu behar genuke bi muturretan jarrita geratu garenok.

(DEIA, 1983-VII-6)

Belaunaldiak Catalunyan

Herenegun eman nuen ikuspuntua belaunaldiaz izan zen, eta, noski, gure artekoaz aritu nintzen.

Lana agertu zen egun berean, kasualitatea, Catalunyakoaz arduratzen den bat heldu zait eskuetara. Jaso berria dudán liburu hau nire lagun Josep Miret i Monsó-k Venezuelán idatzi eta Bartzelonán agertutako liburuá da: *La autoridad paterna y el entendimiento con los jóvenes*, (1). Belaunaldiari dagokion zatia ez da berea, psikiatrarena, hitzatze edo epilogo modura idatzitako Carles Ulises Moulines-ena baizik: "Entendimiento y conflicto entre generaciones".

Lan hau konkretuki Catalunyari eta aldi berezi bati lotua dago: 1930-1966 arteko hiru belaunaldiri. Honetarako, Ortega y Gasset-en eskema darabil: Belaunaldi batek duen eragin historikoa hamabost bat urtekoa da, eta tiroaren parabola antzeko lerroa deskribatzen du.

Eta erreferentzia nagusi bezala, Gerra Zibila.

Kontestu honetan harturik, aipatutako 35 urtetan hiru *belaunaldi berezi ditzakegu*. 1) Errepubliká garaian jokatu eta gero gerra egin behar izan zutenak; belaunaldi baten goren punta eta hondatzea berekin dituená. 2) Gerrondoá. 3) Honen ondorengoá, Espainiaren liberalizazio eta Europeizaziokoa, 1966 arte.

Hau eskema hutsa da, noski, ez egia soila.

Egilearen asmoak hobeto uler ditzagun, hara ematen dituen kriterio batzuk. a) Errepubliká eta gerrako gazteak, 1948-50 urtetan gazte zirenengandik (1-2) pentsamoldez oso ezberdinak dira. b) Horiek, berriz, hurrengo 1964-65.goko gazteen belaunaldikoengandik (2-3), oso ezberdinak. d) Gezur antzekoa badirudi ere, lehen aipatutako belaunaldiak zer ikusi gehiago du hirugarrenarekin (1-3) bigarrenarekin baino (1-2).

Lehenengo eta hirugarrenaren (1-3) artean, dio egileak harreman errazagoak gertatzen dira: "bere ustez, buru egitura (estructura mental) berdinekoak dira, historia, politika eta ekonomia aldetik inguramen bedintsuagoa izan dutelako. Ez da gauza bera gertatzen bigarren eta hirugarren (2-3) belaunaldien artean; "hitzegitea bera ere zail egiten zaigu"; bigarrenak *ezer egin ez dutenen belaunaldia* dirudi, lanak eta goseak pasa

ondoren futbolean edo zineman murgildu izan dena; hemen ere egin behar dira salbuespenak, bestetan ere egin behar diren legez.

Bada hemen, behar bada, gure kasurako puntu mesedegarririk.

(1) Editorial Nova Terra, Barcelona, 1970.

(DEIA, 1983-VII-8)

"Domuit Vascones!" eta tradizioa

Hitza, gizakiaren bereizgarririk hertsiena da.

Hasieran hitza izan zenez gero, pasa da mundua sortu zenez geroztik berez sakratua geratu den aurren eta azken hitzik; bien bitartean, gizakiaren hitza, hitza agintari denean, *ukatzea* eta *jatea* pekatu da; hitz *harroak* eta *xuriak*, tristeak, eta *isilak* eta *mutuak* diren hitzak ukigarriak.

Bada hitz *arruntik*, bestalde, eta hitz horien artean, bizidun guztiak legez, badira jaioberriak eta hiltzen ari direnak, eta baita usarioz bizirik badaude ere, erabileran murriztu eta pixka bat lotsatzen hasiak direnak.

Honelako bat dugu "tradizioa".

Nire ikuspuntu horietako batean ("Jainkoa pixatu nahi dute"), aipatu nuen nola hitzak, komunikazio-bide den hizkuntzak, Darwinek ikusi zuen *eboluzioaren* mekanismoa bera aldatu zuen; ez neuk esana noski, biologo ospetsua den Alister Hary doktoreak eta Sir Julian Huxley-ek; ba pentsabide honen arauera, *tradizioa* biologiarenean lan gailu da gizartean eta, noski, herri bakoitzean.

Hau da berriz PSOE-n eragin zentralista-jakobinoak gogararazi zidan zerbait. Nazionalista espainolek, bai fletxadunek eta baita arrosadunek ere, jarraituko dute gure herri bezala jatorrizkoak ditugun ezaugarriak galtzeko ahaleginetan. Frankok aginkeria hutsez eta egur gorri bidez, eta orain demokrazitxurako zapalgailu legalista handi batez, *Konstituzio espainola horiek nahi duten bezala interpretatuaz*, geuri emandako hitzak janez. Horiek dira gaurko godoak! Mundu handian gure txikia den herriaren gainetik pasa eta gero ez litzateke ezta Joxe Migel Barandiaranek aipatu zidan munduko lorategian *euskal lore bakarti* hura ere geratuko.

Zer egin du PSOE-ek inoiz Euskal Herrian, programetan, ekintzetan, itxurakeriaz besterik ez bada ere!, gure herri hau herri izaten jarrai dadin?!

Espainolaren zapalgailuaren mehatxua beti!

Gurearen orde, bereak dituen tradizioak, espainolaren ispiritu antzu eta anker horren aginkeria! Espainia eta Frantzia arteko herri sufritu hau bereak dituzten lore, belar txar eta hondakinez ere betetzen, beste "una vez por todas" batekin, horien arbasoen antzeko "Caput Vascones!" orain aldarrikatuz.

Eta badakigu honetarako gure *hitza*, gure aberriaren giltza!, galtzea nahikoa dela.

(DEIA, 1983-VII-11)

Garaikoetxea Madriler

Bada politikan, beste errazagoak izango direnen artean, eginkizun latzik, eta horietako bat Madrilgo plazara gure herriaren eskubideak defendatzera joatea. Doanak badaki tradizioz, eta berez ere, argi esandako hitzak kontrarioaren belarri motzetarako bidean ilunduko zaizkiola, Madrileko aire zaharra dela hau; hitz berak ez duela aire hartan eta hemengoan zentzu bera, eta duda-mudatan hiztegi hila joango dena bere etxean nagusi sentitzen dena izango dela.

Zerbait egin du gure Lehendakariak hasieratik ongi: alde zurretik EFE bitartez Felipe Gonzalezek jakin nahi zituenak garaiz eta egia borobilez esan dizkio Karlos Garaikoetxeak.

Hala, biak daude bada oharteraziak.

Lehendakariak esandakoen artean, hiru puntu ditut gogoko:

1. Gernikako Estatutuaren murriztea LOAPArekin hasi zen; hau UCD-PSOEk, eta Euskadiko Jaurlaritza eta indar politikoengandik gordeta, eta horien bizkar!, egina izan zen. Er dago legez, ez gizabidez, laido hau xuritzetik. Uste genuen oso-osoa UCDren esku berri, soila, zegoela Euskal Herriari egindako itsusikeria honen atzean, baina PSOEk bakarka erakutsi digunez gero, ez du eskuineko eskuaren beharrik zimaurretarako, ezker nahikoa duela. Esan, bestela, PSOE, LRU, LODE eta beste zerekin eskribatu dituen.

Horiek denak guk aukeratu ez genuen Konstituzio azpian, baina joko garbiz, gero gure naziotasuna bereziki ezagutu zuen eta geuk onartu genuen Autonomia zazpi giltzez itxi digute orain demokraten agintekeria bidez.

2. Estatutuaren interpretaziorako giltza nagusi horiek Madrilen galdu dituzte, eta Konstituzioa bera den giltzarriaren gainetik "ganzúa" edo gako gaiztoz ari dira gure nortasunaren atea bortxatu nahian. Baina, kasu!, gakoak ireki dezake atea zerraila hautsiaz, eta honez gero edonor sartuko den gure kezka, eta honek gudan izango duen eraginaz, ez dadila inor eskandalizatu.

3. Bada Euskadin, eta neu horien artean, PSOEn joko maltzur hau dena herriak emandako agintearen gainetik edo azpitik egindako joko beltzaren mende geratu ote garen susmoa. Hau honela bada, herriak jakin behar luke menpe hau gehien nozitzen hasi denak babesik baduen edo beste duintasun bateko bide hertsu edo satorbideak egiteko gorputzez, edo arimaz!, arintzen hasi behar duen.

Hiru puntu horiek hemen uzten ditut zintzilik.

Gauza bat ausartzen naiz Garaikoetxea jaunari esatera: Madril plaza zaila izan dela beti zezenetarako, gutxien esateko; gure herriak badakiela Lehendakaria nor den, eta konfiantza osoa duela, egitekoa betetzeko behar duen guztia berekin duela; eta, batez ere jakin beza, ez doala bakarrik, jendez eta ispirituz gehiengoa den herria han duela gogo biziz berekin.

(DEIA, 1983-VII-15)

Bolivar eta Espainia

Badira ulergarri ez diren gauzak, eta horietako bat, Espainiak Bolivarrenganako duen bat bateko mirespen handi eta *betikoa*.

Orain hil zela mende eta erdi pasiak (1830) direnean.

Martí eta Rizalengatik sentitzen duten berbera.

Nik esan nahi dudanaren exenplua: orain arte ez zen munduan zehar zabalduak dauden larogeitaka *Sociedad Boliviana* izeneko instituzioen artean Madrilekoa agertzen, eta orain, okasiorako, presaka xamar sortu berria dute jaio zenetik Bigarren Mendeurrena mundu osoan eratuko diren ospakizunetarako aproposa.

Espainiako buru den hiria Caracasen falta ez dadin.

Ez dakit ikuspuntu honen irakurle artean eskola garaian Historiaz ari zitzazkigunean Simon Bolivarren aipamen maitagarririk entzun zuen norbait baden.

Gerra Zibilaren garaian ere, bataloiak bataiatzerakoan, izan zen euskalduna zen norbaitek haren oroigarri jarritako: "Bolivar" bataloia; eta ez dakit Espainiakoen artean, nahiz zuri, nahiz gorri, honelakorik gertatu zen. Bestalde, beti kontu handiz gaiak ukitzen dakien *El País* kazetak berak ere badu kritikagarri den zerbait. Uztaialak 17, igandean, argitaratu duen asterokoan, bere eginbeharra nolabait justifikatu behar zuen Luis Yañez-Barnuevo jaunak, Instituto de Cooperación Iberoamericana-ko lehendakariak, leku gutxian lan handia egin du; 46 lerro laburretan hiru puntu hauexek aipatzen ditu: 1- "Hablar de la vigencia de Bolívar sin referirse a España presentaría un escenario incompleto". Gaizki idatzia badago ere, igertzen zaio funtzionariari nekea eta esangura, eta halaxe da, Bolivarren obsesioa hauxe baitzen: Espainiak diruz eta armaz bultza ta milaka gizon bere atzetik bota zizkion (orduan "insurrecto", "criminal" bait zen) lorik egiteko betarik ere eman gabe. 2- "Si queréis hallar la fuente vital de Bolívar la encontraréis en España porque Bolívar es español hasta lo más hondo de su alma, como Ruiz Díaz, como Cortés, como Pizarro". Parregarri dirudi, baina Venezuelan ez diote ateraldi honi parrik egingo. 3- "Fue en Madrid, bebiendo en las fuentes de los ilustrados, especialmente el Marqués de Ustáriz, donde adquiere Bolívar su talante liberal". Madrilen, dio; ez hiriko liburutegiren batean, Ustaritzeko Markesaren etxean baino!; noski, hor iluntzean zegoen penintsulan Ilustrazioa nola sartu zen eta nondik nora ibili zen ez dakienak sinets lezake Madrilek honetan izan duen parterik!

Honek adierazten duena da, Espainiako gobernuak eta inguruan dabilzan batzuk egiten ari diren axaleko politikeria hau zein ahula den; bai Bolivarrez, eta, bide nabar, Askatasunaren zentzuaz ere; ahula eta oportunistak.

Gure herriarekin gaur bertan darabiltena lekuko.

(DEIA, 1963-VII-21)

Bolivar eta independentzia

Gizarteko iraultza bakoitzak baditu berezko eraginak, bideak eta helburuak.

Espainiak Ameriketara zituen kolonietakoak ere bai bereak.

Hemen ez zen herri xehea altxa; aitzitik, altxa zirenak burgesiako gazteak izan ziren; gazteak, hori bai!; eta lehenengo pausoetan, herrian aurkitzen zituzten oztopoek kezkatu zituzten gehien; herri xeheak ezin bait zuen uler bertako señorito haiek herri arruntarentzat gauza hoberik erakartzeko gauza izango zirenik; eta, gainera, urrutiko nagusikeriak bazuen zeruaren babesik, Eliza eta Erregea batera baitzebiltzan eta elizgizonen oharrak entzuten hasia zen herri soila iraultzaileen aurka.

Gauzak ez ziren, beraz, hain sinpleak.

Eta zer zuten burgesek Erregearen aurka?

Askatasunaren argia falta zitzaien gazte horiei; Europatik etorri eta Erregeari serbitzen belaunaldietan hor jaiotako, bertako, zirenek, herriaren ardurak eta lanak bereak zituzten, baina aginte politikoa, Erregeak gordetzen zuen zuhur eta zitalki. Zentralismo espainolak badu tradiziorik, eta txarra! Bestalde, ikasiak ziren gazte horiek Ipar Ameriketako iraultza zuten exenplu gisa, eta Frantziako Iraultzaren eragina; lehenengoak pentsarazi zien herriaren askatasuna lortzea *posible zela*, bigarrenak, askatasun eta justiziaren egarria biztu zien.

Gainera, inoiz saiatze ezkerotan, orain zen garaia, Espainiako monarkia Napoleonen aurrean makurtuta zegoela.

Isilpeko bilerak eta errepresioak tarteko, laster lortu zuten Caracaseko Udalean *klase gehienen* ordezkaritza antzeko zerbait, eta 1810eko apirilak 19 zituela izendatu zuten lehenengo Askatasunerako Batzarra.

Espainiaren ordezkaria, Enparan Kapitan Jenerala, bota egin zuten.

Hemendik hasi zen 15 urteko borroka odolko eta luzean, jarri zuen Bolivarrek bereak zituen talentua, ausardia, kemena eta eroapenez gainera ondasun guztiak.

Zer geratu zitzaion egiteko Bolivarri Espainia makur erazi eta gero?

Bolivarren ametsa ez zen Hego Ameriketako herriak agintekeriatik libratzea bakarrik izan, herri horiek, Iparrean gertatu zen legez konfederazio bidez elkartzea eta indartzea baizik. Baina, noski, Espainiak Hegoan ez zituen ingelesak Iparrean eraiki zituen demokraziarako hautamen bide eta egiturak antolatu eta Konfederazio bideak sortu; hau ez zen Bolivarren errua izan, espainolena baizik.

Mendetan egindako kalteak, bai han eta bai hemen, nola zuzendu orain, milagrorik gertatzen ez den XX.eko sasoi honetan!

(DEIA, 1983-VII-23)

Unamuno eta Madrileko diskriminazioak

Campionen exenplua ondo datorkigu euskaldunei Madrilen hango ez diren edo *hango egiten* ez diren idazleak edo beste alorretako profesionalak nola hartzen dituzten ikusteko.

Oraintsu Grosso nobelagile andaluzak hau bera esaten zidan.

Baina Campionen kasu honetan bada adierazgarri den zerbait: Don Miguel de Unamuno bera da, Campionen balioaz konturatuz gero, honen nobela baten kritika egiterakoan (1) zekenkeria ezagun hau salatzen duena: "Vuelve a presentarse el señor

Campión en el mundo literario español con una novela (*Blancos y negros*) que no sabemos si correrá la misma injusta suerte de algunos de sus anteriores trabajos, no conocidos en general cuanto merecen serlo. Es el señor Campión, en efecto, una de las víctimas que los más de los críticos profesionales sienten hacia cuanto de Madrid no sale. (...) El comentar la última producción de la más lamentable decadencia (...) impide a la cooperativa crítica fijarse en trabajos como aquel briosísimo y hermoso ensayo sobre Víctor Hugo que doce años ha publicó el señor Campión en Tolosa de Guipúzcoa (!!!)".

Mirespen seinuak ere Don Migelenak dira, noski.

Bilbotar ospetsu honek berak ere bazukeen gai honetaz beraz bere baitan zer pentsa eta hausnartu. Bilbon eta euskaldun eta euskaltzale bezala bere burua nabarmendu izan balu, ez zuen inoiz izan zuen ezagutza izango, ez eta Salamankako errektoregoa irabaziko; ezta espainolen atxikidura hura, eta hau, irabaziko bere herritarren aurka eta bere jatorriko hizkuntzagarako gutxiespena erakutsi izan ez balu.

Madriren prezioak jartzen dizkiete ohoreei eta postuei.

Gure Barandiaran bat, Mitxelena bat, Madriren eta hango serbitzuan ari izan balira, bestelako itzala eta ezagutza izango zuketzen Estatuarengandik.

Bolívarrek ere, orain ondo hila dagoenean eta hark irabaziak eztabaidarik ez duenean, eta, bestalde, haren laudakizun bidez espainolak izan ziren lurretako gizonen Espainiaren garaiera politikoa jasotzen lagundu diezaieketenean, orain, beraz, agertzen da panegerista merkerik, hitz txuriskaz jarioan, bizirik aurrean eta aurrez aurre zeuzkatenean "matxinatu" eta "traidore" baziren ere.

Campioni ez zizkioten barkatu Don Migelek kritikan aipatzen zituen balore horiek:

"Las tendencias y sentimientos del autor, su ardiente regionalismo, su odio al jacobinismo centralizador y al unitarismo español".

(1) "Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas e Hispanoamericanas". Madrid, año III, nº 2, febrero 1898, págs. 59-63. Vol VI Obras Completas. Afrodisio Aguado, S.A.

(DEIA, 1983-VII-26)

Txapelokerrak eta memoria zaharra

Lau belaunaldi bildu gara etxean Deun Iñaki bezperan: 84 urteko ama, senar-emazteok, gure bi alaba eta horietako baten 17 eguneko haurra.

Seme zaharrena atzerrian bada ere seinale polita izan da elkar sentitzean somatu duguna.

Haurrak eta beroak agintzen duten biagoa bota eta gero Bidasoako bokalera begira dagoen laugarren bizitzako terrazatxoan eseri gara guztiok, haurra sehaskan lo, gaurko haize alfer-epela bizkortu zain. Bat batean hegazkin hotsa, gero eta hurbilago eta zaratatsuago eta hemen dugu balkoi aurrean zerutik zintzilik bezala helikopteroa, handia eta berdea, begi gorria keinuka, barruko gizonenak etxera so, miaketan!

Ez genuen inoiz, filmetan ezik, honelakorik ikusi!

Haurra jarri da nigarrez; ama, bi tronbosis jasan eta gero hitza asko moteldu zaio, gortu da, baina begiak ikusten duen pittin guztia agerkundeari josita, uler ezin; geuk Hondarribian gaur arratseko manifestazioaren berri badugu behintzat, bertako gazte bati, Pello Mindegiari, geratzen zitzaion begi bakarra ke-poto horietako batekin txapelokerrek Errenterian begi-begian asmatu ziotela eta!, itsutuko den beldur gara herrian. Herritasuna sakon sentitzen duen Hondarribiari gaiztakeria hau sakon sartu zaio bihotzeraino. Laster ditugu berriak: txapelokerrek kaleak ere hartu dituzte, tanketa ta guzti...

Ama geratu zait begira begira, susmatu duena egia baita: "guardiazibilak?!", esan dit ahal duen moduan. Lasaitu dut ahal dudan bezala, eta bere baitan geratu da itsasoari begira... nik neuk ez dut nire irudimena asko behartu behar ama ikusten jarri den filmea niregan, neure baitan, pasatzeko: 1934ko iraultza, aitaren bila datoz guardiazibilak, Hernaniko iloba bati bi eguneko babesa eman diolako Ondarreta eta Guadalupeko fuertera eraman zuten; 1939: Bartzelonatik bueltan herriko txapelokerren mutur hezurak ikusnera behartu eta senarra eta semeak nondik nora zebiltzan galdera estuak; 1940: alemanek Hendaiaraino heldu zirenean seme zaharrena, neu, Donibanetik Andoainera etorri behar eta ingandero agertu behar nuen kuartelera; 1942: Afrikara merkantziako bagoi itxiaz osatutako tren berezian eraman gintuzten euskaldunak maiatzeko igande batez, eta astelehenean goiz etxean zituen amak txapelokerrak, bultzaka, ea nora alde egin nuen. Bien bitartean haur egin berria duen alabak kontatzen ditu manifestazioetan jasandakoak; txapelokerren Lorca-txarolaren dizdirak aise esnatzen digu memoria zaharra.

Hilak bakarrik geratzen dira majia honetatik libre.

Haurrak ezin du ezer ere esan, baina esango diote handitzen denean: 16 egun zituela Hondarribian bere bistan gertatua, gure herriaren memoria zahar-beltza eten ez dadin.

(DEIA, 1983-VIII-2)

Drogaz akabatu nahi digute gaztedia

Adi ezazu, ez da aspaldi gure artean zebilen susmoa bakarrik; bada zehatzagorik!

Joan Ignacio Andres Ituñok Bilboko III Instrukzio Auzitegian egin dituen deklarazioak: "Polizia heroina partitzen ari da informazio truke". Eta esandakoa ez da galdu, 132/82 sumarioan idatzia geratu da. Lehen estadistika bidez genekiena da: bost urte bada heroinaren trafikoa eta usadioa bera ere Estatuko gainontzeko herrialdeetan ez bezala ari dela gehitzen Euskal Herrian; oraindik harrigarriagoa: Euskal Herria zen drogazale gutxien harrapatzen zena; eta oraindik zifra bidez emandako beste datu objetibo bat: Bilbon eta Donostian heroina gramo bakoitzak 16.000-20.000 pezeta balio du, eta Espainiako alderdietan 25.000.

Gurean ikastola, unibertsitatea edo haragia merkeago balitz, onuragarri litzateke, baina zer dela eta droga?!

Galderak berez sortzen dira: nork hedatzen du, orduan, droga hemen efizientzia honekin?; zergatik egiten du Euskadin poliziak ezikusi nabarmen hau?; zergatik gertatzen da gure etxean droga hain merke eta ugari?! Eta politika arazoak bizien dauden puntuetan: Errenteria, Bermeo, Ondarroa, eta Hernani dira gazteak heroina aisean darabilten herriak.

Gaur milagroak ez dira berez gertatzen!

Diario 16, eskandaloetan ohituen dagoen egunkaria, da orain gaia aztertzen hasi dena.

Salaketa gorriak egin ditu: Iñaki Ituño berak kontatu dionez, joan den urteko urriaren 29an, honek ikusi zuen nola Bilboko polizia Burutza Nagusitik, Palazuelo izeneko bere lagun batek behar gorrian zegoen heroina atera zuen: "Neuk ez nion galdetu, baina garbi dago heroina hori informazioaren truke eman ziotela", esan du, eta oraindik konketuagoa den salaketa: "garbi dagoena zera da: gazteak alderdi politikoetan sar ez daitezten, ekarri dutela honera heroina herri honetan kontzientzia politikorik sor ez dadin".

Eta salaketa zuzena egin du Euskal Jaurlaritzan gai honetan arduratzen den taldearen zuzendariak, Xabier Azpiri sendagileak: "Euskadi suntsitu nahi digute, eta droga da hau lortzeko bide bat".

Hau ere Plan ZEN deritzanaren tarteko da, nonbait.

Ez ziguten gezurra esan herria txibatoz beteko zigutela adierazi zigutenean. Baina ni ez naiz horietaz harritzen. Zera ezin dut nik, ulertu. PSEn oraindik euskaldunik geratzen bada, zer diote honetaz eta beste?!

Non dira garai batean Eibarrekoen antzeko nortasuna zuten PSOEko sozialista euskaldunak?!

(DEIA, 1983-VIII-5)

"Zaindu beria bakoitzak"

Gaurko egoera mikatz honetan, gure herriari zer bandera eta nola agurtu behar dugun indarkeriaz ari zaizkigun sasoi honetan, *Kepa Enbeitaz* gogoratu naiz.

Gure herrian bertsolariek askotan egin baitituzte sintesi harrigarriak.

Mila bederatzirehun eta hogetakan Oñatin eratu zen jaialdi batean bertsotan hastera zihoala, herria harrerako txalo handia ematen ari zen unean, entzuleen arteko norbaitek giro hartan probokatzaila zen deiadar hau bota zuen: "¡Viva España!". Unetxo bat galdu gabe, Enbeitak honela erantzun zion bere ahots goxoenaz:

"¡Viva España!" *didarka dagoz*
neuk bere viva dirautsat,
gorrotorikan eztagolako
nigandik España'rentzat.

Katolikuok jakin dagigun
 zer diñon goiko Juezak:

"besten gauzari bakean itxi
zaindu beria bakoitzak".

Augatik, viva! diñot berriz be,
ixan bei españarrentzat;
baita be diñot: "Gora Euzkadi!"
geuria da-ta, guretzat".

Zaila da bat batean eta deiadar horren karga gaiztoa minik gabe leher arazteko behar zen lasaitasun barea izatea; honen jabe denak badu esku eta bihotz Zabala. Deiadarra egin duenak baino zabalagoa, honek intolerantzia gainera zitalkeria erakusten baitu. Bien artean, gerra erraza da, indarkeriako deiadarraren atzetik borrokarako amorrazioa agertzen baita.

Enbeitak ez dio hasarre erantzuten; erantzun horrek hasarrea ere merezi ez duelako.

Kepa Enbeitaren indar moral hau indartzen duen sinismenaz datorkio; Jaungoikozkoa bat, noski, halako gizona baita!, baina sinismen horretan justizia barruan dago, badaki bere aberria hizkuntzak eta herriaren barruak erraz erakusten duten Euskal Herria dela, bertsotan aise agirian jartzeko ainekkoa:

"Ebro'z emendik lau anai gara
Bidaso'z andik beste bi:
Bizkai, Gipuzko, Araba, Napar,
Zubero eta Lapurdi.
Bidasoa'ren alde banetan
Endaia eta Ondarribi;
Erreka(y) andi orren gañian
zubi bat diogu jarri:
Anayok elkar besarkatzeko
geu joan, eurak etorri,
Laztan emonaz Amari.
Sei semiokaz aske-zoriontzu
bizi dedintzat Euzkadi". (1)

(1) "Sei semiak". *Enbeita'tar Kepa, gure urretxindorra*. Ekin, Buenos Aires, 1971.

(DEIA, 1983-VIII-11)

Donostiako indarkeria

Donostiako jai nagusiei hasiera emateko Santa Mariako elizan urtero, tradizio luzez, abesten den Salbera etorri ohi izan dira herriko agintariak.

Eusko Jaurlaritza dugun ezkeretik, lehendakari jauna, eta beti hiriko alkate jauna.

Igandean hor ziren herriak aukeratutako bi agintariak beren emazteekin eta dagozkien kontseilari, zinegotzi eta beste ordezkariez inguraturik. Udaletxea herriarena da, kaleak ere bai, baita eliza ere. Udaletxaren aurrean bildu zen, eskubide osoz, jende multzoa; hau aldarrikatzen hasi zen gaiak, iritziak eraginda direnez, defendagarri izan daitezke.

Honeraino ez da zigorgarri den ezer.

Baina ez gaitezen zozokeria honetan geld; hor bildu eta deiadarka ari direnak ez dira horretan geratzera etorri; gure herriko agintariak iraindu nahi dituzte, eta ez hitzez bakarrik, baita harriz, aulkiz, atzaparretaratu ahal duten guztiaz. Ertzainak, horretarako gertaraziak izan baitira herriaren aginduz, erantzun zezaketen eskubidea duten legez; hala ere, probokatzailen harrapagailuan eror ez daitezten, gaitezen!, agindua hartu dute: ez diote erasoari eutsi besterik egingo. Eta, jokia aurrera doa, probokatzailak badaki hori, eta gero eta ausartago ari da erasoan.

Pertsona asko, 69, irten da borroka berezi honetatik zauritua; Alkatea bera horien artean, eta 18 ertzain.

Probokatzailak usteko du, agian, bataila hori irabazi duela. Armatu *behar* zuena armatu duelako, jaien hasiera ospetsuena itsusitu ahal izan duelako.

Ez dira konturatzen, edo bai!, eskalada baten maila igo dutela. Hanka hori nahita sartu badute, gure herriaren zorigaiztorako pauso ankerra eman dutela: 1) Gure arteko borroka antzuarri hasiera eman diote, hurrengoan ez baitu, agian, ertzaingoak agindu bera hartuko; 2) Gure herriko mutilak ez dira kanpotik bidalitako, eragingarri gabeko eta herrian babesik aurkitzen ez duten horietakoak; 3) Hurrengorik ez balitz hobe!, baina taktikaz eskalada honen bila ibil daitezkeenak jakin behar lukete herri honek orain arte gorde duen zerbait, handia eta preziatua, anaitasunaren eragina, galduko litzatekeela.

Eta odola, elkar eusten gaituen ixurkorra eta ispiritua, biak batera, den hori isuritzen bada, ez dela errekupegarri erraza.

Zozoenak ere badaki horretaz nork erraz errekupegarri gintuzkeen!!

(DEIA, 1983-VIII-16)

Gonzalez eta Fraga: bakoitzari berea

Kazetariak baditu berezko diren eskubideak, eta baita obligazioak ere.

Beste edozein lanbidetan ari denak bezala.

Nire ikuspuntu honetatik izan ditut bai Gonzalez eta bai Fraga kritikatzeko aukerak, badut, ordea, pertsona horiek berak onik badagite, neurri berean gorestekoko bete beharrik.

Hau egin nahi nuke gaur.

Felipe Gonzalez, Espainiako Gobernu sozialistaren buru dena, maiz pasatzen dugu galgan; halakoa du ofizioa; hitzak neurtzen dizkiogu zabalean, luzeran, lodian; hitzen orde ez erabakiak badira, zorrotzagoak oraindik, horien ondorioek erantzunkizun handiagoa bait dakarte hitz soilek baino. Oraingo honetan presidente espainiaren hitzak ditugu auzitan, baina hitz horiek jarrera bat erakusten dutenez gero, ekintza mailan jar ditzakegu, zeren honen inguruko erantzule nabarmenenak Cantinflas bat legez edozer esaten hasi diren une bertan, Felipe Gonzalezek oportetako aisi tartea astindu eta hitz gogoangarri hauek esan ditu: "Bada komunikabiderik eta baita talde politikorik ere LOAPAz eman den epaitza Gobernuaren derrota izan dela derizkiotenak.

Ongi etorria izan bedi kritika hau. Gobernuak, legearen ulerkuntza errektifikatu du. Konstituzioaren Auzitegiak, gainontzeko erakunde guztiak bezala, ez du egi osoa beti berekin, baina badu erakundeen arteko harremanak bakerazteko botere instituzionala. Erabaki bat hartzen duenean, errespetatua, onartua eta betea izan behar du. Hau da Gobernuak egiteko duen asmoa".

Ni neu kaskutsik ibiltzeko ohitura badut ere, beti kasu hauetako, buruan sentitzen dudana nire aitonen eta aitaren euskaldun txapela kentzen dut, Felipe Gonzalez errespetu eta begirunea erakusteko.

Merezi baitu.

Batez ere, une berean militarrek hitz konstituzional horiek irentsi ezinik utzi dituztenean. Eta arma-gizonen monagillo den Fraga astakeriez elementu horiek zirikatzeke asmotan hitz-jarioan hasi denean. Nola ez duzu tamaina honetako pakidermoa *politikaren izenean* Herri Batasuna legez kanpora uzteko erremedioa ematen ari denean kritikatuko?

Garun izpi bat duen edozeinek, banderaz bilduta ohean sartzen diren horietakoa bada ere, badaki hau dela sigla honetako mutilak mendira bota arazteko biderik erraz eta azkarrena. Baina, kasu!, daitekeena da, baita ere, Fraga-ren burmuinak dituen kiribilak horretxan bila esandako hitzak izatea, kolpearen aitzaki handiaren bila kandela piztu bait zuen aspaldi!

Aurpegiz eta jitez harakina dirudi (barka, harakinak!) eta karnizeria ez litzaioke Trukutu honi segur aski gaizki etorriko.

Hara bakoitzari berea ematen neu ahalegindu.

(DEIA, 1983-VIII-21)

Sindikatuak Euskalerrian (1)

Industriagintzarekin batera sortzen da XIX. mendearen azken aldera langilegoaren Sindikatua.

Bigarren gerra karlista amaitu ondoren abiatzen da kontrolik gabeko hazkundera Bizkaiko mehatzetan eta industria handietan: 1875-1880 bitartean, bost urtetan, langileria hiru aldiz gehitzen da, kanpotik eta bat batean datozen jende horien hizkuntza geratu da fenomenoaren lekukotasun gisa: Solozabalak *obrerismo* deitzen dio; Beltzak *proletariado*, meta Estramianak *clase obrera*.

Langileriaren pilaketa, batetik, eta lanak eta irabaziak sortarazten dituenak bestetik, politika eta sindikatu bideak laster dira gure herriko gorputz kulturean eta politikoa sartuta, arrotzak diren problemaz kargaturik.

Eta arrotzak izango dira soluzioak.

Facundo Perezagua, Toledon jaioa (1860), dator Madriletik lehen, *1885ean* Pablo Iglesiasek Bizkaian talde sozialista eratzera bidalia; Pablo Iglesiasek (Ferrolen jaioa, 1850), Madrilen eratua zuen dagoeneko 1879an lehen *Partido Socialista Obrero*, eta *1886ean* sortu *El Socialista* aldizkaria, pertsonalki Bilbora *1887an* etorri aurretik; une honetan eratu zen hemen siderurjiako greba *hamar orduko ihardunaldia* eskatuz.

Urtebete barru egiten da etxegintzako lanuztea (200 langile ausartzen dira) eta lehenengo aldiz irabazten dute (1888); lehenengo *lanuzte* ala *greba orokorra* 1890 maiatzean eratzen da, 20.000 langiletik gora uzten dute lana; 1890-1903 bitartean honelako hiru lanuzte eratzen dira metalurjian, 16 lanuzte partzial, 7 garaipenekin, gainontzeko langintza-sailetan, 32 ekintza.

Langilegoa indartzen ari da, eta 1903an (Sabin Arana hiltzen den urtea), greba orokor handia eratzen da.

Aipa ditzagun gureak ez diren garai hartako zifra batzu: 1893-ean, UGTk Bilbon zortzi langintza-sailetan, 280 bazkide ditu apuntatuak; Sestaon, 211 bazkide hiru langintza-sailetan. Hurrengo urtean, *1894an* sortzen da *La lucha de clases* aldizkaria, XX. gizaldiaren hasieran, Partido Socialista-ren aldizkaririk handiena, *El Socialista*, bera baino gehiago zabaltzen dena: 1000 alerekin hasi zen; urtebete barru 4000 eta 1898an 10.000 zabaltzen ziren.

Nolatan erantzun zion egoera honi gure herriak?

(DEIA, 1983-IX-9)

Sindikatuak Euskalerrian (2)

Euskalerrian bertako interesak defendatzeko asmotan eraturiko sindikatua ez zen nahi bezain laster sortu.

Madrileko zilborretik lotuta jaio zena aurreratu zen Lehenengo Internazionalarekin Madrilen eta Bartzelonan, eta baita Bilbon bertan ere. XX mendeko lehen urteak ez ziren ekonomi aldetik errazak izan, eta Euskadi-Catalunyako Autonomi-arazoaz gainera bizitzearen garestidura gora zihoanez, eusko langileriak eratu zuen berea.

1917an, ideologia guztietako sindikatuak bat egitea erabaki zuten Euskadin 8 orduko *ihardunaldia*, %25 soldata jaso eta %50 orduz kanpoko plus bereziak igotzeko programa orokorra defendatzeko.

Solidaridad de Obreros Vascosek (SOV) 1910ean ditu lehen hasiak; (1), baina aipa berria dugun 1917.eko *greba iraultzailea* izan zuen lehen proba nagusia.

Orduandanik Eusko Sindikatuak borroka handiak egin ditu espainolek hemen sortutakoekin.

Laster da UGTren hurbil; *1916ean* egindako Batzar Nagusian baditu 19 talde Bizkaian eta 7 Gipuzkoan: Bilbo, Durango, Deusto, Sestao, Areak bizkaitarrak; Eibar, Soraluze, Plaentzia, Bergara, Antzuola, Oñati eta Beasain, gipuzkoarrak.

Hemen eratu zen "langabe zenarentzat laguntza" eta honetarako beharrezkoa zen "Erresistentzia Kaja", sozialistekin sortzen ziren konpetentzietako grebaketan eusteko. Eta *1919an* eratutako Batzar Nagusian (otsailak 23), egin ziren aurrerapenen arabera, Bizkaia eta Gipuzkoako Federazioen *Konfederakuntza* erabaki zen.

ELA-STVren Kongresua Eibarren eratzen da 1929an. Sindikatuaren zabalkundea Euskadi osora heltzen hasia da. Batzarra, sozialisten feudoan bertan, aberatsa izan da; hitz egiten dute: Arabatik, Vinos jaunak; Gipuzkoatik, Leizaolak; Bizkaiatik, Robles Arangizek eta Nafarroatik Basterrak. Eta Eibar bertatik Gaztelu eta Ormaetxeak.

Hemendik aurrera hasten da indartzen; Nafarroan, bereziki, sortzen dira taldeak Tuteran, Tafalla, Artaxona eta Agoitzen.

Bigarren Kongresua 1933an eta Gasteizen eratzen da: Robles Arangiz aukeratzen dute Lehendakari; aldatzen da SOV izena, hemendik aurrera ELA-STV izango da, gaur *Munduko Langileen Federakuntza* den erakundean sartzen da; *El Obrero Vascoren* ordez, *Lan Deya* sortzen da, asterokoa oraindik, baina egunerokoa bilakatzeko asmotan.

Gaur ELA da Euskalerrian sindikaturik indartsuena.

(1) *Contribución a la historia obrera de Euskalerría*. Policarpo de Larrañaga, Auñamendi, 111-2 (2 vol). San Sebastián, 1977.

(DEIA, 1983-IX-10)

Euskara egunkarietan

Orain hamar urte, eta itxaropen handiz, jaio ziren bi egunkari abertzale: *Deia* eta *Egin*, berrogei urtez izan genuen zuloa betetzeko asmoz beterik sortuak.

Egia da *Euzkadi* eta *El Día* egunkarietan, bat Bilbon eta bestea Donostian, oraingoak bezala, ez zela "Lizardi"k, "Lauaxeta"k eta "Aitzol"ek nahi adina euskara argitaratzen; gero gerrateko *Eguna* euskaraz irten zela osorik; datu hauek ezagutzen genituen orain hamar urte, noski, eta pentsatzen oraingoan gauza izango ginela euskara ghetotik ateratzeko, "euskal orria"tatik kanpora haize pixka bat har zezan.

Egunaren historia ezagutzen dugu denok, eta ez da lorpen meritagarri hau geuk orain hamar urte buruan genuen eredia.

Baina hemen eman dezadan eskatzen didaten nire lekukotasuna.

Bi kezka nituen nik: 1) euskara batua, 2) euskara eta erdara integratuak joango lirartekeen egunkaria.

Euskara batuaren arazoak asko sufri arazi zidan Caracasetik 1969an etorri nintzenetik: *Zeruko Argia*-rako idazten nituen lanak zirela eta EAJ/PNVko kideekin sortu zitzaizkidan arazoak, eta gero, *Alderdi* aldizkari klandestinoaren zuzendari izendatu nindutenean; hemen esan behar dut ozenki Juan Ajuriagerraren laguntzarekin gainditu ahal izan nituela oztopoak euskara batua, kolaborazioetan zetorren neurrian, aldizkarian sartzeko; gero, eta beti bere eskariaz, *Deia*-n euskara batua norma bezala sartzeko, eta baita neurri batean Kontseilu Orokorreko *Boletín Oficiala* (Karlos Santamaria, tarteko) nire zuzendaritzapean euskara batuan egiteko ere.

Deia-koa da orain aipatu nahi dudana.

Orain hamar urte, euskara eta erdara egunkari batean *integratuki* erabiltzea zen gure asmoa. Hara honekin zer esan nahi dudana:

Erdarazko Erredakzio edo Idazlaritzaren ondoan, *euskal Idazlaritza bat, honek jasotzen dituen berri eta idazlanak, lehen orrialdetik hasi eta aurrera sail guztietan bere lekua izateko asmotan*. Honek eskatzen zuen, noski, bi idazlaritzen arteko kidetasun batez gainera, elkarrenganako tolerantzia bide dela lan egiteko asmo zuzena. Baina hitzez onartutako bide hau praktikara eramaten hasi nintzen bezain laster egin nuen mamuekin topo: Zuzendari bat eta hiru Zuzendariorde izan ziren izendatuak, azken

horietako bat neu, euskararen arduradun bezala. Baina lauetatik, neuk bakarrik nekien euskara, eta neu bakarria nintzen Euskalerrria ezagutzen nuen bitxi arraroa, eta ni bakarrik abertzalea, noski.

Neuk egin nuen urtebetean geure mundutxo honetan jazotakoak kontuan hartzekoak dira norbaitek aurrerantz honelako zerbait probatu nahi badu.

Egia da orduko kazetari erdaldunak, *Gaceta*-tik ekarriak izan zirela, besterik ez zegoelako; hasieratik printzipio ekonomikoak *bakarrik* hartu zirela kontuan (garai honetako *Deia*-ren buru, José María Gorordo); lortu genuen euskal Idazlaritza nahikoa zela, bai kopuruaz eta baita gaitasunaz ere, baina lana geuk planeatu bezala aurrera eramateko maratila jartzen hasi zitzaizkigun neurrian joan ginen hustutzen.

Aspaldi heldu da garaia, ez esperientzia hau berritzeko, baizik eta, berrogei urte aurretik "Lizardi"k, "Lauaxeta"k eta "Aitzol"ek garrasi bizian eskatzen zuten *egunkari euskaldun* bat egiteko; euskararentzat ez dago beste irtenbiderik. Baina, hemen ere profesionaltasun zorrotza nagusi dela, orain baditugu kazetari gertuak, eta ez dirua "galtzeko" bildurrez, baizik eta kontu handiz administratu eta zabalkundea eginaz eta iragarkiak profesionalki bilatuaz, "inbersio"aren etekin hila.

Gaur bada beste modu askotako inbersioa euskararen alde, eta dena da falta; baina *euskal egunkari* bat behar dugu gaur, 1987an, horain hamar urte *Deia* eta *Egin* beharrezkoak izan genituen bezala.

(ARGIA, 1987)

Nafarroaren ikasbidea

Eusko Alderdi Jeltzalearen magalean hazi eta hezi garenontzat gure Alderdiari gertatzen ari zaiona oso da mingarria; ez dut esaten ni bezala "kritikoa" den batentzat bakarrik, baita "ofizialista" denarentzat ere; neuk hala uste.

Gaur gaizki sentitzen ez dena, ez da bihotzez eta buruz abertzalea.

Gauza asko esan nezake gai honetaz, eta esango dut beste garai eta modu batean; baina gaur sentipen hauek adierazteko dagoen premia biziarekin, ahal dudan laburren eta argien erakusten digun zerbait esan nahi nuke.

Aipa dezadan Nafarroan hauteskunde hauetan gertatu denaz zerbait.

Nafarroan EAJ-ri bota izan edo oraingoan bota dioten herria, 51 dira. Abaurrea Alta-tik hasi eta Villavaraino (ikus *Deia*, 1986.go ekainak 23). Berrogei eta hamaika herri hauetatik, ez da *Deian* irabazi bat ere aipatzen, eta galdu, berriz, asko: Alsasua 302-92: 210; Aoiz 119-23: 96; Cascante 15-11: 5; Estella-Lizarra 2.421-83: 2.338 (ez dago Irujo begira!); Etxalar 88-41: 47; Etxarri Aranaz 280-93: 187; Huarte-Arakil 108-32: 76; Lesaka 460-94: 366; Otxagabia 54-27: 27; Peralta 26-21: 5; Sanguesa 91-26: 65; Tafalla 310-53: 257; Tudela 149-57: 82; Bera Bidasoa 404-136: 268; denetara herri hauetan galduak: 4.029.

Gauzak honela, Nafarroan lehen lortu genituen 12.156 botoak (1982 urteko hauteskundeak) 3.487an geratu dira (*Deia*, ekainak 23, XIX or.); ia laurdena; *galduak*, *beraz*: 8.669.

Hemen dramatikoa dena hau da: 8.669 botodunek, botodun abertzaleek, EAJ-ren jarraitzaileak, esan nahi dute ez daudela konforme orain arte EBBk Nafarroarekin izan duen jokabideaz, eta batez ere NBB faktikoarekin, behatzez izendatuarekin, Nafarroako alderdikideen artean aukeratua izan ez den NBB gestorarekin.

Negargarriena kasu honetan zera da: ez dietela beste inola bere asmoak erakusteko biderik libre utzi.

Eta egokiera hau hartzera behartuak izan direnak, ez dira, beraz, lau izan, ezta hamalau ere, baizik eta 8.669 alderdikide; eta non: eta Nafarroan!

Demokratikoki bideak jarrai nahi dituen Euzkadi Buru Batzarrak seinale honi begiratu behar dio, eta begiratu gero, kontuan hartu. Euzko Alderdi Jeitzaleak ezin du gai hau espiritu erreglamentista batekin ezikusia egin edo mesprezatu, ez baitute ageriko beste medio demokratikorik ibiltzeko aukerarik izan!

Erroetatik hasi behar da Alderdi barruan justizia egiten; gainontzeko ihesbideek ez gaituzte galmenera besterik eramango.

(DIARIO VASCO, 1986-VI-27)

Herriko xede zabalak

Triangeluko arrain frantsesak

Arrain frantsesei matrikula jarriko omen diete.

Hegalean: *F*, kotxeei bezala.

Historian zehar inoiz gertatu ez dena ikusi behar ote dugu?

Hara gure herriko historiak zer dioen: Euskalerriko arrantzaleek *Kofradiak* aspaldi-aspaldi sortu zituzten, eta Hondarribiko *Done Pedro Kofradia*, 1361ean eratu zen. Batez ere bi gauzatarako: 1) herriko arrantzaleen arteko lan-arazoak konpontzeko, eta 2) itsasoko *kalak* errespetatu eta gainontzekoei errespetatu arazteko.

Orain, kala hauen artean bat, *Eskote*-koa, frantsesek triangelu arraro batean sartu digute; eta asmo oker batekin: Hondarribiko arrantzaleei itsaso alde horretan arrantza egitea debekatzeko.

Zer da hau? Seihun urte han lanean aritu eta gero, Europako elkartean sartuak ginela uste genuen momentuan, sortu digute frantsesek, arrain handiak arrain txikiak jateko xixtima zaharra: *Zortzigarren C zona* izeneko Triangelua. Ez dute triangelu hau itsasoan klerionarekin markatu, ez baita kleraren marka uretan geratzen, eta markatzeko xixtima honen orde, lehorreko mapa batetan, paperean eta tinta beltzez, egin digute inbentoa.

Hondarribiko arrantzaleek ezin dute konprenitu triangelu honen arrazoia.

Nola ulertu sorginkeria hau?

Baina hor daude Frantziako gerrontziak, barratik nor irtengo eta noraldera joango begira, zain. "Liberté, Fraternité eta Égalité" lemaren izenean, noski!

Arazo honetan tristena zera da, herri oso honen eskubideak berez argi egon behar luketen garaian, Europako herri guztiek demokrazian askatasun eta eskubide berdinak izan behar lituzketen memento honetan, hemengo arrantzaleetako batzuek horrelako legez kanpoko debekuak nozitu beharra.

Non geratzen dira herri honetako gizonen eskubideak?!

Simon Bolivar handiak esan zuen behin, itsasoan goldaketan aritzea alperrikako lana dela; hau, egia da; baina gaurko egoera hau epaitu behar balu, ikusiko lioke arranuntzien joan-etorriko mila eta mila ibilera luze eta heriotzez balizatua dagoen honi arrantzaleen lan eta nekeak irabazitako eskubide ageria.

(HONDARRIBIA, 1986ko abuztua)

Bihar arte, ikurriña

Bestaldean tiroz hil berria zuten "Txapela" izeneko gazte baten oroimenez landatu zuten Hondarribiko uretan ikurrin txiki bat duela hiru bat urte.

Espigoiko bidegalean.

Suertatu zen, alargunarekin batera txalupan horreraxe heldu zen gizona ezagutzen nuela. Donibane Lohitzunez geroztik, biok hemendik joanak. Ez genuen gauza askotaz

berdin pentsatzen, baina biok abertzale euskaldunak ginenez, ez genuen besterik behar, eta maiz egoten ginen elkarrekin. Sendagilea zen, eta Urdazuri auzo bertan bizi ginenez, dei egiten genion gaisotasunetan; ez dut gizon desinteresatu eta bihotz zabalagorik ezagutu.

Eta lagun egin ginen.

Oraindik hor ikusten dut txalupan alargun gazteari laguntzen: eta jendea ibaiaren bestaldean eta jendetza hemen, denak kantuz.

Geroztik hor geratu zen ikurrin txikia ongi ainguraturik.

Nire eguneroko joan-etorrietan agurtzen nuen eraila izan zen gaztea, barrutik, agurrak ongien bidaiaritzen diren bidetik, eta betiko pelikula pasatzen zitzaidan burutik: alargun gaisoaren estuasuna, Santi lagunaren nahigabea.

Santi ezagutu nuen garaiko egunak gogorrak ziren, Carreroren hilketa eta Francoren hiltzori luze-luze hartarainokoak: gazteak ihes larrietan iristen ziren hara, eta arropa, koltxoi eta sendagaien behar gorrian aurkitzen ziren; Santi ez zen geratzen, egunez, gauez, gazteen nekeak, gaisotasunak eta zauriak sendatzen. Egun hauetako batean gure herriaren egoera larriaz hizketan ari ginela gertatu zen Donibanen polizia espainolak errefuxiatuen aurka egin zuen eraso gogor bat. Esan nion, gauez ibiltzerakoan arretaz egoteko, arren; orduan aitortu zidan heriotzari ez ziola beldurrik, kolpe txar batzuen minez elbarritua geratzeari baizik.

Hil zen Franco; egin genituen etxeratzekoak noizbait; ikusten genuen elkar bakanka Bilbora joaten nintzanean; hark berean jarraitzen zuen politikan eta haurren sendagile bezala lanean, lehen bezain zintzo. Egun txar batez irratiz entzun genuen bi mertzenari kontsultan sartu eta tiro gaizto-beltzez akabatu zutela.

Geroztik ikurrintxoak bi heriotza gogorarazten zizkidan.

Eta, egun batez, akabo ikurriña!... "Ez duk bakarrik joan!", esan nion neure buruari, eta tristetu ninduen ezkutuko bidaia maltzur hark. Baina egun batzuk barru, hor zegok!... "Ez duk bakarrik etorri"... Eta harrez gero joan-etorriak izan ditu ikurrintxoak.

Gaur bertan: atzo hor zegoena eraman dute berriz!

Hala, denon aurrean "Txapela"ren oroimenez Hondarribiko uretan Santi Brouardek alargunari laguntzen, bien artean, uretan landatu zuten ikurrintxoak gaueko misterioz egiten ditu joan-etorri luzeak, ez dakigu nora.

Gaur ez dago; bihar arte.

(HONDARRIBIA, 1986ko urria)

Euskara eta politika

Ea adierazi nahi dudana hitz gutxitan esateko gauza naizen.

Euskara niretzat gure herriaren arnasa da, eta diglosiaren anestesia maltzurrez beste hizkuntza bat sartzen badigute, zikiratu gaituzte, eta eunuko huts bilakatu da euskalduna eta Euskalerrria.

Eta akabo Euskadi.

Adios.

Euskararen aurkako erasoak zaharrak dira; bizpahiru liburutan ahalegindu naiz hauek eta berriagoak salatzen. Gure hizkuntzaren etsaiari, gerra! Ez dira, halere, euskararen arerio guztiak kanpotik etortzen; askotan euskararen arerioa euskalduna da: bere burua gorrotatzen duelako, alferkeriaz euskararen aldeko protesta hutsean bizi dena, eta baita, suertatu daiteke, euskararen alde lanean fin ari diren batzuk ere.

Hauek, azken finean, euskararentzat kaltegarriak gerta bait daitezke.

Eta mekanismo erraza da: Euskarak, euskara bezala, gure herriko abertzaleak biltzen ditu, gure herriko kulturbidea indartzen du. Politika da askotan, honek dakarren politikeria medio dela, gure zatiketa bide. Ez dut esaten, noski, politikarik egin behar ez dugunik; egin behar dugu, bakoitzak berea den bidetik, eta bakoitzak horretarako dituen egunkari, aldizkari eta liburuen bitartez, eta hitzaldietan, bileretan, horretarako diren bide guztietatikan, eta hemen euskara erabiltzerik bada, hainbat hobe.

Baina ezin egin duguna zera da: gure herrian euskara aurrera aterako bada herritarrak euskara irakurriaren bideak ibiltzeko aldizkari bat sortu, *Hondarribia*, eta egoera honetan euskal herra mintza eder hau politikeria bat egiteko tentazioan erori.

Neuri ajola gutxi zein taldek egiten duen hori, denak gaitzetsiko baititut.

Gure artean politikoak diren arazoak eta borrokak haizatzeko bada beste biderik. Eta gure herrian euskara irakurrarazteko bide bat, eta ona, ondo egina, sortu eta gero, bide hau hondatzeko bidetik ihes egin behar dugula uste dut.

Kasu berezi honetan, euskara da gure politika eta partidua.

(HONDARRIBIA, 1987ko uztaila)

Hitzaldi bat

Euskal kulturaren arazo nagusia

Sarrera

Arazo nagusi honen bi puntu aitatu nahi ditut hasieratik:

1. Jakin behar dugu, hainbeste nortasun erakutsi duen herri horren kultura nola eta zergatik zapuztu den.

2. Kultura hau zergatik ukatzen diguten; gure kultura honen defentsa, hil-ala-biziko arazoa zergatik bilakatu den.

Honetarako, lau zatitan egingo dut azalpena:

1) *orokorretik* hasiera:

– Zer da kultura? Kultura honetan hizkuntzak zer garrantzi duen, eta zer politika inplikazio.

2) *orokorretik berezira*, gure kasura:

– Euskal kulturarik ba al da? Batzutan euskal kulturaz zer hartzen den; eta maiz, egitazkoa ukatzeko.

3) Gero, *gure posizioa zein den*:

– *Euskal kultura hau erabiltzeko eskubiderik* ba al dugu? Politikaren eskuetatik, kultura nondik nora erabilia izan den. Gure herrian zer gertatu den.

4) Azkenik:

– Euskal kulturaren etorkizuna.

Zer da kultura?

Hau errezen adierazteko, Paulo Freireren bidea erabiliko dut.

Badakizue, "kultura"-ren mugaketa edo definizio asko egin dela; bai soziologi aldetik, bai folklore alderdiari begiraturaz, baita beste hainbat ikuspuntutik begiraturaz: filosofi, etnologi eta abar. Baina guk bide hau aukeratu dugu, argien adierazten duen bidea iruditzen zaigulako.

Bide honetatik abiatzeko, esan dezagun lehendabizi, *KULTURA EZ DENA* zer den.

KULTURA EZ DENA, *natura* edo *naturaleza* da.

Zer da *NATURA*? *Natura* da gizonak mundu honetan egina dagoela arkitu duen guzia: mendiak, ura, itsasoa, ibaiak, ortzea, izartegia, eta lurra, noski, eta baita arkitzen dituen beste gizemakumeak ere, eta, azkenik, bere burua.

Hori dena, *natura* da.

Beste hitzetan, erlijio ikuspegi baten bidez, "Jainkoak egina" dela esaten duguna.

Hori da *natura*.

Eta, zer da *KULTURA*?

Kultura da, gizonak *natura* horrekin egin duen guzia, egin ahal izan duen guzia: ibairen ginetik iragateko *zubiak*, itsaso gainean ibiltzeko *ontziak*, lana errazteko

makinak, ilargira joateko *su-ziriak*, gizon babesteko *etxeak*. Eta kultura dira gizonak sortu dituen erakunde sozial eta politikoak ere: familia, herri-instituzioak; eta kultura dira *gobernalak* ere.

Nolabait zentzu nabarmenak adierazteko, esan genezake: *natura*, pasiboa dela, eta *kultura*, aktiboa, bizia, eta bien arteko harremanetan kultura urtetan da garaile.

Gizonaren kulturak menderatzen du natura.

Batzutan, kultura-bide honi beste zentzu bat erasten zaio.

Hara exenplu bat:

1812an Aste Santu egun batez, berebiziko lurrikara izan zen Venezuelen: Caracasen 10.000 hil ziren, gehienak garai hartan elizkizunetan zeuden eliz-hondarren artean, eta beste hainbeste Venezuelako herri nagusi batzuetan: Barquisimeto, Mérida, La Guaira eta San Felipen, esate baterako.

Bolivar, Venezuelaren askatasun-borrokan zebilen; azkar sortu ziren eliz-buruen eta herriko batzuen akusazioak: hori, Jainkoaren zigor bat zela, legezko Erregearen aurka joateagatik Jainkoak emandako zigorra. Eta orduan esan zituen Bolivarrek ezagunak diren hitz horiek:

"Naturaleza gure aurka jartzen bada, guk menperatuko dugu naturaleza".

Eta Espainiako eliz-gizon nagusiek biraolari edo blasfemari bezala salatu zuten.

Hala ere, Bolivarrek arrazoi zuen: gizonak makur dezake natura, eta garai hartan borrokatzen ari zen errejimena ez zen Jainkoarena, gizonarena baizik, eta, beraz, kulturala, eta bere herriaren menperapen haren aurka jokatzeko eskubide osoa zuen.

Hau da kulturak duen zentzu politikoaren erakusteko exenplu bat.

Eta, HIZKUNTZA, zer da?

Hizkuntza, gizonak egin duen *kulturaren oinarri bera* da.

*Humboldt*ek esan zuen: "Gizona, *hizkuntza* dela merio da gizon".

*Unamuno*k, berriz, hitz bat gorabehera: "Gizona, *hitza* dela merio dela gizon".

Eta *Mitxelena*renak, gure herriaren hizkuntza ondoen ezagutzen duenak: "Hizkuntza ez da kultura baten zatia, kultura beraren tresna (herraminta) baizik".

Honek esan nahi duena da, hizkuntza badela:

1. Batetik, kulturaren bide baino hobe, kulturaren ibilgailu dela; alegia, hizkuntzaren bidez joaten dela kultura zabaltzen, joaten dela bidean osatzen, egiten.

2. Bestetik, kulturaren akumulugailu dela, kultura fijas eta gordetzen duen tresna dela.

3. Azkenik, historiaren adierazbide eta testigu dela, herri baten kultura nondik nora ibili den adierazten duela, zein ukitze eta zein gertakizun bizi izan dituen adierazten duela.

Hizkuntza eta kultura arteko harremanak estuak dira, ba; bata besteez baliatzen baitira. Hizkuntza gabeko kultura sakonik, ezin; eta, bestalde, kultura gabeko hizkuntzarik ere ez.

Hontan, hizkuntza eta pentsabideak bere artean dituzten lokarriak berak ageri dira: ez dago pentsabiderik hizkuntza gabe, eta ezta hizkuntzarik, pentsabiderik gabe ere.

Euskal kulturarik badugu ala ez?

1) *Kultura*, herri baten ezaugarri bezala aitatu dugu.

Baina: hizkuntzak eta kulturak zer ikusi haundia izan arren, eta *Euskal Herri* bat izanik, batzutan *euskal kultura* ukatzen digute.

Egia da, hizkuntza batetik bestera dagozen aldeak bereiztea errazago dela, kultura batetik bestera dagozen ezberdintasunak mugatzea baino.

Hizkuntzaren ezberdintasunak, axaletik begiratuta ere agirian daude: nahikoa da hitzegiten entzutea diferentziak ikusteko; hizkuntza-famili batekoak diren ala ez bereizteko zientzi bideak badira.

Baina kultura artekoak izkutuagoak dira.

2) Etnologo batek esan bezala, KULTURA, *iceberg* psikologiko bat bezalatsu agertzen zaigu.

"Iceberg" bat, itsaso hotzetan bere gisa ur gainean flotatzen dabilen izotz-mendi bat da. Eta hau bezala, herri baten kultura ere hor dabil historian zehar, indarkeri, guda eta beste gertakizun batzuek bultzatuko korronte edo ur-tiraka eta haizeen mende alde batetik bestera.

Eta "iceberg" batean bezalako beste zenbait gertatzen da kulturaren ere.

"Iceberg" baten masatik, 1/9 bakarrik ikusten da begiz, agerian; baina ikusten den zatixorik ez litzateke ur gainean agerian joango beste 8/9 zati horiek urpean ez balitu; behar-beharrezkoak ditu, bada, urpean doazenak, flotatuko badu. Eta gauza berdina gertatzen da kultura batean ere: ikusten direnak, erraz begiztatzen diren *hizkuntza*, *dantzak* eta *ageriko ohiturak* dira, BAINA horiek ez lirateke ur gainean ikusiko herri batek sakon-sakonean duen mundu osoa berekin ez balu; eta garrantzia duena hau da: herri batek bere izakera guzian lurraren eta giroaren aurrean izan dituen neke eta lanen esperientzia, ispirituak eta Jainkoa bideak milaka urtetan *herri bat den bezala* izateko izan duen eragina, eta herritarren artean izan dituen milaka urteko elkar-lan, elkar-sufritze eta elkar-bizitzearen fruitua.

Hau da ba da, herri baten kulturaren erraz ikusten ez dena, baina nahi-ta-nahi-ez hor dagoena.

Hara Aita Barandiaranek hontaz zer dioen:

"Hizkuntza, euskara, da Euskal Herriak duen ezaugarriarik harrigarriena".

Eta beste alde batetik begiratuta:

Aita Villasantek esaten digu, gure herriak, beste herri askotan ez bezala, bere izenetik bertatik duela kultura berezi baten seinalea. Gure herriak, *Euskal-Herria* deitzen dio barrutik bereari, eta honek esan nahi du, *euskaraz hitzegiten duen herria*; eta bere buruari, *Euskalduna* deitzen dio, alegia, *euskaraz hitzegiten duena*.

Nabarmen-nabarmena da, bada, gure herriak izen beretik duela kultura kontzientzia hori. Eta, batez ere, HIZKUNTZA IZAN DELA HERRI-KONTZIENTZIA EMAN DIONA.

Hala ere, gure *kultura*, *politika* dela esan digute.

Eta, "politika", pekatua balitz bezalako kutsuarekin.

Halaxe da, gainera: arazo politikoa dago egoera guzi honen azpian.

Baina ez pekatu edo gaiztakeria bat bezala, gizonak bere kulturaren ardura izateko *eskubidea* eta *obligazioa* bezala baizik.

Eta gure arerio gaiztoenak ere badaki, gure arazo politiko guzien azpian, edo barru-barruan, gu kulturalki egosi gaituen arazo gorri hau dagoela.

Eta EZIN DUGULA: *garena ukatu, eta*

EZIN DUGULA: *ez garena onartu.*

3) Estaduan bada *beste herri eta kulturarik*, BAINA horiek ez duten ZAILTASUN BAT aitortu behar digute.

Katalanak eta gailegoak, *erromantzeak* dira.

Honek ez du esan nahi, gu baino gutxiago direnik; baina bai horiek gaztelaren anai izatetik datorkien erreztasun bat dutela, guk ez duguna; eta hau guretzat, aitzitik, zailtasun berezi bat dela.

Hara zergatik:

Erromatarrak orain dela bi mila urte baino gehiago penintsulara etorri zirenean, hemen hizkuntza guziak ito zituzten, *gurea ez beste guziak*, eta latina irakatsi zieten. Guk izan genituen erromatarrekin harreman batzuk, baina ez gintuzten menderatu, eta ez ziguten latina ezarri; gertatu zen, bai, hego aldetik latinbideak egin zirela, baina geldiro, oso nekez, eta gure herriaren zati haundienak euskara besterik ez zekien garai batean, administrazioa, *estatuarekin genituen harremanak, latinez jarri zizkiguten*. ETA GAINONTZEKO HERRIAK, latinez hitzegin eta latinez administrazioa.

Hara hemen *gure kalterako oztopo haundi bat*.

Gero, XIII gizaldian, hitzegiten ziren erromantzeak indartu zirenean, HERRI HORIEK bakoitzaren administrazioa, bakoitzaren erromantzean: katalanak katalanez, gailegoak berean, gaztelauak gaztelera, eta *euskaldunak gaztelera: nafarrak erromantze-nafarreraz eta gero gaztelera, eta arabarrak, gipuzkoarrak eta bizkaitarrak, gaztelera* (Gaztelan sartu ginen garai bertan zen aldaketa); eta Ipar-Euskadiko anaiek frantsesez XV.etik.

Euskaldunak bigarren oztopo haundi bat izan genuen hemen.

Hala, gainontzeko herriek izan dute Latinaren zibilizaio hizkuntzatik edateko aukera osoa; kultura-hizkuntza haundia zenez, handik jaso zituzten literatura, zientzi eta zibilizazio bideak. ETA GU, BITARTEAN, BAZTERTUTA, isla bat bezala, geratu ginen.

Gure hizkuntza arruntak ez zuen ez zibilizazio bide bat irekitzeko kemenik izan, eta ezta laguntzabiderik ere.

Hara gure herriaren kultura bideak itota geratu.

Eta, bestalde, erromantze artean ere beti izan dute halako osmosis batean elkar ikasi eta denen kulturak batuz beste laguntzeko egokiera, eta guk hau ere ez.

Guk badakigu, erromantze batera behartzea, gure herriaren kultura eta hizkuntza, izakera guzia, akatzea dela.

Gure heriotza dela.

Eta hemen, edozeinek ikus dezake, ez dela gure *elitismo* batek eragindako zerbait. Ez garelara honaino, guk hala nahita, bakar izatearen kontzientziarekin, etorri. Gure egoera, *historiaren frutu bat* besterik ez dela.

Bestalde, *beti asimilatu nahi izan gaituzte*:

FOLKLORE HUTSEAN utzi nahi izan gaituzte: batetik, gure barrua hustuaz, axal hutsean utzi, eta txistu eta dantzarekin alaiki *gure herria betiko lurperatzeko*.

BESTE ARGUDIOAK asmo berdinarekin:

– lehen esaten zuten, euskara ez zela hizkuntza, *GRAMATIKARik ez* zuelako, eta *ezin izan zuelako*. Aita Larramendik XVIII.ean egin zuen arte.

– gero, *literaturarik ez genuela*. Eta ez horiek erraztasunik eman digutelako, baina badakigu XVI. ezkerro badugula; ez erromantzeak adinekoa, baina bai gauza dena. Eta aho literaturari bagagozkio, European beste edozeinek adinako badela euskarak duena, Mitxelenak ongi esan digunez.

– orain, berriz, EUSKARA EZ DELA KULTURA HIZKUNTZA. Zergatik ez digute proba egiten uzten? Hori nahi dugu; euskara, kultura arlo guzietan lanean jarri; eta honetarako ez dizkigute oztopo, (eta heriotz-oztopoak!) besterik jarri.

Azken urte horietan gure herrian jasan behar izan dituenak ez dira nolana hikoak.

Bai, EUSKALDUN IZATEA, ZAILA DA.

Beti izan da zail.

Izen honekin (*EUSKALDUN IZATEA, ZAILA*) eman zuen orain dela urte batzuk Narbaitz kalonjeak hitzaldi bat Baionan.

Arrazoi bidez, esaten zuen, *ez genuke herri bezala geratzeko arrosoririk*:

1. Ez dugu, herri bezala, ezer haundirik egin.

2. Dena ukatu izan zaio beti gure herriari, baita izena bera ere!

ETA HALA ERE: bada hemen *lur bat* ETA LUR HONI gorputz eta arima itsatsia, josia dagoen HERRI BAT ERE.

Zailtasun honek, gure herria *azkenetan jarri du*: izan ditugu gudak joan den gizaldian, eta honetan ere; giroa, guda-giroa, ez da oraindik bukatu.

Zer egoeratan dago gaur bertan gure herria?

Ba al dugu kultum hau embiltzeko eskubiderik?

Hau, izaki bati bizitzeko eskubiderik baduen galdetzea bezelatsu da.

Eta badira tratagarri ez diren arazoak.

1) Espainian, sinplifikazio izan da nagusi gehienetan: *istiluak, estremo bidez sinplifitu izan dituzte*, eta gu tarteko:

"irabazle" edo "galtzaile", behar du izan,

"klerikala" edo "antiklerikala",

"zentralista" edo "separatista",

"gorria" edo "zuria".

"komunista" edo "antikomunista".

Eta gauzak ezin dira beti honela planteiatu. Ez baita dena "zuri" edo "beltz" erabaki behar. Bai baita tarteko beste hainbat xehetasun eta ñabardura kontuan hartu behar denik.

Konplejidadea onartu behar da; mundu hau konplejoa delako, eta sinplifikatzerakoan, beti gezurretan erortzen garelako.

KONPLEJIDADEA DA NAGUSI mundu honetan.

Begira *orografia*, gizonaren lurra:

Hobe genuke, behar bada, mendi haunditik ez bagenu, itsaso zabal-arriskutsuen orde z haizerik eta olaturik gabeko ur bareak bagenitu, eta basamortu bero eta polo hotzen orde z lur epelak bagenitu; baina hartu dugun mundu hau, halaxe heldu da guregana, edo gu heldu gara lur honetara, berdin zait.

Ba, neurri honetan bertan aita genezake *gizonaren beraren konplejidadea* ere:

Gizonak ez du kolore berdina, ez ditu ohitura berdinak, ez du hizkuntza bera hitzegiten. Geografia edo orografia hori dela merio gehienetan, eta gizona halaxe sortu delako, familietan, bakoitza berean; eta noizbait elkar izatekotan bada, elkarren errespetoan beharko da mundu hau eratu.

Bestela, ez du zentzurik.

BADA BESTE SINPLIFIKAZIORIK:

– batzuek, "reliquia" eta "venerable" garela esanez (Menéndez Pidal-ek bezala), pasatako zerbait bezala uzten gaitu: *gaurkotasunik* gabe; eta *gaurkotasunik* ez badugu, *etorkizunik* ere ez.

– beste sinplifikazio bat, GUREA da: askotan esan dugu gure hizkuntzak *ez* duela *biraurik* eta *lizunkeriarik*, gurea dena "ona" eta "garbia" dela; ETA EZ DA HALA. Horiek besteek ere esan dituzte bere hizkuntzaz, eta gurea, haren erantzun bat bezala esana izan da. Hala ere, guk ez dugu gurerik ere sinplifikatu behar. Garena, nahikoa da. Guk, beste edozein herri bezala ditugu gauza on eta txarrak. Beste edozein herri bezala gara gu ere: *gure*, hori bai, *gure birtute eta hutsekin*. Gu, honela egosi garen herri bat gara, eta ez dugu beste ezer izaterik eskatzen, hauxe baino.

Eta GURE EGINBEHARRA hauxe da: garena izaten jarrai, etorkizunari aurpegia eman leialtasunarekin, gure aurrekoek irauteko egin izan duten bezala.

Ez lehengo erraminta zaharrekin, gaurko berriekin baizik.

2) Baina, NOLA ERORI GARA gaurko *morrontza* honetara?

1. Lehen esan bezala, *administrazioa*, beste hizkuntzan ezarri ziguten.

2. Gero, euskarak ez du eskola biderik aurkitu.

HARA hemen beste elementu batzu:

1. *Jendetza*: Gaztelak 7.000.000 biztanle zituen garaian, XV gizaldiaren azken aldean, gu, danetara jota, ez ginen 300.000.

2. *Noblezia*: hemen balio edo baliatu ahal zuen guziak erderara jo eta Gaztelara joaten zen, han Unibertsitateak, han erdal-bideko lan onuragarri asko. Gure Ahaide Nagusiak hemen geratu ziren, leialki, baina gora-bideko erarik gabe.

3. *Morrontza*, dependentzia, haundi bat ezarri ziguten: Erregearen eta gure herriaren bitartekoa, korrejidorea eta Erregeordekoa (Nafarroan) izaten ziren, eta honek

euskaraz ez zekienez, bitarteko agiri guziak erdaraz egiten ziren. Eta, beraz, administrazio guziaren morrontza horretara jarri ginen.

4. Unibertsitateaz, berriz, badakigu: hemen ez digute inoiz Unibertsitate bat izaren utzi, ezta erdaraz ere! Honek badu esanahi berezia.

5. Azkenik, Erregeek Kortean zituzten idazkarietatik asko eta asko ziren euskaldunak. Portzentaia goimailakoa da, gure lurraldea eta jendetza kontuan hartzen baditugu.

Hara ba, hemen, laburki, arrazoi batzuk eman.

Euskal kulturaren etorkizuna

Etorkizuna nolako izango den, gure kontzientziak eta lanak esango du.

Nik hemen adierazi nahi dudana da: gure kulturaren etorkizuna mugatuko duenaren *arazoa* zertan dagoen: HERRI BEZALA, AGINTEA ESKURATU. Eta *hau politikoa*.

Norainoko agintea?

Gure kulturaren etorkizuna osorik garantizatuko duen agintea.

GIZAKI eta HERRI guziak biziaren eskubidea badute, guk ere bai.

Eta hau nahi dugu, TOLERANTZIAN beste herri eta gizonekin lagunkidetasunean, JUSTIZIA eta ZUZENTASUNAK ez baitu gaurkotasunik inoiz galtzen.

Bukatzeko

ESAN DUGU:

1. *Kultura zer den.* 2. *Kultura euskaldun bat badela.* 3. *Hau eskatzeko eskubidea dugula;* eta OBLIGAZIOA ere bai.

ETA ARRAZOI-PUNTU HORIEN BIDEZ:

1. *Euskal Herriak eskubideak eskatzen ditu, eta ez pribilegioak*

2. *Ezberdinak izateak ez gaitu beste herriengandik zatitzen. ZATITZEN GAITUENA: kolpaketa eta intolerantzia dira.*

3. *Gizon ekonomikoa eta soziala. Bai, baina KULTURALA ere bai.*

4. *EUROPA: nahizko eta borondatezko errealitatean oinarritu behar dugu, ETA EZ historian jasan arazi dizkiguten menperapen eta zanpaketa bidez.*

Mundu-gerra eta erbestaldia

Mundu-gerra eta Euskal Herria

Badirudi bigarren Mundu-Gerrak (1939-1945) zerikusi handirik ez duela izan behar geure herriarekin: bat, Euskal Herria berez txikia delako, eta, bi, txikia izateaz gainera, ofizialtasunik, ondasunik eta indarririk, armaturik edo bestelakorik ere, ez duelako.

Hala ere, bada besterik.

Espainiako barne gerra amaitu zain egon zen Hitler mundu-gerrari egiatzko hasiera emateko. Espainiako, Francoren tropek Madril hartu zutenean, 1939ko martxoak 28, amaitu zen; eta Mundu-Gerra, bost hilabete gero, 1939ko irailaren lehenean, lehertarazi zuen Alemaniak bere erasoarekin. Esan ohi da sarri, espainiar errepublikarrek ahalegin biziz iraun erazi nahi izan ziotela bereari, Mundu-Gerraren babesean Aliatuek eman zezaketen laguntzaren esperantzan. Tesi honek ez dirudi, hala ere, arrazonagarria denik, nolana Hitler-en eraso ez bait zen Espainiako gerrak bizirik zirauen artean abiatuko.

Argi dago, une hartako estrategiaren nagusi Hitler zela, eta ez beste inor.

Eta geu, Espainiako barru gerra amaitu zenean ez geunden ezertarako: batzuk, erbestera; besteak herrian, baina espetxeratuak, edo etxe barruan preso eta mutu, barrutik hilak bageunde bezala.

Gauzak honela, Mundu-Gerran bertan zerikusirik izan al zuen Euskal Herriak?

Mundu-Gerra lehertu zenean, Eusko Jaurlaritzak Parisen ari zen antolatu berria zen Avenue Marceau-ko egoitzan lanean: Miarrizten "La Roseraie" izeneko ospitala sortu eta hemen zaurituak edo mutilatuak geratu ziren gudariez arduratzen, erbestera izan ziren hurrek eskoletan iraun zezaten moduak egiten, eta milaka pertsona nagusi erbestean lanik gabe bizi zenez gero, nolabait bizitzeko behar zuten laguntza eskuratzen ahalegintzen. Frantziako Estatu barruan, Eusko Jaurlaritzak bazuen bere ihardun berezi hau, eta nolabait Estatu honek ezagutua, zeren ordurako sortua bait zen *Ligue Internationale des Amis des Basques*, Frantziako Presidentea zen Herriot jauna bera eta Pariseko Kardinala, Verdier, buru zirela, eta hauetaz gainera Feltrin, Bordeleko artzapezpikua; Mathieu, Aire eta Akizeko gotzain maitagarria, eta baita, besteen artean, idazle ospetsua zen Jacques Maritain ere.

Gauzak honela zeudela sortu zen bada, 1939an Mundu-Gerra.

Aise konturatuko gara gertakizun honek Frantzian bizi ziren euskaldunentzat sortu zituen larritasunez. Batetik, Eusko Jaurlaritzaren eraginak estutasun hartan galdu ziren, bakoitzak beretik hartu behar izan zuen, eta Agirre Lehendakaria bera ere larrialdi handi hartan era arriskutsu batean harrapatua geratu zen alemaniarrek indarrez hartutako lurraldeetan, Belgikan. Gorde ahal izan zuten, lagun batzuek, hala ere, eta laster izenaldatu zuten Panamako Enbaxadak eskuratu zizkion paperez; bitartean, Catalunyako President Compays hortxaz Espainiaratua eta Catalunyako luraren gainean oinutsik eta zutunik fusilatua izan zenez gero, Agirre Lehendakariaren berri faltak Euskal Herri osoa kezkatu zuen; hala ere, hilabete luzeak Berlinen bertan, ausartki, pasa ondoren lortu zuen Suediatik barrena Brasilerara eta hemendik Estatu Batuetara iristea.

Gertakizun honek izango du gure herriaren eta Mundu-Gerraren arteko zerikusirik.

Agirre Lehendakaria Ameriketara heldu (1941eko abuztuak 27) eta laster (1941eko abenduak 7) hondatu zituzten Japoniarrek Pearl Harbour-en ainguratuta zeuden amerikarren gudontziak, eta berehala sarrerazi oraindik gerratik at zeuden hauek borrokaren zurrunbilan.

Iparamerikarrek laster ikusi zuten faxisten aurka hain duinki borrokatu zen herriaren Lehendakaria Europako demokraziaren aldeko gizon baliotsu bat zela. Columbia Universityn irakasle jardun zuen denbora berean egin zuen Hego-Amekiretara jira bat: Montevideo, Santiago, Buenos Aires, Bogotá eta La Habanan zehar, eta hiri nagusi hauetako herrien Presidente eta Parlamentuek oso ongi hartzeaz gain, hor egin zituen hitzaldiak, askatasunaren alde eta Faxismoaren eta Nazismoaren arriskuak eta zemaik azpimarratuaz. Kontuan eduki behar da garai hartan Alemaniak bazituela Brasilen eta Argentinan bere gudontziak, batez ere urpekuntziak, janariz eta petrolioz hornitzeko baseak, bi herri hauetan bizi ziren Alemania eta Italiako jatorrikoen eragina zela medio. Argentinako Ekin argitaletxean atera zioten Agirreri *De Gernika a Nueva York pasando por Berlin* liburua; New Yorken batzartzen da 1940az gero bildu ez zen Eusko Jaurlaritzan 1942an: Agirrez gainera: Ramon Maria Aldasoro, Telesforo Monzón, Santiago Aznar eta Gonzalo Nardiz. (Jesus Maria Leizaola eta He-liodoro de la Torre Frantzian zeuden, diskretoki). Gauzak honela, ez da harritzekoa 1945eko abenduan, Mundu-Gerra amaitu eta laster, Agirre Lehendakaria Paris-era USAko hegazkin bonbaketari batean heltzea. Lau gauza egin zituen batez ere Agirrek: Juan Ajuriagerra, Jesus Solaun, Pepe Mitxelena eta Joseba Elosegirekin hiru eguneko batzar ezkutua, Francoren aurkako borrokarako barrua eta erbestea elkar jartzeko, amerikar bat euskotar gazteekin militar ariketetan ari zen gaztelua ikuskatu eta "Gernika" Bataloia errebistatu, eta, azkenik, hilabete batzuk aurretik izenpetu zen Baionako Paktoaren buruak agurtu, eusko indar politiko eta sindikalak herrian eta erbestean koordinatzen zituen erakunde hau oso begiko bait zuen. Francoren aurkako eraso zeukan Agirrek buruan, Aliatuekin batera. USAra itzuli eta 1946an etorri zen Parisera geratzeko.

Lan handiak egin zituen Agirrek La Hayako batzarrean: Espainian demokraziaren eragina eskatuz, Alemania Federaziora itzuli zen bezala, Europako herrien presentziaren aldeko deia eginaz.

Batzuek galde dezakete, zergatik zuen Agirrek Europako berrikuntza honetan hitza.

Bi erakunderen bitartez egin ahal izan zuen lan hau: Europako Kristau Demokraziaren bitartez, eta Europako Mugimendua zela medio. Errepublikako Gobernua urruti, Mexikon, zegoelako, eta askotan honen izenean ere planteiamenduak egiteko baimena zuelako. Munduko Kristau Demokrazian hasiera-hasieratik EAJ/PNV egon zelako, une bonetan Europako berrikuntzan DC-k pertsonaia haundiak, eta denak Agirreren ezagunak zituelako, lehen aipatu dugun Liga Internazionala tarteko.

Eta hara zeintzuk ziren bere ahalegin nagusiak:

1) Franco faxistaren (1946az ari gara) aurka jator jokatu zuen herri baten izenean eskatzen zuen honen desagertzea. 2) Hitlerrek desagindako Alemaniaren Federakuntza birmoldatu zen bezala, Euskadi bezalako herriek ere eskubide bera zuten Europa berrian autonomia lortzeko.

Hara laburki esan, nola izan zuen geure herriak presentzia politiko bat Mundu-Gerran eta gero, irabazi zenean, Europa berritzeko lehen pausoetan.

Noski, gero, Gerra hotza deritzan hori hasi zenean, politikan, beti bezala, handiak ttikia jan zuen. Gerrarako laguntzatxo bat izan ginen bitartean (eta gerran laguntza guztiak dira beharrezkoak), hitz gozoak esan zizkiguten; gerrarako estrategia berria asmatzen hasi zirenean; geure herritxoa ez zen mapetan ageri.

Baina herri hark, bizirik dirau oraindik.

(UNESCO-ko "Albistaria", 1985-Otsaila)

1936ko Euskal erbestaldia Ameriketara

Erbesterapena izan du gizonak historian zehar jasan izan duen zigorrik gogorrena. Homeroren garaian ezartzen zen. Euskaldunen artean, zigor hauxe zen denetarik mingarriena, heriotza bera baino oraindik ankerragoa. Baina Frankismoak guri ezarri ziguna ez zen pertsona bakarrena izan, hauetakoak ere izan baziren ere (batez ere apaizen artean), multzoka eta ikara bizian familia osoak, herri osoak, jasan izan zutena izan zen.

Osoro berezia.

Eta zentzu batean, Leninek aipatu zuen "oinekin botoa emateko" bide politiko bat.

Izan zen askotan buruarekin egindako aukeraz erabakia ere, "egia esateko gauza izaten jarraitzearen."

Ameriketa euskaldunentzat, Euskalerriko beste etxe bizitza bat izan da aspaldi. Urruti xamar egotea!... Soldaduskatik ihes egiteko, indianoaren aberastasun bila abiatzeko ere bai, eta gerrak uxatuta ere joan izan gara azken aldi honetan; 1936ko gerraren ondorio bezala Ameriketara erbesteratuak izan garen hauek aipatuko ditut hemen, hain zuzen.

Eta hauetariko batzuek barruan eraman zuten euskararekin idatzi zituztenen berriak eman ere.

Euskara ere erbesteratua izan baita askotan.

Hiru aldiak

1936ko gudak, hiru alditan bota gintuen etxetik:

1) Lehendabizi erbestea ezagutu genuenok, euskaldunak izan ginen: Gipuzkoan, Hondarribia eta Irundik, ibaiz haruntz eta baztandarrak, Pio Baroja bezala.

2) Bigarrena, eta hau dramatikoena, itsasoz, Bilbotik, Santanderetik, Asturiasetik, 1937an; horietako asko Catalunyaara, han borrokatzen jarraitzeko asmotan.

3) Catalunyaatik, Frantziara, azkenik.

Hiru aldi hauetan Frantziara sartu ziren euskaldunen kontua Euskadiko Jaurlaritzak nolabait osatu zuen: 150.000 inguru izan ziren; Espainiako Estatu osoan, 500.000.

Ikus, proportzioan, diferentzia.

Izugarria izan da hau, 1936an Gipuzkoak eta Bizkaiak batera 850.000 biztanle zituztela kontuan harturik; eta bi lurralde hauetako biztanleak izan ziren ihes egiteko egokiera handiena izan zutenak.

Beraz, 8tik 1.

Frantzia hainbat euskaldun bildu zen; zati bat Euskalerrian bertan, Ifarraldean, baina beste asko, gorago. Euskadiko Jaurlaritza eta beste erakunde batzuen bidez, ogia eta babesa sortu zen; frantsesak beraz ez ziren euskaldunok gaizki portatu, ondo baizik. Baina han ez zegoen hainbeste jenderentzat behar zen, ez lantokirik, eta ez janaririk ere. Gainera, bixtan zen ordurako bigarren gerra handia, "mundu-gerra", bidean zela.

Ahal izan zuten euskaldunek, kezka beteak, baina etxera itzuli behar izan zuten. Eta ezin zutenek, arriskua handia zelako edo nahi ez zutelako, hauek gehienbat Frantzia geratzea arriskatu zuten edo Ameriketarako bidea hartu behar izan zuten.

Baina, Ameriketara, nora eta nola?

Ameriketara

CHILERako bidean jarri zituen gizona, Pablo Neruda poeta izan zen. Horretarako, eta poetak eskatuta, orduan Chileko lehendakari zen Pedro Aguirre Cerdá jaunak Neruda Inmigratorako Enbajadore izendatu zuen Frantzia. Modu honetara izan zen Neruda "Winnipeg" untzia lortzeko eta bertan Frantziatik 2.000 pertsona ateratzeko gauza, hauen artean euskaldun pilo bat. Bordeletik irten zen untzia hau 1939ko abuztuaren 4ean, eta Valparaisora irailaren 3an heldu zen, Ingalaterrak mundu-gerrarako egin zuen deklarapenaren egun berean, hain zuzen.

Eskapada ederra!

Larriak ziren egun haiek.

VENEZUELARako hiru untzia irten ziren, eta presa-arrisku berarekin: "Cuba" untzia Le Havre-tik 150 euskaldun zituela irten zen 1939ko uztailaren 14ean; "Flandre", 200 batekin, hilabete geroxeago, eta "Bretagne", abuztuaren 26an, La Guaira berara 75 euskaldunekin iritsi zen.

Nire aita untzia honetan zihoan, eta itzulian hondatu zuten sumarino alemanek.

Egunetan uste izan nuen galdu nuela, itzuleraren datu hau jakin nuen arte; "Bretagne"ren hondaketaren berriak ez baitzekarren noiz-norako xehetasunik.

Hemen aipatu behar dut, neronek ongi ezagutzen dudana gaia delako, Eusko Jaurlaritzak egin zuela Venezuelako gobernuarekin hitzarmen ofiziala gauzak ahal zen ongien eta lasterren antolatzeko, eta herri honetatik aipatu behar da kasu honetan bereziki Eduardo Monsanto jaunaren izena, hau izan baitzen garai hartan Venezuelako Instituto de Inmigración-eko buru, eta honekin batera Simón Gonzalo Salas jaunarena, han izan baitzen guri esku emankorra eskaini zigun beste bat.

ARGENTINA izan zen, euskaldunentzat beti hain maite izan dena, intelektual asko hartu zuen herria. Honako bidean abiatu zen untzia, oso famatua egin zen "Alsina" izan zen. Argentinara iristeko *hamabost hilabete* behar izan zituen, Alemaniako sumarinoek sortu zituzten arriskuak tarteko zirela.

Eta MEXICO aipatu behar dugu bereziki, arazo bategatik batez ere: Nazio hau izan zen Espainiako Errepublikak ofizialki ezagutzeari leialki jarraitu zion nazio bakarra. Eta Errepublikak ofizialki onartuz gero, Generalitat de Catalunya eta Eusko Jaurlaritza ere bai. Hau halaxe egiten jarraitu zuen Franco hil eta gero ere.

Eta hemen intelektual espainiar askoren artean, izan genituen euskaldunak.

Lau nazio hauek izan ziren euskaldun gehien jaso zituztenak Ameriketean. Ez baitzen hain handia izan Bolivia, Colombia, Uruguay, Cuba, Ecuador, Ertamerikako herriak eta Peru eta Puerto Rico-rako joera.

Euskaldunak Ameriketean lanean

Euskalduna Ameriketean lanean hasten da berehala. Beharko! Baina esan nahi dut, erraztasun guztiak izan zituela. Lan modu askotan aritua da: arrantzan, etxegintzan, fabrikagintzan; funditzaile bezala; industria lanetan ere, zura dela, burdina dela; baita sendagile eta legegizon bezala ere, eta kazetari, idazle, historigile madura ere bai hainbat. Papera eta kartoia gai duen industriarik ere montatu zen, eta ofizio hauekin ongi ezkondua zetorren imprimategiak montatu zituen, eta argitaratze lanetan ere jarri ziren.

Askoran entzun izan dugu, euskalduna Ameriketean gehienbat intelektualak izan ez diren lanetan aritu dela; egia da honetan oso berezia izan dela euskalduna, etxegintzan batez ere, eta fabriketan konfiantzako kargudun, lan hauetan ugari.

Baina errazegi sailkatu gaituzte; honek badu beste aurpegia.

Ez dakit Espainiak Amerikari bidali zizkion erbesteratuek, eta Mexico era Buenos Aires-ko intelektualez ari naiz bereziki, euskaldunek hainbat liburu eta aldizkari sortu zituzten.

Gogora ditzagun laburki aldizkari ezagunenak: *Euzko Deya* (edizio bat Buenos Aires-en, Pedro Basaldua zuzendari zela; Mexico-ko edizioa, Antonio Ruiz de Azua zuzendari); *Argia*, Caracas-en eta New York-en, Jon Oñatibia zuzendari; *Euzkadi*, Caracas-en, José Maria Barrenetxea, Blas de Garate, Jose Maria de Bengoa, Genaro de Egileor eta Martin Ugalde, aldizkariko zuzendariak; *Eusko Gaztedi*, Caracas-en, neronek sortua; *Tierra Vasca*, Buenos Aires-en "Tellagorri" zuzendari, eta gero, hau hil ondoren, Pello Mari Irujo.

Hauek bi hizkuntzetan idatziak, gehienbat erdaraz eginak baziren ere.

Euskara hutsean egiten zen bat, *Argia* zen, baina batez ere, izan zuen garrantziaz eta iraupenari bagagozkio: *Euzko-Gogoa*, eta hau gizon handi baten leialtasunari esker: *Jokin Zaitegi*, bera idazle ezaguna dagoeneko, Aitzolek eratutako *Eusko Olerkiak V. saria* beretzat izan baitzen (1934) "Tori nire edontzia" izena zuen poesi-lan batekin.

***Euzko-Gogoa*, euskal aldizkaria**

Gizon bakarraren lana izan zen hau: Jokin Zaitegi, josulaguna izan, arazo larri batzuk direla medio jesuita izateari utzi eta apaiz izateari jarraitu zion bere desterruan, Guatemalan. Irakasle bezala lanean ari zela atera zuen hainbeste urtez *Euzko-Gogoa*

aldizkaria bere kontura. Honek ez du esan nahi laguntzak, eta laguntza oso bereziak, izan ez zituenik: *Andima Ibiñagabeitia* bat, denboraldi batean, eta "Orixe" beste laburragoan. Baina gehienbat, bai diruz, osoa, eta baita lan eta arduraz eta larritasunaz ere, Zaitegi izan zen aldizkari honen arima.

Aldizkari harrigarria, euskaraz osorik irteten zen bakarria baitzen *mundu osoan*, eta gehienbat literatura lan nagusiez betea.

Euskararen mundua oso txikia zen, eta batez ere une larri hauetan, baina gure *mundu bakarria*.

Zaitegiz esan genezake, bere *Euzko-Gogoaren* obra izan zela arerioak erbesteratu zuen hizkuntza jaso, behar zuen babesa eman, eta ahalegin honen bitartez herrian bertan erbesteratuta geratu ziren euskaldunak atzerrian zeudenekin elkarrizketan jartzen jakin eta ahal izan zuena.

Lokarri honen bitartez lortu izan baitzen mirari hau.

Jokin Zaitegik berea den liburu bidez osatutako obra pertsonala ere argitaratzen du Ameriketara, baina aldizkari honen abentura da aipamen handia merezi duena. Guatemalako Instituto Americanon erakusten ari dela irabazten duen dirua lan honetarako da; honez gain, Universidad San Carlos Borromeo-n irakasten duen grekerak ematen diona ere bai; dena behar baitu bere lan nagusirako, loari orduak kenduaz. Bestalde, diruaz gainera, laguntza behar du neurri bateko aldizkariaren atalak zaintzeko eta zuzenketak egiteko. Garai hartan *Andima Ibiñagabeitia* Parisen zegoen erbesteratua, itzulpen bat egiten, eta ez du une horretan bidaia egiterik. Orduan, "Orixe"ri idazten dio Baigorriara, hemen ari baita hau ere euskal lanetan, oraingoz San Agustinen *Aitorkizunak* itzultzen, eta bi lanak egiteko gai izango zelako ustean baiezkota ematen dio. Sei hilabete barru konturatzen da "Orixe", ordea, bi lanak batera burutzera gehiegi dela, aldizkariak denbora asko jaten diola, eta nahiago du lehengoan jarrai, ez bakarrik bere gogo horretara jarria dagoelako, baita enkargu hau Euskalerrri osoak asko zor dion Dax-eko gotzai den Mathieu jaunagandik jaso zuelako. "Orixe" badoa, beraz, bere lan honen harian jarraitzera El Salvador-era, baina *Ibiñagabeitia* Paristik etortzearen truke.

Hala jartzen dira *Andima* eta *Zaitegi* lanean, eta horretan jarraitzen dute bi urtez, *Andima* iloba batengana eta lan batekin Caracas-era datorren arte.

Gorabehera hauekin, Jokin Zaitegi da *Euzko-Gogoo*-ren heroi bakartia. Ez diote euskarak eta gure herriak inoiz merezi duen hainbat ezagutza eskainiko, hizkuntzaganako lana eskerrik gabeko lan maitagarri eta izpirituz aberatsa baita; "Orixe"k zioen bezala, prezio gabeko andregai, inoiz sari gabe uzten ez duen gure barru-barruko hizkuntza, esker oneko dama polit ederra baita.

Zaitegi ere sorginkeria eder honetan erori zen.

Zorionez gure herrian beste hainbat semeren antzera.

Euzko-Gogoak hirurogeita hamar idazle, eta onenetakoak, bildu zituen kolaboratzaile modura; lorpen honek euskararentzat miraria zirudien garai ilun hartan; batzuek, herrian bertan idazterik ez zutelako, eta besteek, atzerrian ere bere lanak argitaratzeko toki hoberik ez zutelako, *Euzko-Gogoa* izan zen bien arteko lokarri sendo eta aberatsa.

Ameriketa bide zela.

"EKIN" argitaletxea

Ekin izan dugu euskaldunok, bai euskaraz eta baita erdaraz ere, beharrezko genuen argitaratzailea.

Bi gizoni zor diogu honen sorrera, eta geroztik (1942) egindako eten gabeko lana, ia gaur arte: Isaak López-Mendizábal eta Ander Mirena Irujori. Uste dut hau dela, bai iraupenez eta baita egindako lanaren arabera ere, 1936ko gerra ostean, Espainiako Estatu osoko exilioa kontuan harturik, argitaletxerik meritagarriena.

Hemen aipatu behar dugu, *Ekin*-en sorreran bi exilatu hauek lan honetarako izan zuten laguntza bihozkor eta preziatu bat: Sabino Arana-ren garaian Ameriketaratu zen, erbesteratua hau ere, Sebastian Amorrorturen semeek zuten inprimategi famatua. López-Mendizabal bera, tolosarra, kastako argitaratzailea dugu; gizon jakintsu eta langilea, mundua zor diote Euskalerrriak eta euskarak; gizonki iraun zuen (zahartzaroa aurrera bazihoan ere) erbestean, Franco hil zen arte; bere Tolosan hil zen, eta euskaldun asko eta askoz inguratuta izan zen lurperatua 1977an, 98 urte zituela. Ander Mirena Irujo, nahikoa da Irujotar zintzoa zela esatea, abertzale fina, langilea eta bere etengabeko lanari emana; oraindik horretan ari da, Buenos Airesen, Euskadik dituen beharrak nola beteko.

Gain-gainetik besterik ez bada ere, aipatuko dugu *Ekin* bide dela egindako lanaz zerbait.

Lau ataletan irten dira liburuak: "Euskal idaztiak", "Biblioteca de Cultura Vasca", "Aberri eta Askatasuna", eta beste: "Otras publicaciones".

Azken atal honetan argitaratu ziren lehendakari Agirreren: *De Guernica a Nueva York pasando por Berlin* eta *Cinco conferencias*; don Manuel Irujo-ren: *La comunidad ibérica de naciones* (Luis Araquistáin, Cortesao eta Pi Sunyer-ekin batera), *Inglaterra y los vascos*, *Un vasco en el Ministerio de Justicia*; Jesús de Galindez-en: *Los vascos en Madrid sitiado*, *Principales conflictos de leyes en América actual*, eta beste batzuk; Pedro Basalduaren: *Con los alemanes en Paris*, *En defensa de la verdad* eta *El Liberador vasco Sabino de Arana y Goiri*; José Antonio Ansaldoren: *¿Para qué?*; Isidoro de Fagoagaren: *Pedro Gorat, el Ordeo de Francia*; Miguel Pelay-ren: *A la sombra del Aitzgorri*; Justo Gárate-ren: *Cultura biológica y arte de traducir*, eta Alberto Onaindia-ren: *Hombres de paz en la guerra*, *Experiencias del exilio*, beste askoren artean; denera sail honetan 150 liburu inprimitu zituen Ekin-ek.

"Euskal kultura" saila izango da, behar hada, azpimarragarriena, eta beste hainbeste ale izango dira.

"Aberri eta Askatasuna"ren sailean, Isaak López-Mendizabal, Alberto Onaindia eta Iñaki Azpiazu dira egileak, beste askoren artean.

Eta azkenik, euskaraz, Joan Antonio Irazusta, Bingen Amezaga, Enbeita-tar Kepa, Erramun Joxe Zubillaga, Bonifacio de Ataun, Domingo Jakakortajarenaren liburuak, besteren artean.

Urte asko eta askotan, luzea izan baita gure erbestaldi hau, euskaldunok gure gaietako liburu bila *Ekin*era begira jarri behar ginen. Gure herriak eskertuko du, beti, nik uste, Argitaletxe honek egin behar honetan jarri duen adore harrigarri hau (1).

(1) Ameriketa zabalean euskal liburua, herriz herri

Andima lbiñagabeitia izan dugu gai honetaz arduratu dena, eta neronek eskatuta idatzi zuen, Caracas-eko Euskal Etxeak bere 25 urteurrena zela eta argitaratu zuen hirugarren bosturteko aldizkarirako lan hau.

"Mundu berriko euskal idazleak", du izenburua; eta Ameriketako lehen euskal aztarnari ari bada ere, geure erbestaldiari dagokio funtsean, eta hara hemen herriz herri aipatzen dituen lanak, laburki:

"VENEZUELA: Aspaldidanik izan ditugu euskaldunak hemen, baina Lope de Agirrek eta bestek erdaraz idatzi zuten beti; ez zuten hala egiten portugaldarrek, nahiz eta errege espainiarren mende egon; eta gaztelarrek, gazteleraz egiten zuten, noski, dio Andimak. "Euskaldun gizajoeak, ordea, gaur erdi baztertua daukaten hizkuntza orduan are baztertuago zeukaten. (...) Emezortzigarren mendean etorri ziran Venezuelara, Ramón Bastera bilbotar olerkari-diplomatikuak ziona, 'argitasun itxas-ontziak', 'Compañía Guipuzcoana'koak, alegia. Baña horiek ere, gehienak euskaldun utsak, etzuten euskal-argitasunik batere ekarri lurralde auetara. Arrigarriak benetan gizon auek emen gaindi egin zituen lanak, ala ere euskeraren arrastorik etzuten utzi, euren abizen durunditsuena izan ezik. Ez txartel bat, ez lerro bat ere aien emengo liburuetan arkitzen, ezta angoetan ere. Euskeraren inguruan etzuten iñolako argitasunik zabaldu beintzat. (...) Emeretzi-ogeigarren mendeetan askoz ere oiartzun zabalagoa izan du euskerak abertzaltasunari eskerrak.

"Ibilalditxo bat egingo dugu emengo geographian barrena, Iparretik asi eta Egoraino, berriz ere Venezuelara etortzeko, hau baita gure idazlanaren armarik gallena.

"MEXICON, ain zuzen, sumatu zen euskeraren lendabiziko oiartzuna. Danok dakizute, Mexicoko aurreneko gotzaia Aita Zumarraga prantzizkotar euskaldun jatorra izan zela; ala ere garaian etzuen euskerak siñalerik eman arik eta erri artan izan den poeta audienetarikoa batek, Gurutzeko Juana Ines lekaimetxuak (1650) euskaldunen alaba, bere poematxo batan euskal-itz zenbait erdararekin naasita eman arte:

"Galdu naiz, ay que se va
Nere bizi guziko galdu naiz.
Guazen galanta contigo,
Guazen nere laztana." ea.

"Mexicon bertan, "Lezamis apaizak (1699) *Vida del Apóstol Santiago* deritzaion erderazko liburuan, kristau ikasbideko ataltxo batzuk ematen dizkigu euskeraz eta Gabon abestitxo bat. (...) Ogeigarren mendean soilik emango zigun euskerak Mexico'n neurri bete. Mexico'ko uri nagusian agertu ziran Monzon jaunaren *Urrundik* olerki-bilduma (1945), eta Zaitegi'ren *Goldaketan* poesi liburua eta *Sofokel'en Antzerkiak* gerkeratik itzulita.

"Maila bat berago, GUATEMALA'n, Landibar napartarraren errian euskerak ez zuen ogeigarren menderarte oiartzunik izan, baña izan zuena, benetan izan zen ozen eta indartsua, *Euzko-Gogoa* aldizkariaren babesean (...) eta gañera argitaratu ziren Zaitegiren: *Bidalien Egiñak*, *Ebangeline* eta geroago *Bigarren goldaketan*." (...)

"Oraingoan PERU'n bearko du izan eman behar degun jauziak. Aztarren oso kaxkarra utzi zuen euskerak lurralde ontan; Espainiako Karol III'ren emaztea il zanean, Lima'n bizi zen jesuita euskaldun batek, izenik ez dakigu, aren illetarako egin zuen olerkitxo bat (1761):

"Itzak isillik geratu zaitez
 Begiak bezate itzegin:
 Aren edertasun guzti ura
 gera lizate aserrerik
 geure ezin esan leian miñean
 lartasun aundiyarekin"

TXILE'n ez du aztarna aundirik utzi euskerak, ala ere bertan il zitzaizkigun euskal-idazle bi: Pi aba eta Lontzi aba, biak karmeldarrak. Lontzi abak gaiñera, antxen argitara zituen olerki liburuxka bi, ipui alaiez beterik. Bai, lur-erdi au, euskal idazle askoren obia izan da.

"ARGENTINAN aspalditik izan du euskerak indar aundia, bai aldizkari eta liburuetan, baita mintzaira bizian ere. (...) Eztut eman nai an agertu diran euskal-liburu guztien zerrenda, ezta ori nere asmoa, ala ere, zenbait aipatuko ditut: *Alkar*, Pedro Mari Otañoren olerki liburua Buenos Airesen agertu zan 1904grnean. (...) Eizagirre eta Irazustaren *Ekaitzpean* eta *Joanixio*, eleberri bikañak, baita Tauer'tar Norbertaren *Idazki Bilduma eta beste auniz liburu geiago*".

"Eta ara berriz VENEZUELA'n, biotzeko aberri maite ontan, ainbat urtez abaro eta kabi bero dugun lurralde zoragarri onetan. (...) Badira euskaltzale agurgarri bi emen Caracas'en, urtez ondo orniturik egonarren euskaltzaletasunez ere ornituagoak daudenak; bata *Aita Luis Mari Arrizabalaga*, bestea, berriz, *Toribio Etxebarria* jauna, izen aundiko eibartar jatorra. Biok, bakoitza bere txokoan gordeta, gure mundutxo onekin eztute artu-eman aundirik, alare aiekandik asiko gara Venezuelan diran euskal-idazleen matatxoa aritzen: Aita Arrirabalagak beti landu izan du euskera, antzerki gaietan bata ere (...) Zenbait antzerki Bilbon omen dauzka agitaratu zai. (...) Toribio Etxebarria'z zerbait idatzi nuen (...) ala ere Euskaltzaletasuna erbestean sortu zitzaion (euskeraren utsunea nabaitu zuen bere biotzean) (...) hara nola *Egan*'en agertu diran "Nafarroako Margaritaren Ipuiañak".

Gero, Andimak hau idatzi (1967) eta gero argitaratu dira hemen han idatzi zituen liburu batzu: bat, 1967an bertan, *Ibiltarixanak*, Zarautzen, eta argitaratuak zeuzkan Euskaltzaindiak bere: *Lexicón del euskera dialectal de Eibar* (Euskera, 1965-66).

"*Oñatibia*'tar Jon zen 1946-47 inguruan euskarazko aldizkaritxo apain bat argitaratzen *Argia* izenarekin: lau zenbaki Caracas-en eta bat New York'en. (...) Azalez bezain bikaña zen mamiz ere aldizkaritxo begiko au euskera goxo eta apain batean idatzita."

"*Ugalde*'tar Martin gaztea izan arren egotez behintzat zaharrenetariko dugu emen Venezuela'n euskal idazleen artea" (...) hiru euskal liburu sortu ditu: *Iltzalleak* (1961) ipui aberkoiz osatua eta Venezuelan agertu dan lenengo euskal-libuua; *Ama gaxo dago* (1965) antzerkia (...), eta orain berriki *Umeentzako kontuak*, Zarauzko Kulixka Sortan agertua aurrentzako bederatzi ipuiekin antolatua. Gerturik dauka *Panpiñak*.

"Ametzaga'tar Bingen lege-gizon argiak (...) argitaratuak: Uruguayen bizi zenean *Hamlet* (1952), *Platero ta biok* (1953); Venezuelan dagoenez gero: Descartes'en *Ikasbideari buruzko itzaldia*, eta Simon Bolibar'en *Carta de Jamaica*. Lagundiko Manzisidor Aitak: *Santu bizitzak, egunean egunekoa*; Egaña'tar Gotzon'ek (Antxeta) aur-ikastoletarako *Muxugorri*; *A-Bi* (*Andoni Arozena*) idazlan asko idatzi ditu; *Aurre'tar Balendin'ek* bere bertsorik ederrenak; *Ibiñagabeitia* berak, Andimak, hemen idatzi zituen *Bergili-ren idazlanak osorik*, Bilbon argitaratua; *Unai kantak* eta *Alor kantak* Andimak itzuliak ditu, eta *Enearena*, berriz, *Aita Onaindiak*; azkenik, *Urresti'tar Jonek eta Andimak* antolatu zuten *Euskal Meza liturji* berriaren aginduak betetzeko."

(ARBÓLA, Bilbo 1987ko martxoa)

Agurrak: hilei eta bizidunei

Lezo Urreiztieta hil da

Bart, maiatzaren zortzia bederatzi bilakatzen ari zela, hil zorian daudenek bakarrik ezagutzen duten bidetxur estu-malkar horretatik joan da Lezo Urreiztieta betiko.

Gorputzez eta ekintzaz handia zen gizona, minbiziak jota baina oraindik gogoa zutunik zebilen azken hiru-lau hilabete horietan; hortaz hitz bat esaten ez bazuen ere, agerian zegoen denbora bateko tantai hura gain-behera betiko erortzen hasia zela: aurrena, argaltzen; gero, ahotsa galtzen, eta azken-azkeneko egun horietan, hain ezaguna zen bere memori harrigarri hura ahultzen hasi zitzaion; eta gizonaren gorputza kixkurtzen ari zitzaion neurri berean ume bihurtu zen berriz.

Arnasots estuetan zegoenean ere, sendikoak ez mintzearren kezurik ez zen aho hartatik irten.

Bere buru ahaltsu eta setati hartan zar ote zebilen jakiterik ez, noski.

Behar bada, Santurtzira egin zuen azken bidaia.

San Jorge egunez, apirilak 23, eraman zuen bere anai Itziar-ek; han Meza nagusia entzun, eta Kai-aldean eta Sebas lehengusuaren etxean izan zen jendetza; banan bana, laster hilko den lagunari azken agurra egitera hurbildu zen mundua; betiko ohitura zuen lez, gero hilerrira, gurasoak, anai bat, senide eta lagun asko "ikustera", Lezok esaten zuen bezala. Hilerrietara egiten zituen bixita horiek ezagunak dira Donibanen eta lagunak bat ehortzita dagoen beste herrietan; eta, noski, batez ere Santurtzin, orain dela 75 urte jaio zen herrian.

Eta hau ez da biografia bat egiteko garaia; laburki, joan zaigula esatekoa baizik.

Eta euskaraz, Lezok ezagutzen ez zuen eta horretxan minez bizi zen hizkuntzan; euskal mezetara "musika" hori entzutera joaten zen; askotan esan ohi zidan, bere bizitzako frakasorik haundiena (eta asko izan zituen) euskaraz ez jabetzea izan zela.

Baina biografia bat ez bada ere, hitz bi esan beharko ezagutzen ez zuten euskaldunentzat.

Manuel Irujo jaunak hain berez zuen grazia haundiarekin esaten zuen bezala, Lezok, XVII. gizaldian jaio behar zuen eta XX. mundura erori zen pirata bat zen.

Ba, pirata hau Euskadiren zerbitzuan bizi izan da. Inork bizibide bat bakarrik aukeratu behar balioke: *abertzale*, izango litzateke xuxenena. Gaztetandik hasi zeu garai hartako Santurtzi zailean bere aita bergarar eta itsasgizonaren eskutik euskal jaietara joaten; gero, lerdan bezain ausarta zen gaztetxo hura Eusko-Langileei Bilboko kaiean sortzen zitzaizkien borroka, eta borroka galdu (sozialistak eta anarkistak ziren nagusi despotak orduan) guztietan han izaten zen; Manu Robles Arangiz lekuko; gero, gudan, Bilboko blokeoari ihes eginaz armekin sartu zen lehen itsasontzia, Lezok ekarria izan zen, eta gero beste sei-zazpi ontzi haundi, armekin, janarekin, bere esku etorri zitzaizkigun estuasunean eta goseak geundela.

Gero, erbestaldian, zituen etxeak (gaztelu bat ere bai) eta diruak, horrelakorik ez zuten euskaldunak babesteko eta laguntzeko izan ziren, sos bat gabe geratu zen arte; lagunak, erruz nonnahi bazituen ere.

Lehenengo ETakoek ezagutzen dute gizon honen balorea.

Ez gehiago, lehenengo berri hau ematerakoan, baina hau behintzat Statu beharra zegoen.

Amaitzeko: hiletak Donibaneko eliz nagusian egingo dira asteartean, hilak 12, arratsaldeko 5etan.

(DEIA, 1981)

Diosala

"Agur" baino lehen, "ariyo" zen; edo "ayo", "adio"; seguraski badira gure herrian diosala egiteko modu gehiago, euskalkien eta ohituren arabera, baina nolana, agurra edozeini zor zitzaion oso gauza sinplea zen: batak besteari bizi dela adierazteko modua.

Hori baino gehiago, behar bada: ezagutzen den norbaiti ezikusien itsuskeria zeharkatzeko bide bat.

Baina hainbeste egoeratik pasa da gure herria, itsuskeria hau ez da berria. Askotan pentsatzen dut nolakoak izango ziren gure artekoak karlisten gerratean eta geroko ondore latz haietan; baina neuk nire aitak "diosala" deitzen zion hau dela eta sentitutako egoera batzuk aipatu nahi nituzke.

Errepublika garaia artekoa ez zait gogora etortzen, baina hau etorri zenetik entzun nituen: "Agur" eta "Adiós" kalean muturreratzen; ezer ez esatea baino okerrago, noski; baina gaiztoa zara zen: zeu begiradarekin zai-zain zaudela zure muturraren aurrean pasatzerakoan bizilagunak ezikusia egitea.

Gorroto piska bat behar zen hau egiteko.

Badator *gerra*, edo erortzen zaigu infernutik!, eta bezperan lagun izan eta haserratzeko betarik gabe begiradak ihes egiten hasi ziren. Tiro erdi bat entzun aurretik! Baina, tira, tira, gerra, gerra da, eta gorrotoak sorrarazi duen guduaren denbora madarikatu honetan gaiatakeria guztia libre denez gero, tiroak ere ihes egiten hasi ziren lehenengo egun haietan begiak itxita ibiltzea posible izan bazen, askok kalean zehar ibili beharrean aurkitzen zirenean ez zituen ireki ere egingo.

Eta errugabea zelakoan herritik irten gabe geratu zena, inor ate joka etorriko ote zen beldur.

Eta etortzen ere hasi ziren!

Diosalik gabeko garai mutu izugarri honetan noizpait elkarri inoiz esatea bururatu ere ez zitzaiona ausarki aurpegiratzen hasi zirenean: emakume kaskomotzei, gizonburu umilatuei, batzuei gehienez ordubeteko bizia geratzen zitzaiela zekitenei!

Baina *hau gerra zen!*

Eta bukatzen da gerra; pasatzen dira oso mantso bizpahiru urte; itzultzen da norbait, ezinbestez, berea den herrira, denak lagunak edo senideak ginen herrira, nire kasuan aitarik gabeko Andoaina; gaztetxo nintzen; eta herriko kaleetan begi pare baten bila ibilia naiz, ea nor ausartzen zen niri agurraren aurreko begirada argi bat botatzera; askotan urrutitik norbaitek; noizbehinka lagunkiro begirada garbia eta agurra bera ere. Baina gehienek ihes egiten zioten konpromisoari.

Egun gaiztoak izan ziren haiek.

Baina *gerrostea zen!*

Francoren denboran izan dugu franko beta gauzak aldatzen ikusteko, belaunaldiak aldatzen zihoazen arabera; hala ere... askotan gurasoetatik semeetara edo aitonetatik seme-bilobetara pasiak ziren begirada zahar-okerrak.

Izugarriak!

Hiltzen da diktadorea. Hau hil zenerako hasiak ziren (salatariez kanpo) transizio urteak zihoazen arabera, begiradak ere aldatzen, eta agurrak doinuz gozatzen, eta begiak argi berri bat estreinatzen.

Gehienak Euskalerrian anai sentitzen hasiak ginen.

Berriz *hauteskundeak ospatzen hasi ordurako* mitinen eta elkarri egunkarien koloreak ikusten jarri ginen arte. Normala! Herritarrak garenez gero, batzuk kristau ere bai baikara! Baina berriz ere, eta oraintsu, hasiak gara biltoki berean anai sentitzen ginen gizaki arruntak, baina gizakiak hala ere, "agur" gizaki bezala esan eta animaliak bezala ez erantzuten. "Agur" bera erabiltzen dugunok; zentzu berean, izpiritu beraz, "Agur" esaten dugunen artean ere, elkarrekin hainbeste irain jaso genuenok ere hasiak gara begiradak gordetzen edo desbideratzen!

Zer Euskadi klase egin nahi dugu, egitea espero badugu, honela portatzen ari garen abertzale euskaldunok?

Agur garbi bat zuri, irakurle euskaldun horri, hau da gutxienez zor dizudana eta.

(DIARIO VASCO, 1986)

Txomin Iturbe

Badira idazlearentzat kezkarri gertatzen diren uneak.

Hau da bat.

Txomin Iturberen heriotza dela eta, sortu den giroan pentsatzen dena esateko kenkan jarri nau. Aurretik Monzon, Santi Brouard eta "Argala"z idazteko izan nuen berberan. Nire lekutasun politikoa eta ideologikoa argi daudela uste dut; kazetari eta idazle bezala idatzitakoetan maiz erretratatu bait naiz, egiari barrutik zor diodana *kontzientziak* agintzen didan bezala emanaz.

Ez da beti erraza izan.

Nire gogoz alderdiarekin loturak izan ditut beti, gaztedanik: lehen, eta berrogei urtez, EAJ/PNV-rekin, eta oraintsu, ezinbestean (eta hau ere kontzientziaz erabakia) EA-rekin. Eta, badakigu, honelako loturetan *konsigna* kontuan edukitzekoa dela.

Orain Txomin Iturberen heriotzak sorrarazi duen gatazka politiko honi begira jarri naiz. Eta nire analisia, esan behar dudanaren aurrean, hauxe izan da: 1. Txomin, ETA-ko buru zela ezagutu nuen, eta exilioko Eusko Jaurlaritzako kontseilari lanetan nenbilela, hain zuzen; neu ez naiz inoiz ETA-koa izan, eta 1973-1976ko aldi hartan ETA-ko mutilek egindakoaren alde banengoen, gaur oso kritikoki begiratzen diet geroztik egindako ekintza askori. 2. Txomin, eta lehen aipatutakoak sentitu nituen antzera sentitzen naiz abertzale goitik behera. Eta niretzat, hainbeste urtetan Euskadiri zar zaion askatasunaren alde bizia eman dutenengatik sentitzen dudan mirespena agertu

nahi dut orain ere, Txominen heriotz orduan; oraindik bizi den Peixoto lagunagatik sentitzen dudan bezala.

Hauek baitira neuk ezagutzen ditudanak.

Euskadirentzat urte beltzak ziren haietan abertzaletasunean anai sentitu gara, eta niretzat sentipen sakon hura ez du ezerk itoko.

Jokabide bakoitza bere garaian.

Aberriari egindako zerbitzuak ahaztu ezinak dira edozein kasutan, eta orduko lagunei heriotzako ardua heltzen zaienean ezin diegu, nik uste, azken epaiketa arin batean gizonaren oinarri zuzen hura ukatu, ez ahaztu ere. Batez ere oinarri emankor eta eder honen geroko aldaketak, eta jokabide okerrak ere, abertzale hauen baitan bakarrik egon ez direlako; aitzitik, gehienbat Espainiako agintearen itsukeria eta poliziakeria baldarrak eta askotan kriminalak jokabide honetan zerikusi haundia dutela uste dudalako. Eta neuk gaur ez dut, azken epaiketa erraz batean, herri iritzia bi zati egiten ari diren une honetan, nire burua gure betiko arerioaren zati ustelean ikusi nahi.

Hau esaten dit nire kontzientziak.

Ajola gutxi konsignak.

(DIARIO VASCO, 1987)

Kazetari euskaldun baten kronika

Kazetaritzarako joera noiz sumatu nuen badakit: Andoaingo Ekintza Katolikoak La Salle-tarren eskola ondoan zuen biblioteka txiki hartan. Han aurkitu bait nuen Salgari-
ren korsari saila.

Hau ez nuen nik literatura bezala irakurri, kazetaritza gisa baizik; han agertzen zirenak ez ziren asmatuak, gertatuak baizik. Eta txunditurik utzi ninduen, egileak irakurlea beste mundu batera eramateko zuen dohain miragarri hark.

Neronek biziko nituezkeen pozik Salgarik bizi izan zituenak!

Erdarazkoak ziren liburuak, noski; neure hamabi urterekin, normala iruditu zitzaidan horretarako erdara behar izatea. Nire aita andoaindarrak, euskaldun hutsa bazen ere eta erdaraz irakurtzea asko kosta, egunkari erdaldunak irakurtzen zituen; euskararen aldekoak, noski, baina erdaraz eginak! Nire ama hernaniarrak, berriz, euskaldun kategori berekoa izanik ere, bazuen erdarazko folletinak irakurtzeko gusto berezia, orduan atez-ate eta kapituluka zabaltzen zituztenak, denak negarti-mindulinak: *Gorriones sin nido* eta *Doña Genoveva de Brabante*, esate baterako.

Nire ama malkotan ikusi dut horiek irakurtzen.

Orain berrogeita hamar hirurogei urte bitartekoaz ari naiz, noski; Errepublika garaian; jendea egunkarietan euskaraz zerbait idazten hasi zenean.

Neuk aitona sentitu nuen bertsolari, Andoainen bertan; bere bertso paper batzuk irakurri nituen; gero, osaba Joxemanuelek feriz-feri abesten eta saltzen zituenen artean, bazen aitonarenik. Bi hitzetan esateko: inprimatutako hitzetan, bertsolariak eta

Jaungoikoak zuten euskal hitza: dotrina euskaraz ikasi genuen gauza bakarra izan baitzen, eta gero don Joakin Bermejo eta don Juan Arangurenen eskutik elizkizun eta euskal jai guztiak bizitzen baikenituen; eta, hala, Jaungoikoa eta bertsozalaritza, biak ziren sakratuak niretzat, eta *euskarak sakratuak*.

Gainontzeko paper eta liburuen mundua, dena erdara zen.

Bestalde, jerarkia hau, gaur diglosia bezala ezagutzen dugun egoera hau, osorik normala iruditzen zitzaidau, ezinbestekoa.

Telefonorik ez genuen etxean, baina Hernanira senitartekoren bati hitzegun behar zitzaionean, Itxuaneko Telefonikara joan eta han erdaraz irteten zitzairkion nire amari hitzak; nire burutik orduan pasia da hau: erdara sartu eta euskara irteteko aparatua zela, euskarak alanbretatik zuen pasa ezinen bat ere sumatzen nion nik. Irrati aparatorik gutxi zegoen herrian, dozenatxoren bat; eta hemen ere fenomeno bera: nire aitarekin Aste Santuko "Zazpi hitzak" entzutera Elorriaga lagunaren etxera joaten ginenean, erdara hutsean irteten ziren gurutzeko Kristoren hitzak, antsi eta guzti!

Bizi-bizi gorde ditut dartada hauek.

Eta gerra lehertu zen.

Astebetekoa zena, hiru urte iraun eta gainezka erori zitzaigun. Mundu-gerra amaitzeko zegoela aurkitu nintzen Afrikatik bueltan Andoainen amarekin, eta bi urteren ahalegin eta guretzako eskupeko garesti zena direla medio, noizbait aita eta anaiarekin bildu ginen biok Caracasen. Heldu bezain laster konturatu nintzen han neuk ezagutzen nuen gaztelera aurkitzearen abantaila. Eta beste alde bat izan nuen han handia: nahi nituenak esateko bidea libre zegoen (eta hemen profesionaltasunaren beharra) tajuz eta interesgarri zen moduan, Salgariren antzeko, esatera saiitzen banintzen.

Askatasuna, edozein hizkuntzatan, ederra dela sumatu nuen!

Eta non, eta han izan nuen euskaraz idazten hasteko egokiera!

Caracas-en bizi zen euskara apurra Eusko-Etxera hurbiltzen zen; pitina zen, baina hemen hitzegiten zen, eta berauek ziren euskararen irakurle potentzial bakarrak. Andoaindik eramateko gai izan nintzen euskara apala, estimatu egin zuten. Gazteak bildu eta "Gestetner" kopiagailu zahar baten bidez hasi ginen hileroko bat egiten: *Eusko-Gaztedi*. Neuk egiten nituen editorial elebidunak, eta sortu nuen "Erritar" nire izenordea euskarazko artikuluak izenpetzeko. Zergatik ez nuen hasera hartan nire izenez sinatu? Ez dakit ziur. Nire lantxoaren ortografia pobreaken asmoa egongo zen gertuen, seguraski. Nik ezagutzen nuen gramatika apurrarekin jarri ninduten, hala ere, euskal klase batzuk ematen. Ezin nuen atzera egin, bertako euskara apurra zegoen jokoan. Honetarako, A-BI, Andoni Arozena laguna, izan nuen maisu eta laguntzaile. Oñatibiak, Jonek, *Argia*-ren lehen alea han egin eta New Yorkera joan zen bigarrena egitera. Andima Ibiñagabeitia ez zen oraindik etorri. Eta, hala, aldizkari batean (*Elite* izeneko astekarian) erdaraz idatziaz jateko irabazi eta Eusko-Etxean euskara landuaz hasi nintzen nire elebitasuna pixka bat orekatzen.

Hara zer indiano egiten hasi nintzen!

Urteak joan zitzaizkidan, hogeita hiru, lan honetan; bitartean, atzerriratutako gure munduan ezagutu nuen santurtzear batekin ezkondu eta hiru seme-alaba izan genituen; noizbehinka *Zeruko Argiarako* lanak, *Eusko-Gaztedi* aldizkarirako eta asteroko Eusko-Irrati-rako idazten nituen gain, idatzi nituen euskarazko liburuxka batzuk ere: bat, galdu genuen gerrak eta gerrondoak eraginda (*Iltzalleak*); bestea, gure haur euskaldunak bultzatuko ipuinak (*Umeentzako kontuak*) eta bi antzerkitxo (*Ama gaxo dago*, *Gurpegin aspaldi gertatua*), eta *Panpin* liburuxka bat.

Eta hor nator; nire gogoz eta nire familiaren gurutze-biderako, Euskalerrira bueltan; sartu nintzen ixilpeko lanetan, 1947az gero Caracas-en bazkide nintzen *Eusko Alderdi Jeltzalea/PNV*-ren alorrean.

Hemengo euskal lanak niretzat izan ziren; ez honetan ona edo jakintsua nintzelako, baizik eta lan hau egiteko kondizio haietan beste inor ez zegoelako.

Bidez, *Zeruko Argia-n* idazten jarri nintzen, eta hemen aurkitu nion euskarari inoiz pentsatu ez nuen bezalako branka-gila zorrotza: bi euskal alderdi bereizten zituen eta kontrajartzen zituen *H* sakratua. Lehengo buruhaustea nahiko ez zituela, euskara kinka larri honetan aurkitu zen. Eta gu bitarteko, noski. Ni, heldu berria era mundu honetan eskarmentu gabekoa, hasi nintzen gauzak idatziz argitu nahiean, batekoei eta bestekoei elkarriketa luze batzuk eginaz, baina kaskarreko eta iraina franko jaso ondoren, pentsatzen hasi nintzen *h* berekin zuen erdara hutsean jarraituko ote nuen; hor zegoen aspaldiko gure batasuna egina! Hala ere, nire euskal kontzientziak instituzioaren bidea hartzera eragin ninduen, eta aurrera jarraitu nion, *Zeruko Argia*-ren bitartez, Euskaltzaindiari.

Eta ez dut damurik.

Baina nire kasuan, agerikoa nahiko ez zela, ixilpekoan ere sortu zitzaidan arazoa, eta hau, barrukoa, izan zen zailena.

Eta hemen hiru aldiz Juan Ajuriagerraren laguntza izan nuen:

1. *Alderdi* aldizkaria nire eskuetan jarri zuten; ixilpekoa zenez gero, behar nituen euskal idazleak ilunpean aurkitu; entzungor asko aurkitu nuen nire bidean. Batzuk, beldurrez, eta beste batzuk, *h*-rik gabeko lanik egin nahi ez zutelako, arrazoi handiz. Neroni aritzen nintzen, editorialez kanpoko beste euskal lanak ere idazten, izenorde ezberdinez. Baina ezin nintzen denetara iritsi; bestalde, ez nuen joko hau onartzen, eta Bilbon izan genuen batzar batean erabaki zen, azkenik: "Zeuk –esan zidan Ajuriagerrak–artikuluak jaso bezala onartu behar dituzu, *h*-gaz badatoz, *h*-gaz agertu". Eta "Orixe"rekin Euzkadi egunkarian Errepublika garaian gertatua kontatu zigun: "Esan nion 'Orixe'ri gauza bera; orduan ez zen *h*-rik, baina bai *s* eta *z* arteko istituak, eta kejak jasotzen ari ginenez, esan nion: zeuk datozen bezala hartu behar dituzu lanak, gu ez gara inor alderdikideen artean batekoak edo bestekoak bereizteko"...

Eta halaxe amaitu ziren orduko istiluak.

Neuk hala uste; baina askok, urteak pasata ere, ez didate nire jokabide hura inoiz barkatu.

2. Bigarren auzia, *Deia*-koa izan zen: Oraingoan ere Juanito Ajuriagerra dela eta izan nintzen deitua, euskararen taldeko buru izateko. *H*-ren arazoa onartuaz, noski. Honez gainera, kosta zitzaidan taldea neuk nahi bezala osatzen, eta "infernuko etsai"

asko sartu omen nuen; hala aurpegiratu zidaten. Haietako batzuk hor daude oraindik, eta ez dut uste barru-borroka handirik sortu dietenik.

3. Eta hirugarren aldiz, *Eusko Kontseilu Orokorra* sortu zen une berean, Boletin Ofizialak elebiduna izan behar zuela erabaki zen bezain laster, izan nuen Karlos Santamaria jaunaren deia. Neuk ez nuen lan horretan sartu nahi, beste batean hasia nintzelako, baina erreguz eskatu Udan, Juan Ajuriagerrak onartuko zuen bakarra neu izango nintzela, eta, bestela, sozialisten botoekin erabaki beharko zela, lotsagarri, auzia. Onartu nuen hortaz arduratzea, beraz, eta Xalbador Garmendia laguna izan zen neuk aukeratua lan hori egiteko.

Honek izan zituen, nerekin batera, arazo batzuk beste jokabide baten aurrean; baina hau beste historia bat da.

Ajuriagerra eta Garaikoetxeari zor die euskara ofizialak bere itzala.

Orain, egunkari euskaldun bat behar dugu. Lizardik eta Aitzolek egunkari honen beharra aspaldi salatu zuten; orain gutxi Mikel Atxagak errepikatu du eskaera. Dudarik gabe, izango du laster euskarak merezi duen egunkaria.

Gai da gaur euskara, Errepublika garaian ez bezala, amets hau egi bizia bihurtzeko.

(EUSKARA / XXXII, 1987-2)

Koldo Mitxelena (1915-1987)

Sendia, etxea, Erreterria, haurtzaroa

Koldo Mitxelena Erreterriako Goikokalean jaio zen, zurezko eskailera estu batzuk igo eta Santa Mariako elizari leihotik teilatua ikusten zaion gain batean, orain hirurogei eta hamabi urte.

Mila bederatziehun eta hamabosteko abuztuak 20 zituela.

Erreterria, 5.000 biztanleko herria zen; denak ezizenez ezagutzen ziren; Koldoren amaren aitari *Ixtaban-frantsesa* deitzen zioten; Donibane Lohitzungo hirule bat zen, eta hemeretzigarren gizaldiaren erdialdera hemengo hirulegi handia sortu zutenean elorri zen honutz lanera. Gero, Erreterria bertoko gazte batekin ezkondu zen. Hala, Koldoren ama, Joxepa Iñaxi Elissalt, hemen beheraxeago zegoen Erdikokalean jaio zen, bere anai guztiak bezala.

Hau amaren aldetik; baina bestetik, aita Donostian jaio zen eta txikitan gurasoekin Erreterriako "Larretxipi" baserrira etorri zen, eta herriak berez hain erraz egiten dituen aldaketak direla medio: "Larrapitxi" deitu zioten. Ez zuen aitak erreterriarra ez zela aitortu nahi izaten, bere aita ere erreterriarra baitzen, oiartzuar batekin ezkondua.

Aiton-amonak ezagutu zituen galdetu nionean, ezetz esan zidan, eta: "Konturatu zaite –erantsi zuen– nire aita Karlos VII. 1873an itzuli zenean, gerratean zen eta! Garai hartan nire aita Tolosa inguruko, Alkizako, baserri batean egotea suertatu zitzaion, eta hirira jaitsi zen erregeaia pasatzen ikustera; oinez omen zihoan, eta askotan aipatzen

zuen nola herriko andre bat hurbildu zitzaion eskuan mun ematera, eta esan omen zion: "Nik dos bexes, jauna"; ez behin, bi aldiz alajaina! Hau amorruez esaten omen zuen aitak.

"Konturatuko zara orduan, esaten dit, nire aita, mutil koskorra zela ere, orain ehun urte hori ikusteko gauza izan bazen, ez zela gaztea ni 1915an jaio nintzenezan!... Berrogeita hamar urte inguru gutxienez."

"Ez, nire kasuan, nire aitona-amonak nire gurasoak berak izan ziren. Ez nuen besterik ezagutu. Entzun bai. Nire aitona lapurtarraz asko entzun nuen etxean, noski, ama gerrondoarte bizi izan baitzen, eta salan genuen argazki batean mehe-luze ikusten nuen aitona Elissalt. Gero ikusi dut, haren antza hartzen joan naizela, eta ez aitarena, nire aita motz-zabala baitzen..."

Koldoren aita otargina zen, *xexteroa*, eta etxe azpian bertan zuen lantokia. Leiho hartatik begira hiru urtetan egondu zen Koldo bere oin batean irten zitzaion tumore-xuri bat zela eta; Lereboure sendagilearen era eraman zuten.

Horregatik, ez zuen beste haurrekin jostatzeko aukerarik izan zortzi urte bete zituen arte; bestalde, ordea, goiz ikasi zuen irakurtzen, eta aitaren lantokian irakurri egin zuen asko; euskaraz, bereziki, *Zeruko Argia*, batez ere, eta oinez ezin zuena imajinazio bidez egin zuen Salgari eta Julio Vernerren liburuak direla medio, horiek erdaraz, noski.

Gerra, gerrondoa, familia

Gerra ametsgaizto bat izan zen Koldorentzat. Ez zuen inoiz horrelakorik espero, esaten zidan, eta bere hitzetan: "geure burua defendatu beharrean aurkitu ginen".

"Abertzale egin ninduten etxean; esango nuke, nire aita izan zela Errenteriako lehen abertzalea... Baina es ninduten alderdi bateko eraginetara bultzatuta. Hala ere, eta honek zerbait esan nahi du, Eusko-Gaztedi Kiroltzalean aurkitu nintzen Campiónek Errenteriako Batzoki berria hitzaldi batez inauguratu zuenean.

Gerra lehertu zenean hogeitaz urte zituen beteak. "Itxarkundia" rako eman zuen izena, bere kirol lagunekin batera; hauen artean, Koldo hil zen egun berean heriotza iritsi zitzaion Jose Estornes Lasa ere hor zen; argazki bat lekuko. Hala, gerra zurbil-ikaragarri hari eman zion erantzuna hauxe izan zen; Santoña arte; esan berria zidan Bilbotik Santoñaraino bestek eraman zutela, gaisorik aurkitzen baitzen; hiru hilabete egin zituen Dueson; gero Larrinagako gartzelan, beste bederatzi hilabete; hemendik Burgosera, beste lau urte t'erdi luze-luze egitera.

Bai, gorroterrian galtzea suertatzen zaionarentzat errukirik ez!, eta prezio gogorra ordaindu behar izan zuen kalte handirik egin gabeko Koldok: bizia txiripaz salbu lortu bazuen ere, ia zortzi urteko espetxe zigorra bete arazi zioten. Lehenengo sei urteko gartzelatik etxeratu zenean, amak euskal soiltasunez esan omen zion: "Etorri al zara?". Eta beste bi urteko gartzelaldian zegoela iritsi zitzaion ama hil zelako berria.

Behin, beretzat hizketan bezala egin zidan konfidentzia: "behar bada, ez nintzen amarekin ondoegi portatu..."

Min hau berekin zuen Koldok, huts honen erru txikienik ere ez bazuen ere.

Matilde, bere emazte on eta adoretua, izan zuen bere ondoan beti, eta Itziar (1950) eta Rafael (1952) ekarri zizkion.

Utziko ditugu gaurkoz, Koldo Mitxelenak ikasi eta irakatsi zituen gauza franko eta handiak alde batera; ez bazterrera, alafede!; ez baita unea dena esateko, Koldoren lan batzuk aipatzeko baizik, eta nire ustez gure herriko ahotsa, gure hizkuntza, oraindik bizi dadin egin dituen lanen artean garaiena, erraldoiena, aipatuko dut.

Euskara batua

Nik uste, Koldo Mitxelenaren ikerketak eta erakuspenak zerbaitetan gauzatua bezala erakutsi nahi ditugunean, *euskara batua* irteten zaigula bihotzeko esker onez.

Ez naiz orain hizkuntzalariak ariko, horretarako aritu baita duinki Haritschelhar jauna; baizik eta zuen gizatasunaren alderdi bat erakusteko asmoz. Honetarako, Patxi Altunak jasotako bere *Idazlan hautatuak* delako liburu ederrean adierazkorren iruditzen zaidan lana: "Pro domo" izan daiteke; neuk, labur izan behar dudan honetan, haute aukeratu dut Koldo *idazle* eta *pentsalari* eta *abertzale* eta *gizona*-ren jarrera ondoen erakusteko.

"Pro domo" izeneko lan hau *Egan* aldizkarian agertu zen 1970ean, eta sarrera bertatik esaten du: izenburu edo titulu honekin, zera adierazi nahi duela, eta hara hemen bere hitzak: "Gure etxearen alde, guztion etxearen alde", honetaz mintzatu nahi lukeela.

Mitxelena, *gizona*, erakusteko neurri hoberik ez.

Parisen irakasle izan zen arte hartatik itzuli zenean, Goikokaleko etxean pilatuak aurkitu zituen etxetik irten zenetik heltzen joan ziren *Zeruko Argiak*, eta patxaran denak begiz pasa eta tarteka irakurtzeko lana egin ondoren, eta Koldok bazekien galbahea nola pasa!, idatzi zuen saiakera antzeko artikulu eder hau. Ez ditut hemen Koldok bere burua eta lanak defendatzeko ukitzen dituen kontrarioen izenak aipatuko; eta bai, batez ere, bere argudioak, hauen funtsa, eta baita, argudio hauek adierazteko modua, osorik berea, konprometitua, eta zehatza; baina neurritua, bere barruko zaldi bizi eta kementsuari bridetatik eusten ahaleginduaz.

"Amaren hizkuntza"

"Neuk –esaten du– nahi nuen irakaspide den euskara, ikastoletan eta ikastoletarik gora erabiltzen den euskara, ez daiteke izan, *eta ez da*, inoren 'amaren hizkuntza'. Zuk, esate baterako, *semiana*, esango duzu, eta zure haurrei *semearena* irakasten diete. Gauza bat da *aho-hizkuntza*, eta bestea, arras bestea!, *hizkuntza idatzia*.

"Eta hau edozein hizkuntzatan", noski.

Euskaraz berdin gertatzen da, gurea ere hizkuntza baita!

"Ez dut inoiz esan, nik behinik ez –dio Koldok–, gure hizkuntzaren batasuna dela soinean daramazkien gaitz guztien erremedioa: besterik diona, ez da egiazki mintzatzen" (...) "Ez da aski gure hizkuntzaren batasuna euskarak iraun dezan, ez hurrik eman ere; ez da aski, baina premiazkoa da, batasunik gabe ez baitu iraungo bizi garen eta biharko mundu honetan. Batasuna eginik ere, gal daiteke; batasunik gabe galdua dago alde zurretik!"

"Batasunerako biderik onena"

"Batzuentzat biderik onena, berez, besterik litzake: gure hizkuntza dagoen dagoenean gordetzea, euskalki eta euskalkitxo, hiri eta hirixka guztietako ñarbadurak bizirik dauzkala. Bide horrek ere badu, haatik, bere 'koxka'. Batasun-ez horrek, hain ederra izanik, geure bizkarrek inolaz ezin eraman dezaketen karga ezartzen digu gainean. Batasunik ezak behartzen gaitu, nor bagara, *euskalki guztien -handi eta txikien- berri jakitera euskaldun bakoitzaren 'amaren hizkuntza' ezagutzera.*

"Hori ezinezkoa izanik, batasun bidea gelditzen zaigu soil-soilik. (...) Zer dugu, halaz ere, hobe? Horrelako euskara eskasa ala inolazko ez dena, hilik datzalako?"

"Arantzazu"

"Arantzazuko lanak prestatzeko hautatu zuten batzordea (eta ni bestek hautatu ninduten, ez nuen neure burua hautatu eta, egia esan behar baldin badut, nahiago nuen hautatu izan ez baninduten), bete-lan gisa, batasunerako balio zezakeen eredu baten zerbait ezaugarri nagusi markatzen hasi zen, besteak -gehienak- beste baterako utziaz. Eskubide osoa du nornahik eredu horren akatsak eta aldrebeskeriak (bai baititu, dudarik gabe) erakusteko, eredu erabat baztertzeko eta arbuiatzeko ere bai. Baiña ('Baña... O *baña* madarikatuba! *Baña* infernukoa!, Astarloa frantziskotarrak zion modura) eskubide osoa eredu eskas horren kontra beste eredu hobe bat aurkezten baldin badigu. Beste eredurik ez baldin badakar, ez du, ene ustez, mintzatzeko eskubiderik"...

"... Arantzazuko batzarren gaia *h* sartzea hala *h* kentzea izan zela diona ez da egiaz ari. (...) Erabakiak, egia, horrezaz bakarrik hartu ziren, besterik gero hartuko zelakoan, baina ez ginen horrezaz bakarrik mintzatu, ezta gutxiagorik ere. Erabaki horiek, eta geldi bedi argi eta garbi, *hartu* egin baitziren, eta *Euskaltzaindiaren erabaki gisa hartu*, gainera".

"Belaunaldiak"

"Ez gendukeen sekula, ardurarik izan bagendu, utzi behar gizaldien eta belaunaldien arteko borroka heldu zen puntaraino hel zedin. Elkarrekin bizi behar dugu, zenbait urtetan behintzat, herri berean bizi behar dugu, guztiok -nork batera, nork bestera- maite dugun herrian. Eta irekirik egon behar du elkarren arteko mintzabideak, nahiz mokoka ari, naiz errietan ekin.

"Gazteek ez omen dituzte gure alde onak ikusten, ez omen dute ezagutzen egin dugun lanaren balioa. Badaiteke; are gehiago, horrela da. Guk, zaharragoek, ez omen dugu haien berri jakin ere nahi. Ezin uka, hori ere.

(...)

"Gure artean sutan dauden ezin konta ahala istilu horiek (aldizkarietan dela, liburuetan dela, bazkunetan dela, ikastoletan dela, erlijio-gaietan dela, politikan dela) funtsezko belaunaldi-borroka ageriko ezaugarriak besterik ez dira, ene ustez.

"Gure artean ditugunak bezainbeste nonnahi, edozein herrialdetan, ikusten direnak.

(...)

"Dagoeneko pentsatu izango du norbaitek demagogiarik errazenari amore eman ez jarri naizela (dirudienez) gazteen alde. Ez dut hala uste. Zenbaitek, lanbidez edo nahiago baduzu ofizioz, etengabeko harremanak ditugu gazteekin: hala beharrez gertatzen zaigu hori ezinbestean, ez inor baino irekiagoak eta gogo-zabalagoak garelako.

(...)

"Saia gaitzen, eske hori egiten diot ene buruari eta besteri, oraingo gauzak oraingo begiz ikusten, oraingo hauziak oraingo buruz xuritzen.

"Ez gaitzen gal amets-bideetan barrena –dio amaitzeko, Koldok–; utzi ditzagun ametsak lo gaudenerako. Bereizten gaituzten hauzietan deus ere kendu gabe, ez ditzagun behintzat, setaz eta elkarri ezin amore-emanen, gehi eta zabal. Bizi garelako gabiltza borrokan. Eta oiher nabarmenen azpitik, ez ote dugu somatzen elkarrengana garamatzen barren-barrengo dei ixil bat?

"Hala uste dut nik, behinik behin, eta gaizki esanak barkatu".

Horiek dira Koldo Mitxelenaen hitzak.

Amaitzeko esan dezadan neuk, Koldo Mitxelenaen *asmo eder* hauek adierazi eta gero, *Euskara batua*, euskalkiak kontuan hartuaz, *zientziaz eta kontzientziaz* osaturiko zerbait da; asmatu du, herriak onartu du. Koldo Mitxelena jarri du, nik uste, eta aspaldiko partez, euskara irabazteko bidean; ez du gure herriak hau inoiz ahaztuko.

(EGAN, 1987)

Piarres Larzabal (1915-1988)

Aita Larzabal itzali zaigu.

Lau hitzetan bi figura erabili ditut. Lehenengoa, "aita", apez askoren gustokoa ez bada ere, Piarres Larzabal apez jauna ikusi dut neuk kristau eta euskal izpirituaren eragin hutsez iheslari gazteak jaso eta ogia eta babesa ematen, haragizko semeak balitu bezala gordetzen, eten gabeko sailetan heltzen ziren garai hartan; maitasunak iturri asko baititu. Eta "itzali" esan dut egin zela aita Larzabal, ikusi baitut neronek, Sokoan bere eraginez eraikitako elizatzooan gorpu gazte baten aurrean esaten ari zen hitz dardarretan zotin-nigarrez kandelen malkoak bezala barruko muka errearen bihurkadaren minez begietatik erortzen.

Carrero justiziatu zuten gero batez ere.

Polizia eta guardien erasoak gehitzen eta gordintzen joan ziren moduan zetozen auskalo nondik nora, zer iraganbide hertsietatik, zakurrez jarraikiak, bertzaldetik, handik; aiten eta aitonen berrogei urteko garra oraindik amaitu gabe, hemen zetozen bilobak, semeak, etxeko bizitza batetik bestera, purifikaziozkoa zela esaten zuten suari ihesi...

Apez-gizon honek ez zuen lorik ere egiten, zenbaitetan!

Arreta eta maitasun honen ordainez, aitatxi, aitatto edo aitona deitzen zioten.

Euskaldun guztiak anai sentitu ginen estualdi hartan, eta neuk ikusi nuen bezain ongi gogoratuko dira beste asko, oraindik zutik eta burua argi, soinez handia ez zen

gizon erraldoi hura, apezgoak eta abertzaletasunak eraginda beti adi; isilik askotan; telefonotik zintzilik Parisko prentsarekin edo Frantziako poliziarekin hizketan, garai hartan polizia hau bestelakoa zenean... Hamar urte gero joan nintzaion lagun batez Telebistako Video bat egiteko asmoz, beste dozena bat gizonen artean lekua ongi irabazi zuelako euskaldunen historian, baina ez nuen gizon bera aurkitu; zoritxarrez, elbarritua zegoen ordurako.

Argi eder hura, kristau fedez eta herriaganako leialtasunez sutan bizi izandu zen izpiritu hura ageri zitzaion oraindik noizbehinka begietan, faroek gau ilun-beltzetan egiten duten moduko begikeinu laburretan; baina biziaren azken pilak erretzen baleude bezala iluntzen zitzaion bekokia txapelaren magalean, eta betaurreko kristal lodien isladak geratzen ziren, kanpotiarrak, bonbila elektrikoak prestatzen zizkionak.

Kandela handienak ere erre eta ahitzen diren legez.

Irten ginenean, ikusten nuen oraindik nire irudimenean betirako gordeak geratu zaizkidan irudietan aita Larzabal hizketan. Hitz egiteko, aldaretarako egin zioten zurezko txalupa geldu baten aurrean jartzen zen, batzutan paperik gabe, barruan zuena bertsolarien gisa bere etorriaz gozatzen, barruan zuena esaten; edo aurrez, eta hain egoki! idatzi zuena irakurtzen; batzutan, gaztearen gorpua aurrean, bertzaldeko senideak bertan zituela; eliza, gaztez betea, bere minak denen aurrean isuritzen itxaropenerako Bidean; beste batzutan, gazte horietako baten ezkontzarako inbentatzen zuen irripar itxaropentsu eta gozoa Biziari kantatzen.

Beti egoki, beti argi; zorrotz eta gozoki, baina beti bihotz betez benetako.

Sokoa herriko eta euskaldun guztientzako babes bihurtu zuen elizatxoan azken agurra egin berri diotenean, hor zegoen hilotza bere gotzai onez eta apez anaiez eta herriaz (hemengo eta hango, lau alderdietatik etorritako herriaz) inguratua. Gauza eder asko entzun zen hemen: txalapartaren zurezko kanpai hotsak, Larzabal berak izendatutako apezlagunak irakurri zuen Piarresek 1979an bere eskuz idatzi zuen testamentu ederra, gotzai jaunaren hitz egokiak, bertsolariak, nola ez!; eta gero bere gorpua ehortzerakoan elizatxoaren babesean: aurrekua eta txistua, haurrek ahots xuriez aingeruki abestu zioten kanta polita, eta, azkenik, Eusko Gudarien abestia herriak, berez.

Zure exenpluarekin, eta idatzi zenituen hainbat Elizako idazti, gizarteko artikulua eta antzerki ederrekin utzi gaituzu konpainia ederrean.

Agur, aita Piarres Larzabal, agur t'ardi.

(ARGIA)

Aurkibidea

Batasunaren apostua

Argitaratzailearen oharra

Euskara batuaren hastapenak

Lekuona-tar Manuel Apaiz Jauna

Juan San Martin, Euskaltzaindiko idazkaria

Akesolo-tar Lino, Edeslaria

Satrustegi-tar Jose Mari, Idazlea

Intza-r Damaso, Mixiolaria

Xabier Kintana, Idazlea

Pierre Lafitte, Irakaslea eta Idazlea

Koldo Mitxelena, Izkuntzalaria

Gure semaforoaren argiak piztu bitez

"Euskeraren batasunerako bidea ebakia dago"

Indarra eta indarkeria

Gure auzi batzu

Egiaren monopolio?

Lefebvre eta beste ortodoxoak

Euskaldun folklorikoa

Ikurriña eta bandera

Euskal langileria

Euzkadiren lurraldea

Lehengoak, oraingoak eta biharkoak

Euskal Herriango ala Euskal Unibertsitatea

Agur t'erdi, Monzon jauna

Gure zaharrak, begiramen eske

Diktadura, gurea ere ez dugu nahi

Hitza, pre-autonomikoa eta indarkeria

Hiru elkarrizketa

Dr. Justo Garate itzuli da

Jokin Zaitegi

Manuel Lekuona

Hiru arazo

Nafarroako hizkuntza eta Euzkadi

Euskal Eliz barrutia

Instituzio-bidearen hobariak

"Nire ikuspuntua" sailetik

"Ez gaituzte ulertzen"

Batasunaz aurrekari bat

Herri Batasunaren ukapena

Guri porruak sartu nahi
Euskal geografiaren bereiztasunak
Bolivar askatzailea eta Eliza
PSOE-n solidaritatea eta demagogia
Belaunaldien arazo Euskadin
Belaunaldiak Catalunyan
"Domuit Vascones!" eta tradizioa
Garaikoetxea Madrilera
Bolivar eta Espainia
Bolivar eta Independentzia
Unamuno eta Madrileko diskriminazioak
Txapelokerrak eta memoria zaharra
Drogaz akabatu nahi digute gaztedia
"Zaiundu beria bakoitzak"
Donostiako indarkeria
Gonzalez eta Fraga: bakoitzari berea
Sindikatuak Euskalerrian (1)
Sindikatuak Euskalerrian (2)
Euskara egunkarietan
Nafarroaren ikasbidea
Herriko xede zabalak
Triangeluko arrain frantzesak
Bihar arte, ikurrina
Euskara eta politika
Hitzaldi bat
Euskal kulturaren arazo nagusia
Mundu-gerra eta erbestaldia
Mundu-gerra eta Euskal Herria
1936ko Euskal erbestaldia Ameriketan
Agurrak: hilei eta bizidunei
Lezo Urreztietan hil da
Diosala
Txomin Iturbe
Kazetari euskaldun baten kronika
Koldo Mitxelena (1915-1987)
Piarres Larzabal (1915-1988)